

Golon, Mirosław

Ambasadorowie Stalina : radzieccy dyplomaci w Europie Środkowo-Wschodniej i na Bałkanach w latach 1944-1953

Czasy Nowożytne 18-19, 129-178

2005

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Mirosław Golon
(Toruń)

Ambasadorowie Stalina – radzieccy dyplomaci w Europie Środkowo-Wschodniej i na Balkanach w latach 1944–1953

Przedmiotem poniższych rozważań stały się sylwetki dyplomatów w służbie radzieckiego imperium, którzy w ostatnich latach II wojny światowej i okresie ośmiu lat po jej zakończeniu reprezentowali ZSRR w krajach Europy Środkowo-Wschodniej i Bałkanów. Nie zawsze posiadali oni formalny status ambasadorów czy posłów, co dotyczy przede wszystkim okresu lat 1944–1945. Głównym celem jest przybliżenie postaci, które w dziejach państw odgrywały przez okres kilku lat rolę istotną, a czasami bardzo istotną, co wynikało z ówczesnej polityki ZSRR wobec krajów położonych na zachód od nowych radzieckich granic. Problematyka poruszona w artykule nie została dotychczas opracowana w polskiej literaturze historycznej. Także w najważniejszej, z punktu widzenia tematu, literaturze radzieckiej oraz rosyjskiej (z okresu po 1991 r.) nie znajdziemy poważniejszych publikacji, które by skoncentrowały większą uwagę na problemie radzieckich służb dyplomatycznych. Niewątpliwie jednak to właśnie najnowsze opracowania rosyjskich historyków i kilka obszernych wydawnictw źródłowych oraz niektóre pozycje wydane jeszcze w ZSRR stanowiły najbogatszą podstawę do opracowania zagadnienia. Przydatne okazały się także niektóre nowsze opracowania autorstwa polskich historyków dotyczące powojennej historii regionu¹.

¹ Zob. przede wszystkim najcenniejszą dla tytułowego problemu pracę: Т. В. Волокитина, Г. П. Мурашко, А. Ф. Носкова, Т. А. Покивайлова, *Москва и Восточная Европа. Становление политических режимов советского типа. 1949–1953. Очерки истории*, Москва 2002; bardzo cenne informacje zawierają także prace: *Дипломатический Словарь*, t. I, А–К, red.: А. Вышинский, С. Лозовский; Москва 1948; t. II, Л–Я, red.: А. Вышинский, Москва 1950; *Дипломатический Словарь в трех томах*, red. А. Громыко, С. Голунский, В. Хвостов и др., t. I, А–И, Москва 1960; t. II, К–П, Москва 1961; t. III, Р–Я, Москва 1964 (drugie, uzupełnione wydanie tego wydawnictwa: Moskwa 1985–1986); *Восточная Европа в документах российских архивов. 1944–1953*, t. I, 1944–48, Москва–Новосибирск 1996, t. II, 1949–53, Москва–Новосибирск 1998 (редакционная коллегия: Т. В. Волокитина, Г. П. Мурашко (отв. ред.), А. Ф. Носкова, Т. М. Исламов); *Советский фактор в восточной Европе 1944–1953*, t. I, 1944–48, *Документы*, редакционная коллегия: Т. Волокитина (отв. ред.), Г. П. Мурашко, А. Ф. Носкова, О. В. Наумов, Т. В. Царевская, Москва 1999; t. II, 1949–53, Москва 2002. Wszystkie pozostałe wykorzystane pozycje rosyjskie oraz inne prace zamieszczono w dalszych przypisach.

Można zrobić wstępną uwagę, że niniejszy artykuł, skoncentrowany na ambasadorach lub urzędnikach radzieckiej służby zagranicznej pełniących zbliżone funkcje, pomija wiele istotnych kwestii, które ze względu na ograniczoną objętość można tylko zasygnalizować. Dotyczy to przede wszystkim licznych pracowników politycznych ambasad, niższych rangą niż formalni kierownicy, oraz pracowników centrali MSZ w Moskwie. Taką ważną grupą byłoby przede wszystkim szefowie niektórych wydziałów MSZ, w największym stopniu: III, IV, V i Bałkańskiego, oraz wszyscy wiceministrowie². Niewątpliwie poza radcami ambasad musieliby zostać uwzględnieni także przynajmniej radzieccy konsulowie³. Dopiero charakterystyka takiej obszernej grupy, liczącej około dwustu radzieckich dyplomatów, byłaby podstawą do zilustrowania w pełni problematyki struktury i działalności radzieckich służb dyplomatycznych wobec Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1944–1953.

W ograniczonym objętościowo artykule chciałbym zająć się wyłącznie grupą kilkunastu radzieckich dyplomatów, a zarazem działaczy politycznych, z reguły znaczącej rangi, którym w państwach Europy Środkowo-Wschodniej i Bałkanów stalinowska ekipa polityczna powierzyła stanowiska ambasadorów w pierwszych latach po II wojnie światowej. Wspomniane państwa to kilka najsilniej kontrolowanych przez ZSRR krajów, w wypadku czterech z nich także przez wojska radzieckie (Polska, Rumunia, Bułgaria i Węgry). Poza nimi oraz Czechosłowacją uwzględniono Finlandię oraz Jugosławię i Albanie. Pominięto radzieckich dyplomatów w Austrii, chociaż do 1955 r. ich rola była bardzo znacząca, oraz w Grecji, ze względu na zupełną odrębność tej problematyki⁴. Z powodu znacznej – pod względem formalnym,

² Ze względu na pełnienie także funkcji ambasadorskich w krajach regionu wspomniano w artykule o czterech wiceministrach (zastępcach LKSZ): S. Kawtaradze, A. Bogomolow, W. Zorin, A. Lawrientiew. Pominięto ośmiu pozostałych: Iwan Majski, Władimir Diekanozow, Jakow Malik, Fiodor Gusiew, Andriej Gromyko, Solomon Łozowski i najważniejszych Wiaczesława Molotowa oraz Andrieja Wyszynskiego.

³ Rola radzieckich konsulatów, np. w Polsce w Krakowie, Gdańsku i Poznaniu (od października 1948 r. faktycznie, od stycznia 1949 r. formalnie już w Szczecinie) była bardzo znacząca jako instytucji, które zbierały na terenie okręgu konsularnego informacje, korzystając z dostępu do najwyższych lokalnych organów władzy, z możliwością wywierania na nie także nieformalnego nacisku, zob. np. szereg raportów konsulów z Gdańska i Krakowa z lata 1949-1952, AWP FR, f. 0122, op. 31, p. 239, d. 54, m.in. sprawozdania T. Chorobrycha i jego następców A. Krasnienkowa i M. Potapowa z Gdańska oraz W. Bakunowa i A. P. Nikitina z Krakowa. Także dla Czechosłowacji można wskazać na aktywną działalność radzieckich konsulów w Bratysławie N. J. Demianowa (w l. 1945-1947 – *Восточная Европа*, t. I, 1944-48, s. 221, 495-497, 635) czy jego następców L. Tieplowa i N. G. Nowikowa (*Советский фактор*, t. II, 1949-53, s. 169-170, 342-343).

⁴ Pozycja radzieckich służb dyplomatycznych w Grecji nie była porównywalna do sytuacji innych państw za „żelazną kurtyną”. Pierwszym radzieckim ambasadorem w Grecji po wojnie, w latach 1945-1947 był Konstantin Konstantinowicz Rodionow (1901-1981) w dyplomacji pracował do 1945 r., po zakończeniu misji w Grecji został ambasadorem w Szwecji (1950-1956), w l. 1957-1959 kierował Wydziałem Krajów Skandynawskich i Finlandii, w l. 1950-1965 był konsultantem Wydziału Traktowego MSZ, *Дипломатический Словар*, t. III, P-Я, s. 65; *Советско-Норвежские отношения. 1917-1955. Сборник документов*, Москва 1997, s. 627. Kolejnym powojennym ambasadorem ZSRR w Grecji został Michaił Grigoriewicz Siergiejew (ur. 1903) – od 1936 w dyplomacji, w l. 1936-

a w części także faktycznym – odmienności sytuacji nie omawiano także szerzej obszaru radzieckiej strefy okupacyjnej w Niemczech⁵, a od października 1949 r. Niemieckiej Republiki Demokratycznej, chociaż pełniącego w niej funkcję ambasadora w latach 1949–1952 G. Puszkina obszernie scharakteryzowano ze względu na jego wcześniejszą misję na Węgrzech.

Przyjęte w artykule ramy czasowe wymagają wyjaśnienia. W pełni zrozumiałe są daty początkowe, lata 1944–1945, gdy w nowych warunkach politycznych, po przerwie wojennej, przybyli do omawianych państw radzieccy dyplomaci. Przerwa była różna w wypadku poszczególnych krajów: w Polsce od 1939 r., w pozostałych państwach od 1941 r. Najkrótsza w wypadku Bułgarii. Nieco umowy jest przyjęty w artykule rok 1953 jako cezura końcowa. Rok śmierci Stalina trudno bowiem uznać za wyraźną cezurę dla wszystkich państw. Faktycznie bowiem w tym wypadku polityczna odwilż postępowała stopniowo przez kilka lat po śmierci Stalina, a w wypadku większości krajów rok ten nie oznaczał nawet zmiany osoby pełniącej funkcję radzieckiego ambasadora⁶. Niewątpliwie lepszą cezurą końcową z punktu widzenia większości państw regionu, np. Polski czy Węgier, byłyby lata 1955–1956. Jednak ze względu na bardzo duże, wręcz przełomowe znaczenie tego okresu dla relacji ZSRR z krajami regionu uwzględnienie tych szerszych ram czasowych wymagałoby znacznego rozbudowania pracy. Zdecydowano się więc na możliwie najkrótszą cezurę, chociaż i tak kilkakrotnie ją przekroczono.

W okresie pierwszych powojennych lat siedem ze wspomnianych krajów zostało poddanych procesowi sowietyzacji pod ścisłą kontrolą Moskwy. Uniknęła tego Jugosławia za cenę ogromnego konfliktu politycznego z ZSRR i jego sojusznikami. Specyficznie ukształtowała się sytuacja w Finlandii, której nie udało się narzucić komunistycznego ustroju, ale trudno także mówić o jej całkowitej suwerenności, a efektem specyficznych relacji z ZSRR był oryginalny model związku politycznego, czy ściślej zależności, nazwany finlandyzacją. Z innych względów, specyficzna była też pozycja radzieckich ambasadorów w komunistycznej Jugosławii.

1939 konsul generalny w Mediolanie, w l. 1943-1945 kierownik I EO, w l. 1945-1946 ambasador w Belgii i jednocześnie poseł w Luksemburgu, w l. 1946-1948 ambasador w Argentynie, w l. 1948-1950 zastępca kierownika I EO, w l. 1950-1953 kierownik tego wydziału. W latach 1953-1962 był ambasadorem w Grecji, posiadał stopień kandydata nauk historycznych, *Дипломатический Словар*, t. III, P-Я, s. 148.

⁵ Formalnie na tym obszarze w ramach rozbudowanej radzieckiej administracji władze ZSRR utworzyły jedyny organ złożony faktycznie z cywilów i zarazem dyplomatów, czyli urząd doradców politycznych SWAG (Radzieckiej Wojskowej Administracji Niemiec). Pierwszym politycznym doradcą został I z-ca LKSZ A. Wyszyński, w okresie V-VI 1945 r., następnie na kilka miesięcy A. A. Smimow i po nim A. Sobolew (1945-1946). Dopiero po Sobolewie nastąpiła stabilizacja, gdy urząd objął W. Siemionow (zob. przypis nr 215), M. И. Семиряга, *Как мы управляли Германией. Политика и жизнь*, Москва 1995, s. 34.

⁶ W 1953 r. zmiany nastąpiły w trzech ambasadach (Polska, Rumunia, NRD), ale podobnie było w 1951 r. (Polska, Czechosłowacja, Finlandia); w 1952 r. (Albania, Rumunia, Czechosłowacja, NRD) oraz w 1954 r. (Czechosłowacja, Bułgaria, Węgry, Polska).

Rola radzieckich ambasadorów nie jest do końca sprecyzowana. We wstępie do zbioru źródeł dotyczącego polsko-radzieckich stosunków politycznych w latach 1949–1953 A. Paczkowski podszedł do tego problemu dość ostrożnie, stwierdzając, na marginesie komentarza, o najbardziej prawdopodobnych przyczynach odwołania Lebediewa z Warszawy, czyli zatargu z Bierutem, że „ambasador sowiecki nie był figurą wszechmocną, jego możliwości bezpośredniego wpływania na postanowienia kierownictwa PZPR były ograniczone i raczej należało traktować to stanowisko jako kanał przekazywania informacji do Moskwy i zaleceń z Moskwy, niż miejsce, w którym zapadały decyzje”. Historyk ten dodał także, co nie zmieniało istoty sprawy, że zabiegano o dobre stosunki z piastującym je dyplomatą. Podsumował problem stwierdzeniem, że „nazywanie ambasadora namiestnikiem wydaje się trudne do uzasadnienia”. Powyższe uwagi są o tyle istotne, że generalnie określanie radzieckich ambasadorów słowem „namiestnicy” byłoby przesadne i zapewne znacznie lepiej używać określenia „ludzie Stalina”, pod które to pojęcie można zakwalifikować zarówno bardziej aktywnych i wpływowych radzieckich dyplomatów, jak i tych mniej znaczących. Faktycznie bowiem trudno zaobserwować, aby radzieccy przedstawiciele dyplomatyczni wydawali bezpośrednie decyzje i jakkolwiek czysto namiestnikowski zakres uprawnień nie wchodził z pewnością w grę. Byli oni za to na pewno jednymi z najbardziej wpływowych obserwatorów wszystkich dziedzin życia, i co istotne, nierzadko także komentatorów. Rozbudowany aparat dyplomatyczno-konsularny, wykorzystywanie różnorodnych instytucji w kraju przebywania do zbierania szczegółowych informacji, oczywiście stały, ideologicznie uwarunkowany monitoring prasy – wszystko to dawało radzieckim służbom dyplomatycznym bardzo szerokie możliwości informowania moskiewskiej centrali. A decyzje rzeczywiście podejmowały władze na Kremlu. Jednak jeżeli odwołamy się np. do niektórych radzieckich historyków, znajdziemy sformułowania, konkretnie odnoszące się do najbardziej wpływowych dyplomatów w pierwszych latach po wojnie, w tym W. Lebediewa w Polsce, W. Zorina w Czechosłowacji i G. Puszkina na Węgrzech, gdzie wprost stwierdzono, że byli to ludzie decydujący o sytuacji politycznej w tych państwach w najwyższym stopniu⁷. Wykonywali oni oczywiście przede wszystkim związane ze statusem dyplomatycznych i formalnym charakterem urzędów zadania związane z reprezentowaniem kraju wysyłającego na wszystkich możliwych polach. Jednak stopniowe pogłębianie współpracy ZSRR z poszczególnymi krajami, pogłębianie idące w kierunku faktycznego uzależnienia tych państw spowodowało, że ambasady znacznie rozszerzały zakres swojego działania, wspierane zresztą także przez inne instytucje, np. radzieckich doradców wojskowych, policyjnych i cywilnych różnego typu.

Warto podkreślić, że o ile w wypadku części państw regionu niektórzy z ambasadorów rzeczywiście posiadali bardzo duży zakres wpływów, to w wypadku Jugosławii i Finlandii były to co najwyżej tylko „próby namiestnicze”, obie nieudane. Można jeszcze dodać stanowisko zaprezentowane przez rosyjskich autorów nowego

⁷ K. A. Залесский, *Империя Сталина. Биографический Энциклопедический Словарь*, Москва 2000, s. 186 (W. Zorin), 271 (W. Lebediew), s. 378 (G. Puszkina).

opracowania dotyczącego polityki zagranicznej Stalina, którzy oceniając globalnie radziecki personel dyplomatyczny i mechanizmy rządzące tą służbą, podkreślili przede wszystkim bardzo dużą centralizację decyzji w rękach kierownictwa na Kremlu. Obaj badacze stwierdzili, że „samodzielność podwładnych zredukowano do minimum; ambasadorowie byli jedynie pasami transmisyjnymi polityki ustalonej przez Stalina i Mołotowa”⁸.

Pełnienie stanowisk ambasadorów było najczęściej pierwszym wysokim szczeblem w karierze dyplomatycznej tych osób, które właśnie w dyplomacji rozpoczynały od niższych stanowisk pracę zawodową. Taki typ kariery dominował. Tylko wyjątkowo powierzano posady ludziom spoza kręgu zawodowych dyplomatów. W tym wypadku wiązało się to czasami z koniecznością wzmocnienia przedstawicielstwa ze względu na warunki nadzwyczajne, np. oddelegowanie N. Bułganina do przedstawicielstwa przy PKWN w 1944 r. Była także grupa osób z najwyższego lub wysokiego szczebla władzy, które na ambasadorstwa były wyznaczane w istocie w ramach degradacji – utraty możliwości utrzymania się na dotychczasowym stanowisku w Moskwie czy uzyskania jakiegoś równorzędnego. Były to jednak wyjątki – dwa lata po śmierci Stalina w takiej sytuacji znalazł się P. Ponomarienka w Polsce, w okresie, który nas tutaj już mniej interesuje. Najlepszym przykładem degradacji poprzez takie „zesłanie w ambasadorów” jest oczywiście los A. Wyszńskiego, który, zanim jeszcze ostygło ciało jego dawnego więziennego współtowarzysza, czyli Stalina, utracił na rzecz Mołotowa posadę ministra spraw zagranicznych i został stałym przedstawicielem ZSRR w ONZ⁹.

W dalszej części artykułu przedstawiono sylwetki radzieckich dyplomatów w dziewięciu państwach Europy Środkowo-Wschodniej w następującej kolejności: Czechosłowacja, Polska, Rumunia, Bułgaria, Węgry, Finlandia, NRD, Jugosławia, Albania. Ze względu na pełnienie przez niektórych dyplomatów funkcji w dwóch państwach regionu, istotniejsza jest faktycznie kolejność omawiania poszczególnych postaci. Scharakteryzowano następującą grupę ambasadorów: W. Zorin, M. Silin, A. Ławrientiew, A. Bogomołow, W. Lebiediew, A. Sobolew, S. Kawtaradze, S. Kirsanow, M. Bodrow, G. Puszkin, J. Kisielew, P. Orłow, A. Abramow, G. Sawonnekow, I. Sadczykow, W. Wałkow, D. Czuwachin oraz K. Lewyczkin. W pracy wspomniano także grupę dyplomatów z okresu 1944–1945 bez formalnego statusu ambasadorów, ale w początkowym okresie pełniących faktycznie zbliżone funkcje: A. Pawłow, A. Ławriszczew, I. Susajkow oraz N. Bułganin. Cała wymieniona grupa była jednym z ważniejszych narzędzi – oczywiście obok wojska, rozbudowanych służb specjalnych i zwykłej agentury, także w szeregach partii politycznych – dzięki którym ZSRR szybciej i skuteczniej podporządkowywał sobie wschodnią Europę. Spośród wspomnia-

⁸ Należy jednak podkreślić, że autorzy koncentrowali się na stosunkach ZSRR z krajami spoza „żelaznej kurtyny”, W. Zubok, K. Pleszakow, *Zimna wojna zza kulis Kremla. Od Stalina do Chruszczowa*, Warszawa 1999, s. 115.

⁹ Залесский, *Империя Сталина*, s. 101-102; А. Звягицев, Ю. Орлов, *Прокуроры двух эпох: Андрей Вышинский и Роман Руденко*, Москва 2001, s. 203-204.

Tab. 1. Ambasadorowie radziecy w Europie Środkowo-Wschodniej i na Bałkanach w latach 1945–1953*

Kraj	Rok	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953
ALBANIA	[1]	Czuwachin Dmitrij	Czuwachin Dmitrij	Czuwachin Dmitrij	Czuwachin Dmitrij	Czuwachin Dmitrij	Czuwachin Dmitrij	Czuwachin Dmitrij	Czuwachin Dmitrij [2] Lewyczkin Kliment	Lewyczkin Kliment
BULGARIA	[1]	Kirsanow Stiepan	Kirsanow Stiepan	Kirsanow Stiepan	Kirsanow Stiepan [2] Bodrow Michail	Bodrow Michail	Bodrow Michail	Bodrow Michail	Bodrow Michail	Bodrow Michail (do 1954 r.)
CZECHO- SŁOWACJA	[1]	Zorin Walertian	Zorin Walerian	Zorin Walerian (do listopada) [2] Silin Michail	Silin Michail	Silin Michail	Silin Michail	Silin Michail (do listopada) [3] Ławrientiew Aleksander	Ławrientiew Aleksander (do czerwca) [4] Bogomolow Aleksander	Bogomolow Aleksander (do 1954 r.)
FINLANDIA	[1]	Orlow Pawel	Orlow Pawel (od sierpnia) [2] Abramow Aleksander	Abramow Aleksander	Abramow Aleksander (do lutego) [3] Sawonenkow Grigorij	Sawonenkow Grigorij	Sawonenkow Grigorij	Sawonenkow Grigorij (do marca) [4] Lebidiew Wiktor	Lebidiew Wiktor	Lebidiew Wiktor (do 1958 r.)
JUGOSŁAWIA	[1]	Sadczikow Iwan	Sadczikow Iwan (do marca) [2] Ławrientiew Anatolij	Ławrientiew Anatolij	Ławrientiew Anatolij	Ławrientiew Anatolij	Ławrientiew Anatolij	Ławrientiew Anatolij	Ławrientiew Anatolij	Walkow Wasilij (do 1955 r.)
NRD						[1] Puszkina Grigorij	Puszkina Grigorij	Puszkina Grigorij	Puszkina Grigorij (do lipca) [2] Iliczew Iwan	Iliczew Iwan [3] Siemionow Władymir (do 1954 r.)
POLSKA	[1]	Lebidiew Wiktor	Lebidiew Wiktor	Lebidiew Wiktor	Lebidiew Wiktor	Lebidiew Wiktor	Lebidiew Wiktor	Lebidiew Wiktor (do kwietnia) [2] Sobolew Arkadij	Sobolew Arkadij (do lipca) [3] Popow G. (do 1954 r.)	Sobolew Arkadij (do lipca) [3] Popow G. (do 1954 r.)
RUMUNIA	[1]	Kawtaradze Siergiej	Kawtaradze Siergiej	Kawtaradze Siergiej	Kawtaradze Siergiej	Kawtaradze Siergiej	Kawtaradze Siergiej	Kawtaradze Siergiej	Kawtaradze Siergiej (do czerwca) [2] Ławrientiew Anatolij	Ławrientiew Anatolij (do lipca) Mielnikow G. (do 1955 r.)
WĘGRY	[1]	Puszkina Grigorij	Puszkina Grigorij	Puszkina Grigorij	Puszkina Grigorij	Puszkina Grigorij (do września) [2] Kisielew Jewgienii	Puszkina Grigorij	Kisielew Jewgienij	Kisielew Jewgienij	Kisielew Jewgienij (do 1954 r.)

nej grupy 22 dyplomatów, w tym 18 ambasadorów, w wypadku kilku osób przedstawiono tylko podstawowe dane, co wynikało z dostępnych materiałów oraz z mniejszego znaczenia grupy funkcjonariuszy. Większą uwagę poświęcono dyplomatom, którzy odegrali ważniejszą rolę w radzieckiej polityce okresu stalinowskiego wobec krajów regionu.

W Czechosłowacji w latach 1945–1953 urzędowało czterech radzieckich ambasadorów. Wszyscy zajmowali, poza funkcją w Czechosłowacji, poważne pozycje w radzieckim aparacie dyplomatycznym, chociaż najbardziej wyróżnili się pierwszy i ostatni stalinowscy ambasadorowie nad Wełtawą. Oceniając ich wpływ na dzieje Czechosłowacji po 1945 r. niewątpliwie największy miał pierwszy powojenny ambasador ZSRR w tym kraju. Walerian Aleksandrowicz Zorin (1902–1986) urodził się w rodzinie nauczycielskiej w Nowoczerkassku. Kształcił się w Wyższym Komunistycznym Instytucie Oświaty w Moskwie, który ukończył w 1935 r. Był już działaczem politycznym z wieloletnim doświadczeniem. Od 1922 r. był członkiem RKP(b), w l. 1922–1932 pracował w Moskiewskim Komitecie, potem w Komitecie Centralnym partii oraz w KC Komsomołu. W l. 1935–1941 poza pracą partyjną został także wykładowcą¹⁰. W 1941 r. rozpoczął pracę w NKID¹¹ od stanowiska pomocnika generalnego sekretarza, czyli podobnie jak Bogomołow, który w 1939 r. kilka miesięcy pełnił tę funkcję. Po Bogomołowie sekretarzem generalnym i zarazem przełożonym rozpoczynającego dopiero pracę w dyplomacji Zorina został A. Sobolew (w l. 1939–1942)¹². Sobolew był później ambasadorem w Polsce, gdy Zorin był już jednym z wiceministrów, a więc i przełożonym Sobolewa. 2 VIII 1943 r. Objął on, do wiosny 1945 r., kierownictwo IV Europejskiego Wydziału (EO) NKID¹³. Pełnienie funkcji szefa tego wydziału, który jeszcze w 1944 r. obejmował Polskę,

¹⁰ Залесский, *Империя Сталина*, s. 186.

¹¹ NKID – Народный Комиссариат Иностраных Дел (Ludowy Komisariat Spraw Zagranicznych), od 1946 r. Ministerstwo Spraw Zagranicznych, rosyjski skrót: MID.

¹² СССР и германский вопрос, t. I, 22 июня 1941 – 8 мая 1945 г., составители Г. П. Кынин и Ю. Лауфер, Москва 1996, s. 48; *Дипломатический Словарь*, t. III, Р-Я, Москва 1965, s. 162.

¹³ Zastąpił na tym stanowisku Nikolaja Nowikowa, który kierował nim w latach 1941–1943, w l. 1943–1945 był posłem ZSRR w Egipcie, a następnie w USA (1945–1947). СССР и германский, t. I, s. 51, 747.

* Tabelę sporządzono na podstawie źródeł: Opracowanie własne w oparciu o prace cytowane w przypisach, szczególnie: *Дипломатический Словарь*, t. I, А-К, ред. А. Вышинский, С. Лозовский; Москва 1948; t. II, Л-Я, ред.: А. Вышинский, Москва 1950; *Дипломатический Словарь в трех томах*, ред. А. Громыко, С. Голунский, В. Хвостов и др., t. I, А-И, Москва 1960; t. II, К-П, Москва 1961; t. III, Р-Я, Москва 1964; Т. В. Волокитина, Г. П. Мурашко, А. Ф. Носкова, Т. А. Покивайлова, *Москва и Восточная Европа. Становление политических режимов советского типа. 1949–1953. Очерки истории*, Москва 2002; *Восточная Европа в документах российских архивов. 1944–1953*, t. I, 1944–48, Москва-Новосибирск 1996, t. II, 1949–53, Москва-Новосибирск 1997; *Советский фактор в восточной Европе 1944–1953*, t. I, 1944–48, *Документы*, ред. коллегия: Т. Волокитина (отв. ред.), Г. П. Мурашко, А. Ф. Носкова, О. В. Наумов, Т. В. Царевская, Москва 1999; t. II, 1949–53, Москва 2002.

Czechosłowację, Jugosławię, Grecję i Bułgarię¹⁴, dało Zorinowi dobre przygotowanie do pracy na wyższym szczeblu czy na placówkach w tej części Europy. Właśnie jako kierownik IV EO Zorin uczestniczył w prowadzonych w Moskwie rozmowach czechosłowackich partii politycznych na temat nowego rządu z udziałem komunistów oraz jego programu, w którym mocno zaakcentowano związki z ZSRR, przede wszystkim jednak zabezpieczono interesy komunistów czechosłowackich, a tym samym i ZSRR¹⁵.

W trakcie toczących się w Moskwie rozmów między E. Beneszem i K. Gottwaldem oraz resztą czeskich i słowackich polityków, 22 marca 1945 r. Zorina mianowano ambasadorem w Czechosłowacji¹⁶. Po zakończeniu moskiewskich rozmów wraz z czechosłowackimi politykami wyjechał do Koszyc, gdzie mieściła się tymczasowa siedziba władz Czechosłowacji. Zorin był wówczas jedynym przedstawicielem dyplomatycznym przy powołanym przez prezydenta Benesza 2 kwietnia koalicyjnym rządzie Z. Fierlingera. Pod pretekstem zagrożenia wojennego władze radzieckie nie zezwoliły na przeniesienie z Londynu do Koszyc korpusu dyplomatycznego akredytowanego przy rządzie Czechosłowacji. Także już po zakończeniu wojny władze radzieckie przez kilka tygodni utrudniały przybycie zachodnich dyplomatów do Pragi. Zezwoliły na to dopiero na początku czerwca 1945 r.¹⁷

Zorin swoją funkcję w Pradze pełnił od 10 maja do końca listopada 1947 r. Do jego zadań należało w znacznej mierze dopilnowanie zawartych z ZSRR porozumień z marca 1945 r., na które sam wcześniej miał pewien wpływ. Już wiosną 1945 r. pilnował m.in., aby szeregi korpusu oficerskiego zasilić komunistami¹⁸. To Zorin nadzorował także wprowadzenie radzieckich doradców do administracji cywilnej kraju, w tym do przemysłu, ku czemu okazją była nacjonalizacja wielkiego przemysłu¹⁹. W 1947 r. wśród ważnych zadań ambasadora było m.in. obserwowanie władz Czechosłowacji, które bardzo poważnie planowały skorzystać z planu Marshalla, do czego nie doszło po bezpośrednim żądaniu z Kremla²⁰. Po naradzie komunistycznych

¹⁴ СССР и германский, t. I, s. 49-50.

¹⁵ Волокитина, Мурашко, Носкова, Покивайлова, *Москва и Восточная*, s. 36, 71; Na temat rozmów w Moskwie, zob. też H. Bartoszewicz, *Polityka Związku Sowieckiego wobec państw Europy Środkowo-Wschodniej w l. 1944-1948*, Warszawa 1999, s. 133-136. W rozmowach z Beneszem z Masarykiem ze strony radzieckiej poza Zorinem uczestniczyli także Mołotow oraz jego zastępca A. Wyszynski

¹⁶ Залесский, *Империя Сталина*, s. 186.

¹⁷ M. K. Kamiński, *Polska i Czechosłowacja w polityce Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii 1945-1948*, Warszawa 1991, s. 83; Bartoszewicz, *Polityka Związku Sowieckiego*, s. 141-145.

¹⁸ Волокитина, Мурашко, Носкова, Покивайлова, *Москва и Восточная*, s. 88.

¹⁹ Sprawami gospodarczymi zajmował się radca ds. ekonomicznych ambasady N. Demianow, późniejszy konsul generalny ZSRR w Bratysławie (luty 1947 r.). *Советский фактор*, t. I, 1944-48, s. 193-194.

²⁰ Rząd czechosłowacki 7 lipca 1947 r. wysłał już nawet swoją zgodę na udział w konferencji w Paryżu, która miała zająć się programem amerykańskiej pomocy. W tym samym czasie szef MSZ J. Masaryk starał się bezskutecznie o pozytywną opinię z radzieckiej ambasady prowadząc rozmowy

partii w Szklarskiej Porębie obserwował, czy czechosłowackie władze realizują przygotowania w celu przejęcia pełni władzy. Podobnie jak w innych krajach, obok ambasady działała także rozbudowana rezydentura radzieckiego wywiadu, którą kierował Iwan Cziczajew. Została ona uruchomiona w Pradze w maju 1945 r., dysponując m.in. podrezydenturą w Bratysławie. Cziczajew miał już bogate doświadczenie w policyjnym rozpracowywaniu spraw Czechosłowacji, gdyż jako szef legalnej misji NKWD w Londynie od 1943 r. miał stałe kontakty z emigracyjnym rządem, w tym dostęp do części materiałów udostępnianych mu przez szefa wywiadu gen. F. Moravca²¹.

Po powrocie do Moskwy Zorin 27 XI 1947 r.²² awansował na wiceministra spraw zagranicznych i już pod koniec 1947 roku zajmował się sprawami krajów satelickich, w tym Polski²³, ale z wyższej niż ambasada pozycji. Czechosłowacja była nadal w kręgu zainteresowania nowego wiceministra. Jednym z bardziej wyrazistych tego przejawów było powierzenie przez Mołotowa i Stalina właśnie Zorinowi ważnej misji politycznej nad Wełtawą. 19 II 1948 r. przyleciał on do Pragi z instrukcją Stalina, aby komuniści wykorzystali kryzys rządowy do zdobycia pełni władzy, dyskutowano także o kwestiach ewentualnego zachowania wojsk radzieckich stacjonujących w Austrii i Niemczech²⁴. Formalnym pretekstem do przybycia Zorina były rzekome

z zastępującym Zorina radzieckim chargé d'affaires w Pradze. Ostatecznie Czesi 10 lipca odwołali swój przyjazd do Paryża po telegramie od przebywającego właśnie w Moskwie Gottwalda, któremu nakazali to Stalin z Mołotowem. Zob. J. Kalvoda, *Role Československa v sovětské strategii*, Kladno 1999, a szczególnie praca: K. Kaplan, *Československo v poválečné Evropě*, Praha 2004, s. 231.

²¹ Moravec zerwał kontakty z Cziczajewem, gdy zażądał on danych czechosłowackiego wywiadu o brytyjskich służbach specjalnych oraz o Beneszu; Cziczajew w 1945 r. przybył do Pragi i posługując się nazwiskiem Tichonow nadzorował miejscową służbę bezpieczeństwa. Ch. Andrew, O. Gordijewski, *KGB*, Warszawa 1997, s. 285-286, 316; zob. też *Очерки Истории Российской Внешней Разведки, том 5, 1945-1965 годы*, гл. Ред. С. Н. Лебедев, В. А. Кирпиченко, Ю. И. Журавлев, Москва 2003, s. 53-54. W celu wsparcia grupy radzieckich doradców przed planowanym przewrotem do Pragi w styczniu 1948 r. przybyła specjalna grupa operacyjna MGB na czele z D. Fiediczkinem, w której składzie był m.in. rezydent radzieckiego wywiadu w Bułgarii G. Szniukow. Na temat Cziczajewa; zob. też, K. Pacner, *Československo ve zvláštních službách. Pohledy do historie československých vizvedních služeb 1914-1989*, t. III, 1945-1961, Praha 2002, s. 20, 42, 371.

²² *СССР и германский вопрос*, т. II, 9 мая 1945 – 3 октября 1946 г., составители Г. П. Кынин и Ю. Лауфер, Москва 2000, s. 81.

²³ Przykładowo w grudniu 1947 r. Zorin prowadził w Moskwie rozmowy z polskim ambasadorem dotyczące kierunku polskiej polityki zagarnicznej, a także drobniejszych spraw, m.in. studentów polskich w ZSRR, АВП РФ, ф. 0122, оп. 29, п. 208, д. 4, Notatka z rozmowy W. Zorina z M. Naszkowskim, 29 XII 1947 r.

²⁴ J. Vykoukal, B. Litera, M. Tejchman, *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*, Praha 2000, s. 155; Kamiński, *Polska i Czechosłowacja w polityce*, s. 311, rosyjscy historycy w najnowszej pracy poświęconej m.in. problematyce polityki ZSRR wobec Czechosłowacji podkreślali, że upowszechniona w latach 80' i 90' informacja, oparta o wspomnienia czechosłowackiego ministra obrony A. Čepički, że inicjatywę w sprawie ewentualnego wsparcia przewrotu przez wojska radzieckie zgłosił K. Gottwald, a nie strona radziecka, Волокитина, Мурашко, Носкова, Поки-

rozmowy o dostawach zboża oraz uczestnictwo w uroczystości połączenia Związku Przyjaciół ZSRR i Towarzystwa Stosunków Kulturalnych i Gospodarczych ze Związkiem Radzieckim²⁵. Jako wiceminister, Zorin był także zaangażowany w zorganizowane formalnie przez Polskę, Jugosławię i Czechosłowację akcje dyplomatyczne wymierzone w działania państw zachodnich na rzecz odbudowy Niemiec bez uwzględnienia radzieckich warunków. Taką akcją propagandową było m.in. spotkanie ministrów spraw zagranicznych trzech wspomnianych państw 17–18 II 1948 r., którego efektem był zgodna z oczekiwaniami radzieckimi deklaracja wymierzona w politykę mocarstw zachodnich. Jak wynika z rosyjskich opracowań, Zorin także w 1950 r., a więc trzy lata po opuszczeniu Pragi, sprawował „opiekę” nad tą placówką²⁶. Na stanowisku wiceministra Zorin pozostawał do 1955 r., w tym czasie pełnił także, w latach 1952–1953, funkcję stałego przedstawiciela ZSRR w Radzie Bezpieczeństwa. Obok kilkunastomiesięcznej pracy oenzetowskiej, nadal zajmował się sprawami państw satelickich. W kwietniu 1952 r. prowadził korespondencję z ambasadorem w Warszawie Sobolewem na temat „radzieckiego daru” – budowy Pałacu Kultury i Nauki²⁷. W styczniu 1954 r. prowadził rozmowy gospodarcze z ministrem finansów PRL K. Dąbrowskim²⁸, a w lutym 1954 r. to właśnie jemu i M. Susłowowi G. Malenkow powierzył rozpatrzenie sprawy procesu Lucrețiu Patrășcanu, przygotowywanego przez G. Gheorgiu-Deja²⁹. Warto nadmienić, że w 1949 r. A. Wyszyński mianował Zorina jednym z trzech zastępców superagencji wywiadowczej, czyli

вайлова, *Москва и Восточная*, s. 16. Przykładem upowszechnienia informacji o rzekomych naciągach Zorina, aby Gottwald wezwał wojska radzieckie jest np. praca: Ch. Andrew, O. Gordijewski, *KGB*, Warszawa 1997, s. 317.

²⁵ Pisał o tym do Departamentu Stanu ambasador USA w Pradze Laurence Steinhardt, Kamiński, *Polska i Czechosłowacja w polityce*, s. 312. Związek Przyjaciół ZSRR zrzeszał przed wojną grupę komunistycznych aktywistów, którzy w okresie stalinowskim bardzo szybko awansowali, taką karierę zrobił np. Vaclav David, w l. 1934–1939 sekretarz Związku, po wojnie członek KC KPCZ, a w l. 1951–1953 sekretarz KC, w l. 1953–1968 minister spraw zagranicznych Czechosłowacji (jako nazbyt skompromitowany ‘zesłany’ na placówkę do Bułgarii), *Kdo był kto w našich dejinach v 20. století*, t. I, A–K, red. M. Churan, Praha 1998, s. 100. Już po przewrocie zachodni dyplomaci, poza Steinhardtem także ambasador brytyjski Pierson Dixon, analizowali, czy można postawić Zorinowi zarzut mieszania się w sprawy wewnętrzne Czechosłowacji, jednak ostatecznie oba mocarstwa zachowały się biernie, Kamiński, *Polska i Czechosłowacja w polityce*, s. 318, 354.

²⁶ Волокитина, Мурашко, Носкова, Покивайлова, *Москва и Восточная*, s. 48–50, 252–253.

²⁷ Archiwum Polityki Zagranicznej Federacji Rosyjskiej w Moskwie (Архив Внешней Политики Российской Федерации, rosyjski skryt i dalej cyt.: АВП РФ), ф. 07 (Секретариат министра ин. дел. А. Вышинского), оп. 25, п. 21, д. 261, Korespondencja W. Zorina z Warszawą z 5 i 6 IV 1952 r.

²⁸ АВП РФ, ф. 0122, оп. 38, п. 316, д. 9, Notatka z rozmowy W. Zorina z K. Dąbrowskim, 16 I 1954 r.

²⁹ L. Patrășcanu w kwietniu 1954 r. skazano na śmierć, według rosyjskich historyków co najmniej za arobataą Moskwy. Zob. Волокитина, Мурашко, Носкова, Покивайлова, *Москва и Восточная*, s. 573; zob. też: S. Courtois, K. Bartosek, A. Paczkowski, N. Werth, J.-L. Panne, J.-L. Margolin, *Czarna Księga komunizmu. Zbrodnie, terror i prześladowania*, Warszawa 1999, s. 396. W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych N. Ceaușescu przeprowadził kilkuletnią akcję gloryfikacji postaci L. Patrășcanu, L. Boia, *Rumunia. Świadomość, mity, historia*, Kraków 2003, s. 276.

Komitetu Informacji przy Radzie Ministrów ZSRR³⁰. W latach 1955–1956 Zorin był ambasadorem w RFN, a w 1956 ponownie wrócił na stanowisko wiceministra, do 1960 r., gdy na trzy lata powrócił do ONZ. Trzeci raz wiceministrem był w latach 1963–1965 skąd oddelegowano go na ostatnią placówkę, do Francji, gdzie był 6 lat – od 1965 do 1971³¹.

Drugim radzieckim ambasadorem nad Wełtawą został Michaił Aleksandrowicz Silin (1904–1980). Pracował w dyplomacji od 1943 r. Nie udało się ustalić losów Silina przed objęciem urzędu, ale ten doktor habilitowany nauk filozoficznych najprawdopodobniej przed przejściem do MSZ był pracownikiem naukowym. Można dodać, że ten niezbyt znany radziecki dyplomata został np. pominięty w znanej i wartościowej pracy François Fejtö napisanej przy współpracy Vladimira Fiszera – *Praski zamach stanu 1948 r.* Autorzy wspomnieli o bezpośredniej roli wiceministra Zorina oraz omyłkowo napisali, że ambasadorem w Pradze w lutym 1948 był A. Bogomołow. Tymczasem Bogomołow przebywał wówczas jeszcze nad Sekwaną, a do Pragi przybył dopiero po Silinie w 1952 r. i zapewne stąd ta pomyłka, szczególnie, że Bogomołow ze względu na swoją paryską aktywność był znacznie bardziej znany³². Silin od przyścia do pracy w dyplomacji w 1943 r. od razu objął wysoką funkcję członka Kolegium NKID (potem MID) i kierownika Wydziału Kadr. Pełnił ją prawie do końca 1947 r. Z Moskwy wysłano go pierwszą placówką zagraniczną właśnie do Pragi³³. Karierę zapoczątkował wsparciem dla praskiego zamachu stanu, w czym zresztą znacznie ważniejszą rolę odegrał przysłany z Moskwy Zorin. Nowy ambasador już wiosną 1948 r. pośredniczył w sprawie przysłania radzieckich doradców ekonomicznych, a latem aktywnie zaangażował się na polecenie Stalina w przygotowanie czechosłowackich władz do konfliktu z Jugosławią³⁴. Wiosną 1949 r. Silin brał udział w nadzorowaniu działań KPCz – poza samą ambasadą realizowali to także wysłannicy KC WKP(b) do Pragi – związanych ze zwalczaniem „intryg anglo-amerykańskich imperialistów”. Radziecki ambasador latem 1949 r. przekazał czechosłowackim po-

³⁰ W 1947 r., gdy na czele K1 stanął Molotow, zastępcami zostali P. Fiedotow (wywiad zagraniczny), J. Malik (MID), F. Kuzniecowa (z Ministerstwa Obrony). W 1949 r. poza Zorinem zastępcą został P. Sawczenko oraz kontynuujący swoją pracę P. Fiedotow, *Очерки Истории Российской Внешней Разведки, том 5, 1945-1965 годы*, гл. Ред. С. Н. Лебедев, В. А. Кирпиченко, Ю. И. Журавлев, Москва 2003, s. 7-8. Komitet Informacji był czymś w rodzaju superagencji wywiadu i analizy, W. Zubok, K. Pleszakow, *Zimna wojna*, 116-117.

³¹ Karierę zakończył jako ambasador do zleceń specjalnych, ale ze względu na wiek był to już tylko symboliczny tytuł, przy okazji wieloletniej pracy dyplomatycznej został także kandydatem nauk historycznych, *Дипломатический Словарь*, t. I, А-И, s. 544-545; Залесский, *Империя Сталина*, s. 186.

³² F. Fejtö (przy współpracy V. Fisera), *Praski zamach stanu 1948, (II obieg – „Krag”)*, Warszawa 1984, s. 94.

³³ *Дипломатический Словарь*, t. III, Р-Я, s. 151; *СССР и германский*, t. I, s. 51, 756-757.

³⁴ W pierwszej sprawie M. Silin przesłał wniosek do MSZ ZSRR, ale pracownikom czechosłowackiej Komisji Planowania polecił, aby na szczeblu międzyrządowym wystąpili o doradców. W drugiej kwestii, to M. Silin przekazał Stalinowi informacje o treści rozmowy z Gottwaldem na temat

litykom informację, że zdaniem władz radzieckich nie powinny dalej funkcjonować w Czechosłowacji amerykańskie i brytyjskie centra kulturalno-informacyjne, które faktycznie wkrótce zamknięto, podobnie jak w innych krajach satelickich ZSRR³⁵. Później Silin pośredniczył w płynących z Moskwy naciskach na Gottwalda, aby przeprowadził czystkę w elitach politycznych kraju³⁶. Już pod koniec 1949 r. kontaktował się z byłym kominternowcem B. Geminderem³⁷, kierownikiem Wydziału Międzynarodowego KC KPCz. Geminder składał Silinowi informacje z przygotowań do czystki w szeregach partii³⁸. Jak każdy radziecki ambasador, Silin wystawiał na potrzeby Kremla „cenzurki” przedstawicielom nawet najwyższych władz czechosłowackich, w tym i Gottwaldowi. Lidera KPCz potrafił nawet skrytykować w raportach do Moskwy, np. za rzekomy brak szerszych uzgodnień z władzami radzieckimi na temat objęcia przez Gottwalda stanowiska prezydenta. Generalnie jednak chwalił przywódcę KPCz jako człowieka „oddanego ZSRR i Stalinowi”³⁹. Ambasador nadzorował także zmiany w czechosłowackim sądownictwie, m.in. kontaktując się z przewodniczącym Rady Narodowej W. Prochazką, popierającym stanowisko rady prawniczej przy KC KPCz postulujące powolniejsze zmiany w czechosłowackim prawie i organizacji sądownictwa. Odmienne stanowisko prezentował inny znajomy Sili- na – Aleksiej Čepička⁴⁰, wówczas minister sprawiedliwości, zwolennik szybkiego skopiowania radzieckich wzorów do czechosłowackich kodeksów⁴¹. To zainteresowa-

sytuacji w Jugosławii po rezolucji Biura Informacyjnego z czerwca 1948 r. Волокитина, Мурашко, Носкова, Покивайлова, *Москва и Восточная*, s. 584.

³⁵ Z misją we wspomnianej wyżej sprawie udał się do Pragi A. I. Antipow z Wydziału Polityki Zagranicznej KC WKP (b). W samej ambasadzie w Pradze Silin zadanie powyższe już po wyjeździe Antipowa zlecił N. I. Semenowowi, III sekretarzowi placówki, Волокитина, Мурашко, Носкова, Покивайлова, *Москва и Восточная*, s. 324-325, 331. Na temat działalności N. I. Semenowa zob. też: Государственный Архив Российской Федерации, Москва (dalej cyt. ГАРФ), ф. 5283 (Всесоюзное общество культурных связей с заграницей), оп. 22, д. 181, Письмо W. Jakowlewa do W. Zorina, 20 VIII 1949 r.

³⁶ *Совещания Коминформа 1947, 1948, 1949. Документы и материалы*, Москва 1998, s. 520.

³⁷ Szerzej na temat B. Gemindera zob. M. Golon, *U źródeł 'zimnowojennego' podziału świata – powstanie i działalność Biura Informacyjnego Partii Komunistycznych i Robotniczych (Kominformu) w latach 1947-1950*, w: *Polska w podzielonym świecie po II wojnie światowej (do 1989 r.)*, pod red. M. Wojciechowskiego, Toruń 2002, s. 112-119.

³⁸ Волокитина, Мурашко, Носкова, Покивайлова, *Москва и Восточная*, s. 159.

³⁹ Składając raport w październiku 1949 r. na ręce Mołotowa Silin dodał, że Gottwald „jest oddany” również Mołotowowi. Волокитина, Мурашко, Носкова, Покивайлова, *Москва и Восточная*, s. 261.

⁴⁰ A. Čepička (1910-1990), od 1929 w KPCz, pracował w kancelarii prawnej w Ostrawie, w l. 1942-1945 więziony w obozie koncentracyjnym, jednym ze źródeł jego kariery politycznej było poroparcie ze strony teścia – K. Gottwalda, *Kdo byl kdo v našich dejinách v 20. století*, t. I, A-M, red. M. Churan, Praha 1998, s. 92.

⁴¹ W 1949 r. radziecki ambasador referował do Moskwy spór między zastępcą przewodniczącego Rady Narodowej W. Prochazką a ministrem sprawiedliwości Čepičką, który zaproponował radykalną, w stalinowskim duchu zaplanowaną, reformę prawa, Волокитина, Мурашко, Носкова, Покивайлова, *Москва и Восточная*, s. 284-285.

nie władz radzieckich czechosłowackim aparatem sprawiedliwości wynikało z zainteresowania Moskwy prowadzeniem przez ekipę Gottwalda represji wobec niekomunistycznych elit, ich efektem był m.in. mord na bohaterce ruchu oporu Miladzie Horakowej⁴², oraz wobec części rządzących liderów KPCz⁴³. Radziecki ambasador poza samym Gottwaldem utrzymywał także bliskie stosunki z późniejszym jego następcą A. Zapotockim oraz z ówczesną drugą osobą w KPCz, czyli z R. Slánskym. W jednym z raportów do Moskwy odnotowano, że we wrześniu 1951 r., w obecności Silina, Slánský jako sekretarz generalny partii wydał polecenie kierownikowi Wydziału Kadr KPCz B. Kellerowi, aby dostarczył ambasadzie ZSRR żądane przez nią dane osobowe obywateli Czechosłowacji⁴⁴. Na początku lat pięćdziesiątych Silin nadal kontrolował realizowanie przez władze czechosłowackie nakazanej przez Moskwę polityki zrywania wszelkich więzi z państwami zachodnimi, z nielicznymi wyjątkami, jak niezbędne kontakty gospodarcze czy utrzymywanie ambasad. W kwietniu 1951 r. V. Široký⁴⁵ informował Silina, że władze Czechosłowacji wprowadziły zakaz odwiedzania zagranicznych ambasad przez urzędników państwowych⁴⁶.

Radziecki ambasador w ramach swoich – krwawych w konsekwencjach jak się okazało – obowiązków, brał m.in. udział w posiedzeniach z K. Gottwaldem i ewentualnie innymi liderami komunistów, np. ministrem obrony A. Čepičką, na których planowano działania represyjne⁴⁷. Na marginesie można dodać, że taką samą pracę,

⁴² M. Horakowa (1901-1950) czechosłowacka działaczka polityczna partii narodowo-socjalistycznej, w czasie wojny czynna w konspiracji niepodległościowej, więziona m.in. w Terezynie, po wojnie posłanka do parlamentu, uwięziona w 1949 r., w 1950 r. ofiara komunistycznego mordu sądowego. *Kdo był kdo*, s. 236-237.

⁴³ Główny proces wobec niekomunistycznych elit zakończył się w lipcu 1950 r. dwunastoma wyrokami, w tym czterema wyrokami śmierci, m.in. wobec M. Horakowej, oraz czterema kary dożywotniego więzienia. Волокитина, Мурашко, Носкова, Покивайлова, *Москва и Восточная*, s. 450-451.

⁴⁴ Ambasada otrzymała m.in. dane biograficzne członków parlamentu. Ta niezwykle bezceremonialna i jawna forma ingerowania w wewnętrzne sprawy Czechosłowacji wywołała pewne wahania wśród kierownictwa MSZ ZSRR, rosyjskim historykom nie udało się jednak ustalić jak ostatecznie adresaci uwag dotyczących 'sukcesu' Silina, czyli A. Ławrientiew i W. Zorin kontynuowali pozyskiwanie danych. Волокитина, Мурашко, Носкова, Покивайлова, *Москва и Восточная*, s. 252-253.

⁴⁵ V. Široký (1902-1971) Słowak, w partii komunistycznej od 1921 r., w 1929 r. dzięki poparciu Gottwalda wszedł do Komitetu Centralnego, a w drugiej połowie lat 30. wszedł do sekretariatu KC i Biura Politycznego. W 1938 r. emigrował do ZSRR, w 1941 wrócił na Słowację, więziony do 1945 r., w l. 1945-1953 wicepremier, dodatkowo w l. 1950 minister spraw zagranicznych, w l. 1953 -1963 premier, *Kdo był kdo w našich dejinách v 20. století*, t. II, red. M. Churan, Praha 1998, s. 184-186; Na temat aktywności Širokiego i innych aktywnych stalinowskich polityków czechosłowackich zob. też. Golon, *U źródeł 'zimnowojennego'*, s. 91-126.

⁴⁶ Široki uzasadniał decyzję faktem, że tylko jednego dnia do ambasady USA przyszło 38 obywateli Czechosłowacji, w tym kilku naczelników urzędów eksportu i importu w Ministerstwie Handlu Zagranicznego. Волокитина, Мурашко, Носкова, Покивайлова, *Москва и Восточная*, s. 411.

⁴⁷ Poza samym kierownictwem partii i poruszoną już sprawą represji wobec niekomunistycznych działaczy politycznych, masowymi represjami objęto znaczną część korpusu oficerskiego, do końca 1950 r. zwolniono z szeregów ponad 10% (2 tys.) oficerów czechosłowackich. Волокитина, Мурашко, Носкова, Покивайлова, *Москва и Восточная*, s. 250-251, 484.

jak Silin w Pradze, wykonywał także niższy personel zagranicznej służby ZSRR, np. konsul generalny w Bratysławie N. Nowikow⁴⁸. Bratysławska placówka zbierała m.in. dane, niezależnie od aparatu doradcy MGB ZSRR w Czechosłowacji M. T. Lichaczewa, na temat urojonych lub faktycznych tendencji separatystycznych. Traktowane one były jako dogodny pretekst do represji. Słowacją interesował się także M. Silin, który np. w kwietniu 1950 r. otrzymał od Slánský'ego informację, że na najbliższym plenum KC KPCz będzie rozpatrywana m.in. sprawa „nacionalistycznych tendencji”, w tym G. Husaka i L. Nowomeskiego⁴⁹. W 1951 r., gdy „machina” represji została już w pełni rozkręcona, M. Silin został przez jednego z czołowych działaczy KPCz bardzo „doceniony”. Wpływowi komunistyczny polityk, pełniący wówczas funkcję ministra informacji i oświaty Vaclav Kopecký⁵⁰ w dyskusji na plenum KC KPCz w lutym 1951 r. zaakcentował uwagę radzieckiego ambasadora, że Czechosłowacja dzięki „rozgromieniu bandy Szwerkowej-Clementisa” zyskała wielkie zaufanie ZSRR. Niewątpliwie jednak jednym z najważniejszych przykładów bezpośredniego zaangażowania Silina w wewnętrzne sprawy Czechosłowacji była jego rola w procesie samego Slánský'ego. Silin przez Komitet Informacji przesłał do Moskwy informacje „o związkach Slánský'ego z zachodnimi agentami”⁵¹.

W sierpniu 1951 r. Silin zakończył faktycznie swoją karierę w Pradze, a do końca roku praską placówką kierował dotychczasowy radca ambasady, teraz jako chargé d'affaires, Paweł Krekotien, który pozostał w Czechosłowacji jako radca także po przyjeździe nowego ambasadora. Silin od nowego roku akademickiego został dyrektorem Wyższej Dyplomatycznej Szkoły MID i pozostał na tej posadzie do 1960 r.⁵² Silin dysponował w Czechosłowacji dobrze przygotowanymi do pracy na tym terenie kadrami. Poza wspomnianym Krekotieniem wyróżnić można Leonida Tieplowa. Dyplomata ten pracował w MID od 1941 r., a w latach 1946–1948 nabywał kwalifikacji w sprawach środkowoeuropejskich na stanowisku zastępcy kierownika IV EO. Z tej posady skierowano go na stanowisko konsula generalnego w Bratysławie, gdzie urzędował w latach 1948–1949, a następnie awansowano go na radcę ambasady ZSRR w Pradze, gdzie pracował w latach 1949–1950⁵³.

⁴⁸ Волокитина, Мурашко, Носкова, Покивайлова, *Москва и Восточная*, s. 251.

⁴⁹ Informacja przekazana Silinowi przede wszystkim dotyczyła jednak komunistycznego wiceministra od 1945 r., a po śmierci J. Masaryka, szefa MSZ V. Clementisa. Zob. Волокитина, Мурашко, Носкова, Покивайлова, *Москва и Восточная*, s. 533; H. Bartoszewicz, *Polityka Związku Sowieckiego*, s. 136, 158.

⁵⁰ V. Kopecký (1897-1961) jeden z założycieli KPCz, w l. '30 działacz Kominternu, od 1938 w ZSRR, w l. 1945-1953 Minister Informacji, w 1954 minister kultury, w l. 1954-1961 wicepremier, jeden z czołowych propagatorów stalinizmu. *Kdo był kdo w našich dejinách w 20. století, t. II, N-Z*, red. M. Churan, Praha 1998, s. 340-341.

⁵¹ Волокитина, Мурашко, Носкова, Покивайлова, *Москва и Восточная*, s. 554, 536.

⁵² Jego drugą i ostatnią placówką zagraniczną była ambasada w Sudanie w l. 1960-1963. Po powrocie na dwa lata wrócił jeszcze do pracy w centralnym aparacie MSZ i w 1965 r. przeszedł na emeryturę, *Дипломатический Словарь*, t. III, P-Я, s. 151; *СССР и германский*, t. I, s. 756-757.

⁵³ L. Tieplow (ur. 1909) po zakończeniu pracy w Pradze był w l. 1950-1954 chargé d'affaires ambasady ZSRR w Kanadzie. W latach 1955-1956 był z-cą kierownika Wydziału Protokołu Dyploma-

Nowym radzieckim ambasadorem w Pradze po Silinie został Anatolij Josifowicz Ławrientiew (1904–1984). Miał wykształcenie wyższe techniczne, uzyskał nawet stopień doktorski. W dyplomacji od 1939 roku, jak większość kadr zwerbowany prawdopodobnie ze szkolnictwa wyższego. Karierę rozpoczął od objęcia kierownictwa Wydziału Wschodnioeuropejskiego, istniejącego w NKID do 1941 r., gdy zreorganizowano i częściowo „ponumerowano” wydziały europejskie. Jeszcze w 1939 r. powierzono mu stanowisko przedstawiciela politycznego ZSRR w Bułgarii. Kolejną placówką kierował w latach 1940–1941, gdy był radzieckim przedstawicielem w Rumunii. W 1943 został na kilka miesięcy kierownikiem I EO MID. Wówczas był to bardzo rozbudowany wydział (Francja Belgia, Holandia, Hiszpania, Portugalia, Szwajcaria oraz Skandynawia). Już w 1944 rozpoczęła się jego reorganizacja. Jeszcze w tym samym roku powierzono mu Wydział Bliskiego Wschodu, którym kierował do 1944 r., a potem objął na dwa lata, do marca 1946 r., stanowisko Ludowego Komisarza Spraw Zagranicznych RSFRR⁵⁴. Z tej posady został oddelegowany na ambasadora do Jugosławii⁵⁵. A. Ławrientiew wraz z wojskowym attaché ambasady w Belgradzie, gen. S. B. Sidorowiczem, rozpoczęli wstępną kampanię zwalczania Tito i jego współpracowników, którzy nie chcieli poddać Jugosławii pod radziecki dyktando⁵⁶. W marcu 1948 r., gdy konflikt radziecko-jugosłowiański wchodził już w bardzo ostrą fazę, Ławrientiew na wezwanie Mołotowa przybył osobiście z Belgradu do Moskwy, aby przedstawić sytuację w KPJ⁵⁷. Zdaniem niektórych rosyjskich historyków wniósł on swój negatywny wkład w zaognienie konfliktu radziecko-jugosłowiańskiego, czego miały dowodzić jego raporty, zawierające różne krytyczne uwagi pod adresem władz Jugosławii, np. za „niedocenianie wkładu AC w wyzwolenie kraju”⁵⁸. Jednak taka tonacja przebijała z raportów przesyłanych z większości krajów. Przykładowo wspomniane „niedocenianie roli AC” było nagminnym zarzutem wobec Polski, mimo gigantycznej skali akcji pomnikowej i innych działań propagandowych, których faktycznym celem było nie tyle upamiętnienie AC, ale po prostu kult wobec ZSRR i jego sił zbrojnych⁵⁹. Oczywiście krytykowanych działań władz Jugosławii było znacznie więcej⁶⁰. Jednak

tycznego MID, a w l. 1956–1961 ambasadorem w Sudanie, od 1961 r. radcą Wydziału Protokołu Dyplomatycznego, a od 1962 – zastępcą kierownika Wydziału Protokołu Dyplomatycznego MID. *Дипломатический Словарь, т. III, Р-Я, s. 350.*

⁵⁴ *Президиум ЦК КПСС 1954–1964, т. I, Черновые протокольные записи заседаний. Стенограммы*, главный редактор А. Фурсенко (серия: *Архивы Кремля*), Москва 2003, s. 113, 585.

⁵⁵ Волокитина, Мурашко, Носкова, Покивайлова, *Москва и Восточная*, s. 212.

⁵⁶ *Советания Коминформа*, s. 358.

⁵⁷ Гиренко, *Сталин – Тито*, s. 353.

⁵⁸ Волокитина, Мурашко, Носкова, Покивайлова, *Москва и Восточная*, s. 349.

⁵⁹ Zob. np. w wypadku pomników: M. Golon, *Symbolie wdzięczności czy uległości? Pomniki wdzięczności Armii Czerwonej – przyczynek do dziejów propagandy komunistycznej w Polsce po II wojnie światowej*, w: *Polska i jej wschodni sąsiedzi. Księga pamiątkowa Prof. S. Alexandrowicza*, pod red. Z. Karpusa, D. Michaluk i T. Kempy, Toruń 1996, s. 601–618.

⁶⁰ Chyba najlepiej istotę sprawy oddał sam Ławrientiew w sprawozdaniu z Jugosławii za 1948 stwierdzając, że „wobec siły terroru jakakolwiek legalna akcja wobec kilki Tito jest w Jugosławii niemożliwa”. Волокитина, Мурашко, Носкова, Покивайлова, *Москва и Восточная*, s. 355.

wracając do samej kwestii ewentualnej roli ambasadora ZSRR w Belgradzie należy podkreślić, że rola, nawet najbardziej życzliwego ambasadora, nie mogła raczej być istotna w tak zasadniczej kwestii, jak sama istota sprawy, czyli: czy Jugosławia – akurat rządzona wyłącznie przez komunistów, ale to w tym wypadku nie było aż tak istotne – ma być suwerenna, czy nie? Zdaniem Stalina – a dowiódł tego dożywotnią już wrogością wobec Tity – suwerenność nie była brana pod uwagę.

W połowie 1949 r. Ławrientiew zakończył misję w Jugosławii, a nowego ambasadora nie powołano, obniżając rangę placówki i zlecając kierowanie jej przez chargé d'affaires⁶¹. Z Moskwy zażądano w październiku 1949 r. wyjazdu ambasadora Jugosławii K. Mrazowicza, któremu już kilka miesięcy wcześniej zarzucano upowszechnianie antyradzieckiej literatury⁶². W stosunkach między komunistycznymi krajami w Europie była to wyjątkowa sytuacja⁶³.

Ławrientiew, podobnie jak dwa lata wcześniej Zorin z Pragi, wrócił do Moskwy na posadę wiceministra spraw zagranicznych ZSRR. Sprawował ją do końca 1951 roku, gdy został ambasadorem w Pradze. Przez pewien okres faktycznie kierował nią wówczas P. Krekotien. Sam Ławrientiew, który jako wiceminister nabył dobrej orientacji w sytuacji krajów regionu, sprawował nadzór nad niektórymi działaniami ambasady w Pradze⁶⁴, zajmował się także m.in. obszarem Polski. Przykładowo w styczniu 1951 r. to właśnie on był adresatem ponad dwudziestostronicowego raportu radcy ambasady w Warszawie D. Zaikina na temat polityki kadrowej PZPR⁶⁵. To także on, wraz z samym Wyszyńskim, wówczas ministrem spraw zagranicznych, prowadził rokowania, a w istocie wymuszanie na polskich władzach wymiany terytoriów w 1951 r.⁶⁶ W maju 1951 r. wiceminister Ławrientiew był odbiorcą obszernego raportu ambasady

⁶¹ Aż do 1953 r. był nim G. P. Szniukow. Zob. *Восточная Европа*, t. II, 1949-53, s. 125-127, 327, 926-927.

⁶² Гиренко, *Сталин – Тито*, s. 396-397.

⁶³ Ponad dekadę później swoich ambasadorów odwołały ZSRR i Albania. Z Tirany wrócił wówczas – w sierpniu 1961 r. – do Moskwy, po krótkiej służbie w Albanii Josif Szikin (ur. 1906). *Дипломатический Словар*, t. III, P-Я, s. 480; W. J. Dziak, *Albania między Belgradem, Moskwą i Pekinem*, Warszawa 1991, s. 134.

⁶⁴ W wypadku wspomianej już wcześniej sprawy otrzymywania przez ambasadora Silina danych osobowych od władz czechosłowackich, w Moskwie interesowali się nią, poza pracownikiem IV EO Sytenko, także dwaj wiceministrowie: W. Zorin i właśnie A. Ławrientiew. Волокитина, Мурашко, Носкова, Покивайлова, *Москва и Восточная*, s. 252-253.

⁶⁵ W raporcie Zaikin poza generalną pochwałą liderów PZPR za wzorowanie się na ZSRR w polityce kadrowej i różne działania uznane za pozytywne, np. promocję 'młodych kadr', zamieścił także krytykę kierownictwa PZPR, m.in. za sytuację w korpusie dyplomatycznym, w tym wielu 'uciekierców' i wiele osób uznawanych przez Zaikina za osoby niepożądane. O te błędy obwiniał Bieruta, Bermana i Skrzyszewskiego jako p.o. ministra; АВП РФ, ф. 0122 (Референтура по Польше), оп. 34, п. 275, д. 89, Raport „Problemy kadr w PRL” opr. D. Zaikin dla wiceministra A. Ławrientiewa, I 1951 r.; Волокитина, Мурашко, Носкова, Покивайлова, *Москва и Восточная*, s. 132.

⁶⁶ АВП РФ, ф. 07, оп. 26, п. 48, д. 149, Notatka z dziennika A. Wyszyńskiego z 9 I 1951 r. Poza Ławrientiewem także wiceminister W. Zorin brał udział w rozmowach na temat zmiany granic.

dora ZSRR w Polsce Sobolewa, dotyczącego propagandowej akcji tzw. walki o pokój oraz realizacji planu 6-letniego⁶⁷. Ławrientiew zajmował się także dobrze sobie znanymi sprawami bałkańskimi, m.in. jesienią 1950 r. bułgarska ambasador w Moskwie S. Błogojewa konsultowała z nim działania represyjne wymierzone w turecką mniejszość⁶⁸.

Pod koniec listopada 1951 r. Ławrientiew faktycznie objął ambasadę w Pradze. Pozostał tam jednak tylko około pół roku i w sierpniu 1952 r. był już ambasadorem w Rumunii, gdzie urzędował do lipca 1953. Trudno ustalić, czy Ławrientiew był już w Pradze 23 listopada 1951 r., gdy aresztowano Slánský'ego. Sam areszt był uzgodniony przez Gottwalda z Moskwą, m.in. dzięki wizycie w Pradze osobistego wysłannika Stalina, A. Mikojana, oraz za pośrednictwem radzieckiego doradcy w czechosłowackiej bezpieczeństwie⁶⁹. Jednak już 28 listopada Ławrientiew przekazał Stalinowi informację, że Gottwald i Zapotocky zwrócili się oficjalnie o przysłanie radzieckich śledczych. Prośbę spełniono i do Pragi przybyli pułkownicy Sorokin i Morozow z MGB⁷⁰.

W Rumunii Ławrientiew nadzorował wielką czystkę w szeregach RPR, którą przeprowadzono w drugiej połowie 1952 r. W jej efekcie usunięto z szeregow 25% członków, czyli 200 tys. osób⁷¹. W grudniu 1952 r. radziecki dyplomata „wykorzystał” także doświadczenia z Czechosłowacji i na polecenie z Moskwy otwarcie postawił przed G. Gheorgiu-Dejem problem, dotyczący ewentualnych związków niektórych rumuńskich polityków z czechosłowackimi „zdrajcami”, czyli ze Slánským i resztą ofiar, na których 3 XII 1952 r. wykonano wyroki śmierci⁷². Ambasador w Bukareszcie uważnie obserwował także odbywające się w listopadzie 1952 r. „wybory” parlamen-

⁶⁷ АВП РФ, ф. 0122, оп. 34, п. 275, д. 89, А. Sobolewa do А. Ławrientiewa z 18 V 1951 r.

⁶⁸ Волокитина, Мурашко, Носкова, Покивайлова, *Москва и Восточная*, s. 416-417.

⁶⁹ Akcję przeciw Slánský'emu nadzorował przybyły na miejsce Bojarskiego nowy przedstawiciel MGB A. D. Bieszczastow. Волокитина, Мурашко, Носкова, Покивайлова, *Москва и Восточная*, s. 559.

⁷⁰ Волокитина, Мурашко, Носкова, Покивайлова, *Москва и Восточная*, s. 559.

⁷¹ Rumuńscy liderzy składali w ambasadzie regularne informacje dotyczące wielkiej czystki w szeregach partii, w grudniu 1952 r. o akcji informował Ławrientiewa bezpośredni G. Gheorgiu-Dej. Волокитина, Мурашко, Носкова, Покивайлова, *Москва и Восточная*, s. 149-150.

⁷² Ławrientiew przybył do Rumunii już po rozpoczęciu przez Deja i jego współpracowników z Kiszyniowskim, Mogioroszem, Konstantinowem, walki z grupą czołowych polityków (Pauker, Georgescu, Luca), których uznano za winnych rozlicznych odstępstw od linii partii i w maju 1952 r. usunięto z Biura Politycznego. Luca został aresztowany w sierpniu 1952 r. i do śmierci w 1963 r. przebywał w więzieniu, Georgescu został usunięty z partii, ale ocalał na skromnej posadzie pracownika jednego z wydawnictw. Pauker, dzięki swoim koneksjom z m.in. Kawtaradze, mimo utraty członkostwa w Biurze Politycznym do stycznia 1953 r. pozostała ministrem spraw zagranicznych. Jednak właśnie za kadencji ambasadora Ławrientiewa Pauker została pozbawiona stanowiska ministra, a następnie aresztowana, ale po śmierci Stalina zwolniono ją i nałożono na nią areszt domowy. Zob. Волокитина, Мурашко, Носкова, Покивайлова, *Москва и Восточная*, s. 562-570. Na temat pozycji wspomnianych wyżej komunistycznych polityków Rumunii zob. też L. Boia, *Rumuni. Świadomość, mity, historia*, Kraków 2003, s. 218; na temat A. Pauker zob. też wzmiankę w pracy: М. Джилас, *Беседы со Сталиным*, Москва 2002, s. 157-158.

tarne⁷³. W związku ze śmiercią Stalina i zapoczątkowanym w ZSRR łagodzeniem polityki represyjnej komunistycznych władz, także w Rumunii pojawiły się, zaaprobowane bezpośrednio przez Ławrientiewa, tendencje do „rozładowania” przepełnionych m.in. dzięki „radom” radzieckiego ambasadora więzień⁷⁴, głównie kolektywizowanymi na siłę chłopami. Już w połowie marca J. Kiszyniewski informował Ławrientiewa o projekcie amnestii⁷⁵. Jednym z ostatnich przejawów jego aktywności w sprawach Rumunii było opracowanie na początku lipca 1953 roku, wspólnie z kierownikiem IV EO MID – Jurijem Andropowem⁷⁶ raportu na temat sytuacji w Rumunii, w którym m.in. skrytykowali nadmierną biurokrację i nepotyzm⁷⁷. Po odwołaniu z Rumunii, Ławrientiewa mianowano ambasadorem w Teheranie (do 1956 r.). W MID pracował jeszcze do 1970 r.⁷⁸

Czwartym, powojennym ambasadorem ZSRR w Pradze został Aleksander Jefremowicz Bogomołow (1900–1969). Pod względem osiągnięć w karierze politycznej był on porównywalny tylko do swoich dwóch poprzedników w Pradze, czyli do Zorina i Ławrientiewa. Bogomołow w latach 1919–1930 służył w AC, kończąc w tym okresie szkołę dla oficerów politycznych. W latach 1930–1939 był wykładowcą szkół wyższych. W 1939 r. rozpoczął karierę w dyplomacji, obejmując stanowisko sekretarza generalnego LKSZ, następnie kierownika I – zachodniego EO NKID. W latach 1940–1941 był radcą radzieckiego przedstawicielstwa przy francuskim rządzie w Vichy. Kolejną placówką był Londyn, gdzie w latach 1941–1943 był posłem przy mocarstwach sojuszniczych. W 1944 roku na prawie sześć lat, do 1950 r., objął ambasadę we Francji. Przedstawicielem ZSRR przy Francuskim Komitecie Wyzwolenia Narodowego został już w 1943 r. Podczas misji w Paryżu, w wyjątkowo burzliwym okresie, związanym m.in. z potęgą i działaniami FPK oraz początkami zimnej wojny, zasłynął szeregiem głośnych akcji, m.in. nadzorował utworzenie Stowarzyszenia Radzieckich Patriotów we Francji i podjął starania o wyjazd do ZSRR jak największej

⁷³ Dyskusje na temat szczegółów tej ‘wyborczej’ akcji A. Ławrientiew prowadził z sekretarzem KC RPR I. Kiszyniowskim. W skład nowego parlamentu wybrano 308 jawnych komunistów i 115 sprawdzonych bezpartyjnych. Волокитина, Мурашко, Носкова, Покивайлова, *Москва и Восточная*, s. 237-238.

⁷⁴ Sam Ławrientiew otrzymywał w Bukareszcie, już wkrótce po przybyciu, czyli latem 1952 r., szczegółowe dane dotyczące liczebności uwięzionych i był doskonale zorientowany w fakcie kopiowania przez komunistyczne władze Rumunii radzieckiego wzorca masowego wykorzystywania pracy przymusowej przy industrializacji kraju, Волокитина, Мурашко, Носкова, Покивайлова, *Москва и Восточная*, s. 441.

⁷⁵ Tamże, s. 286.

⁷⁶ J. Andropow (1914-1984), późniejszy sekretarz generalnych KPZR (1982-84), w 1953 r. rozpoczął pracę w dyplomacji jako kierownik IV EO MID (po P. Strunnikowie), ale już po kilku miesiącach został radcą ambasady w Budapeszcie (w IV EO zastąpił go M. Zimianin), *Дипломатический Словар*, t. I, *A-I*, s. 119; *Советский фактор*, t. II, *К-П*, s. 767.

⁷⁷ Raport J. Andropowa i A. Ławrientiewa z 4 VII 1953 r., w: *Советский фактор*, t. II, *К-П*, s. 779-786.

⁷⁸ *Дипломатический Словар*, t. II, *К-П*, s. 167; *СССР и германский*, t. I, s. 737.

liczby Rosjan i innych osób faktycznie będących lub uznawanych za radzieckich obywateli. Efektem działalności Bogomołowa był wyjazd do ZSRR około 6 tys. osób, wielu wkrótce represjonowanych. Bogomołow aktywnie uczestniczył w pracach konferencji pokojowej, które zwieńczone zostały w lutym 1947 r. traktatami z państwami sojuszniczymi Niemiec. Po powrocie znad Sekwany, gdzie zastąpił go na trzy lata A. Pawłow, w latach 1945–1946 kierownik IV EO⁷⁹, Bogomołowa wynagrodzono za wieloletnią służbę stanowiskiem wiceministra w MID, resortem kierował wówczas A. Wyszynski⁸⁰.

Pełniąc nową funkcję Bogomołow przyjmował m.in. ostatnią, pożegnalną wizytę ambasadora M. Naszkowskiego w MID w maju 1950 r. Obaj dyplomaci znali się zresztą jeszcze z Paryża⁸¹. Pod koniec 1951 r. Bogomołow nadzorował sprawę nowych przygotowań do represji wobec węgierskich elit. Przygotowywano oskarżenie dwóch węgierskich ministrów, obwinianych m.in. o antysowieckie wypowiedzi⁸². W listopadzie tego roku napisał także dla ambasadora ZSRR w Polsce doniesienie dotyczące wykrycia przez radzieckie służby w Danii skupiska Polaków, którzy uciekli z kraju oraz informację, że „w Polsce jest kontrewolucyjne centrum do werbowania i przeprawiania Polaków za granicę”⁸³. W 1952 r. na dwa lata Bogomołow został wysłany do Pragi, gdzie m.in. nadzorował kontynuację czystki politycznej w kierownictwie KPCz, korzystał w tej akcji zresztą także z wiedzy byłego ambasadora Silina, który już jako rektor szkoły dyplomatycznej składał raporty w tej sprawie⁸⁴. Bogomołow miał już wcześniejsze kontakty ze sprawami czechosłowackimi, gdyż jeszcze w Londynie w okresie wojny miał bliskie kontakty z czeskimi politykami, m.in. w 1941 r. debatował z Beneszem na temat przyszłości Rusi Podkarpackiej, którą

⁷⁹ Pawłowa w 1953 r. na ponad siedem lat zastąpił Siergiej Winogradow, a Pawłow na trzy lata objął kierownictwo Wydziału Bliskowschodniego, *Дипломатический Словар*, t. II, K-II, s. 463.

⁸⁰ Pozostalymi wiceministrami byli: Mołotow, Zorin, Gromyko i Jakow Malik (od 1946 roku, w l. 1948-1952 był on jednocześnie stałym przedstawicielem ZSRR w ONZ). J. Malik zob. K. Залесский, *Империя Сталина*, s. 295; Gromyko od 1946 był stałym przedstawicielem ZSRR w RB ONZ, od 1949 r. był wiceministrem, w kwietniu 1953 r. został I zastępcą Ministra, a od 1957 ministrem; *Вокруг Сталина. Историко-Биографический справочник*, Авторы–составители, В. А. Торчнов, А. М. Леонтьук, Санкт–Петербург 2000, s. 171.

⁸¹ АВП РФ, ф. 0122, оп. 36, п. 253, д. 5; zob. też M. Naszkowski, *Paryż–Moskwa. Wspomnienia dyplomaty (1945-1950)*, Warszawa 1986, s. 140, 143.

⁸² Akcja była m.in. związana z prowadzoną w ostatnim okresie życia Stalina, działaniami wymierzonymi w osoby pochodzenia żydowskiego. W celu przygotowania tej akcji Bogomołow zlecił ambasadorowi Kisielewowi w Budapeszcie przygotowanie charakterystyk planowanych ofiar. Волокитина, Мурашко, Носкова, Покивайлова, *Москва и Восточная Европа*, s. 553.

⁸³ АВП РФ, ф. 0122, оп. 34, п. 275, д. 88, Pismo Bogomołowa do Sobolewa z 12 XI 1951 r. W zakończeniu doniesienia poprosił Sobolewa aby „poinformował przyjaciół”, co oznaczało komórke radzieckiego wywiadu w ambasadzie. Miesiąc później (12 XII 1951 r.) Bogomołow informował Zaikina o drobniejszej już sprawie – wykryciu przez radzieckie służby, że polscy przemytnicy szmuglowali spirytus do krajów skandynawskich, przekazując go odbiorcom na pełnym morzu.

⁸⁴ List M. Silina do W. Mołotowa z 3 II 1953 r., w: *Советский фактор*, t. II, K-II, s. 726-727; Залесский, *Империя Сталина*, s. 64-65.

w 1944 r. ZSRR zagarnął. Poza wspomnianą sprawą obserwowania procesów politycznych w Czechosłowacji, Bogomołow w grudniu 1952 r. był także pośrednikiem dla kierownictwa KPCz w sprawie projektu nowego statutu partii. Dokument pochwalono, co nie było trudne, gdyż Gottwald po prostu skopiował go od WKP(b). W lutym 1953 r. radziecki doradca w praskim Ministerstwie Kontroli złożył w Moskwie doniesienie na różne wykryte „niedostatki”. Zarzuty objęły nawet drugą osobę w państwie, A. Zapotockiego. Na Kremlu zapadła decyzja, że to właśnie Bogomołow wraz z radzieckim doradcą udadzą się do Gottwalda i przedstawią uwagi strony radzieckiej dotyczące pracy ministerstwa kontroli i innych centralnych organów⁸⁵. Ostatni okres misji Bogomołowa w Pradze przypadł na okres poważnych napięć społecznych w Czechosłowacji, których największe nasilenie wystąpiło w czerwcu 1953 r., m.in. w związku z krzywdzącą dla ludności reformą pieniężną i zmianami systemu zaopatrzenia kartkowego⁸⁶. Po zakończeniu misji Bogomołowa ponownie wysłano do Europy Zachodniej, do Włoch, gdzie był ambasadorem w latach 1954–1957⁸⁷.

W Polsce, od powstania PKWN do śmierci Stalina, trzech dyplomatów pełniło funkcje radzieckich przedstawicieli dyplomatycznych, w tym dwóch w randze ambasadorów. W 1944 r. rolę ambasadora pełnił przedstawiciel przy PKWN N. Bułganin, następnie W. Lebediew (1945–1951) i A. Sobolew (1951–1953). Istotną rolę ogrywało także kilku innych dyplomatów, o których poniżej wzmiankowano. Radzieccy dyplomaci nie pozostawili publikowanych zapisów z misji w Polsce⁸⁸. Przedstawianie sylwetek czołowych dyplomatów radzieckich w Polsce rozpocząć trzeba od pierwszego radzieckiego polityka, który na bardzo krótko, w Lublinie, „wcielił się” w rolę dyplomaty.

Nikołaj Bułganin (1895–1975) urodził się w Niżnym Nowgorodzie, w rodzinie urzędniczej. W 1918 r. rozpoczął pracę w Czeka, następnie w OGPU⁸⁹. W 1922 r. rozpoczął karierę urzędniczą w Radzie Najwyższej Gospodarki Narodowej, w latach

⁸⁵ Волокитина, Мурашко, Носкова, Покивайлова, *Москва и Восточная*, s. 40, 169, 644-645,

⁸⁶ Notatka rady P. Krekotiena z rozmowy z A. Nowotnym, 1 VI 1953 r. i Notatka z rozmowy A. Bogomołowa z A. Nowotnym z 13 VI 1953 r. w: *Советский фактор*, t. II, s. 758-760, 764-767.

⁸⁷ Po powrocie do Moskwy pracował w centralnym aparacie MSZ już do emerytury w 1962, zmarł w 1969, *Дипломатический Словарь*, t. I, s. 194; Залесский, *Империя Сталина*, s. 64-65.

⁸⁸ Wyjątkiem był wicekonsul w Szczecinie, potem konsul w Krakowie Jurij Biernow, który opublikował niewielkie objętościowo wspomnienia. Ukończył z wyróżnieniem Wyższą Szkołę Dyplomatyczną MID, gdzie m.in. miał zajęcia z jęz. polskiego; wcześniej ukończył Instytut Prawa oraz wyższą szkołę partyjną. Po szkole dyplomatycznej Biernowa skierowano do aparatu partyjnego, do pracy w sektorze polskim Komisji Polityki Zagranicznej KC, gdzie współpracował z Janem Dzierżyńskim, synem Feliksa. Następnie przeszedł do MID, gdzie pracował w referaturze polskiej i w czeskiej, a następnie został skierowany w XI 1951 r. do Szczecina. Zob. Бернов, *Записки дипломата*, s. 5, 6. Biernow w 1954 objął konsulat w Krakowie, po 1957 r. pracował w Bułgarii, w centrali w Moskwie, karierę zakończył na placówce w Afryce.

⁸⁹ Bolszewicka policja polityczna (Ogólnozwiazkowa Nadzwyczajna Komisja do Walki z Kontrrewolucją i Sabotażem) została utworzona w 1918 r., od 1922 r. pod nazwą OGPU (Zjednoczony Państwowy Zarząd Polityczny).

1931-1937 przewodniczył administracji Moskwy, od września 1938 do maja 1941 był zastępcą przewodniczącego Rady Komisarzy Ludowych (Sownarkomu). Od 1939 aż do 1961 r. był członkiem KC WKP(b) (KPZR). W czasie wojny członek rad wojennych kilku frontów, w tym od 12 V do 20 XI 1944 r. 1 FB. Od listopada 1944 członek Państwowego Komitetu Obrony i zastępca Ludowego Komisarza Obrony. W 1946 r. został kandydatem na członka Biura Politycznego, a w latach 1948–1958 był członkiem Biura (do 1952 r.), a następnie Prezydium KC KPZR. W marcu 1946 został mianowany I zastępcą Ministra Obrony, w 1947 r. awansowany na marszałka. Od marca 1947 r. zastępca przewodniczącego Rady Ministrów ZSRR i jednocześnie od marca 1947 r. do marca 1949 r. minister sił zbrojnych. Jego awans, z uwzględnieniem, że był ignorantem w sprawach wojskowych, oceniano jako nagrodę Stalina za wierność i współpracę w szykanach i represjach wobec grupy radzieckich dowódców zasłużonych podczas wojny, których Stalin postrzegał jako zagrożenie. Od kwietnia 1950 r. pierwszy wicepremier, a jednocześnie w okresie marzec 1953 – luty 1955 minister obrony. Od lutego 1955 do marca 1958 przewodniczący Rady Ministrów. Odsunięty od najwyższych stanowisk, a stopniowo od wszystkich, za udział w opozycji antychruszczowowskiej⁹⁰. Jego związek z „Polską lubelską”, czy też ściślej pełnienie funkcji radzieckiego przedstawiciela przy PKWN był w części kontynuacją jego roli jako członka Rady Wojennej I Frontu Białoruskiego⁹¹. Bułganin z racji funkcji członka Rady Wojennej 1 FB miał pełny wgląd w sprawy Armii Polskiej. Formalnie swoją misję w Lublinie rozpoczął 1 VIII 1944 r. Do końca roku nadzorował, wspierany także innymi radzieckimi służbami, tworzenie „nowej Polski”. W pierwszych dniach sierpnia witał m.in. przybywających wówczas do siedziby PKWN liderów PPR, w tym Gomułkę i Bieruta. Brał także aktywny udział w różnych spotkaniach czy uroczystościach, np. w inauguracji roku akad. w KUL 12 XI 1944 r.⁹² Nieco wcześniej, 15 VIII 1944 r., zorganizowano w Lublinie jedyne w dziejach „Polski Ludowej” święto Wojska Polskiego zgodne z tradycją Polski Niepodległej, w rocznicę bitwy warszawskiej 1920 r. Bułganin, inni radzieccy funkcjonariusze i liczne jednostki AC, wzięli udział także i w tej uroczystości⁹³. Przede wszystkim brał jednak udział w spotkaniach o istotnym znaczeniu politycznym lub gospodarczym, jak np. zjazd

⁹⁰ Jeszcze przez dwa lata pełnił znacznie mniej ważne stanowiska, najpierw przez kilka miesięcy przewodniczącego zarządu Banku Państwowego ZSRR, a potem przewodniczącego stawropolskiego sownarchozu, od 1960 na emeryturze. *Государственная Власть СССР. Высшие Органы Власти и Управления и их Руководители. 1923-91. Историко-Биографический Справочник*, Автор, сост. В. Ивкин, Москва 1999, s. 237; Торчинов, Леонтьев, *Вокруг Сталина*, s. 101-102; Залесский, *Империя Сталина*, s. 74-75.

⁹¹ Warto zauważyć, że trzy rosyjskie słowniki biograficzne wymienione w przypisie wyżej, nawet nie wzmiankowały jego funkcji w Lublinie. Zresztą także w polskiej pracy tego typu pominięto tę funkcję Bułganina: G. Przebinda, J. Smaga, *Leksykon. Kto jest kim w Rosji po 1917 roku*, Kraków 2000, s. 44.

⁹² Z. Kumoś, *Geneza satelickiego systemu władzy w Polsce. 1941-1948*, Warszawa 2001, s. 212, 223.

⁹³ T. Żenczykowski, *Polska Lubelska. 1944*, Warszawa 1990, s. 111-112.

chłopski zwołany przez „lubelskie” Stronnictwo Ludowe 17–18 IX 1944 r. czy w posiadzeniach PKWN⁹⁴. Radziecki przedstawiciel angażował się także w tworzenie niezwykle represyjnych norm prawnych, które miały posłużyć komunistycznym władzom do szybszego złamania oporu społeczeństwa⁹⁵. Za swój wkład w umacnianie tzw. ludowej władzy oraz formalnie za zasługi dla wyzwolenia kraju Bułganin wraz z dowódcami radzieckich frontów w sierpniu 1945 r. Bierut udekorował *Virtuti Militari*⁹⁶. Po powrocie do Moskwy w ostatnich miesiącach wojny, Bułganin nadal czynnie angażował się w sprawy polskie, m.in. był wśród uczestników rozmów w Moskwie z delegacją tzw. Rządu Tymczasowego w połowie lutego 1945 r. 26 marca z kolei, osobiście, wraz z drugim członkiem GOKO M. Saburowem przybył do Warszawy, gdzie na polskich władzach wymuszono podpisanie wyjątkowo niekorzystnego porozumienia, dającego władzom radzieckim podstawy do ogromnych zaborów mienia przemysłowego pod pretekstem wykorzystania go dla potrzeb wojskowych⁹⁷.

Rola Bułganina w Polsce niewątpliwie była największa w okresie lubelskim. Dla tego okresu historycy często określają pozycję radzieckiego przedstawiciela jako równą namiestniczej. Znajdziemy takie sformułowanie zarówno u autora zarysu dziejów politycznych tego okresu, T. Żenczykowskiego, który wprost nazwał Bułganina „lubelskim namiestnikiem”⁹⁸, jak i w najnowszej monografii stosunków polsko-radzieckich autorstwa A. Skrzypek. Autor tej ostatniej pracy napisał: „To dzięki jego zarządzeniom i pomocy, PKWN przekształcał się w organ władzy państwowej, tworząc sobie potrzebne dla rządzenia instrumentarium. Bułganin pełnił rolę niańki, piastunki, przewodnika”⁹⁹. A. Skrzypek wspominał także o jednym z najważniejszych współpracowników Bułganina, którym był W. Jakowlew. Dyplomata ten pozostał przez cztery lata także w składzie ekipy następnego radzieckiego przedstawiciela, czyli Lebediewa.

Władimir Grigoriewicz Jakowlew (ur. 1908), rozpoczął pracę w dyplomacji w 1938 r. jako pracownik przedstawicielstwa ZSRR w Pradze. W latach 1939–1940 pozostał nad Wełtawą jako konsul generalny. W latach 1940–1944 był pracownikiem centralnego aparatu NKID. Do Lublina przybył w sierpniu 1944 r. wraz z N. Bułganinem. Już na początku września 1944 r. jako radca przedstawicielstwa kontaktował

⁹⁴ Tamże, s. 136, 140, 154.

⁹⁵ D. Baliszewski, A. K. Kunert, *Ilustrowany przewodnik po Polsce stalinowskiej, 1944-1956*, t. I, 1944-1945, Warszawa 1999, s. 134; A. Skrzypek, *Mechanizmy uzależnienia. Stosunki polsko-radzieckie 1944-1957*, Pułtusk 2002, s. 62.

⁹⁶ Tamże, s. 440.

⁹⁷ H. Różański, *Śladem wspomnień i dokumentów. 1943-1948*, Warszawa 1988, s. 187, 215-216; szerzej na temat konsekwencji tych ‘ekonomicznych’ akcji z udziałem N. Bułganina zob. M. Golon, *Polityka radzieckich władz wojskowych i policyjnych na Pomorzu Nadwiślańskim w latach 1945-1947*, Toruń 2001, s. 38-40.

⁹⁸ Żenczykowski, *Polska lubelska*, s. 25.

⁹⁹ Skrzypek, *Mechanizmy uzależnienia*, s. 39.

się z członkami PKWN¹⁰⁰. Pozostał w Polsce do drugiej połowy 1948 r. i był w ambasadzie drugą osobą po Lebediewie. Ambasador właśnie wspólnie z Jakowlewem „dzielił się” większością ważnych rozmów politycznych, zlecając radcy nawet niektóre rozmowy z Bierutem¹⁰¹. Po powrocie do Moskwy otrzymał bardzo ważną posadę – zastępcy przewodniczącego Wszechzwiązkowego Towarzystwa Łączności z Zagranicą (WOKS). Pełnił ten urząd do 1957 r.¹⁰² Z racji zakresu swoich obowiązków wielokrotnie miał do czynienia ze sprawami polskimi, w tym rosnącą w epoce stalinowskiej współpracą kulturalną, różnymi działaniami ściśle propagandowymi oraz z rosnącą liczbą polskich studentów na radzieckich uczelniach¹⁰³. Po 1957 r. na trzy lata powrócił do pracy w dyplomacji, obejmując posadę ambasadora na Cejlonie¹⁰⁴.

Wracając do osoby samego Bułganina należy stwierdzić, że po zakończeniu wojny jego bezpośrednie kontakty z Polską – nie dotyczyło to oczywiście okazjonalnych przyjęć w polskiej ambasadzie w Moskwie – były już rzadsze. Jednak z racji wspomnianych wyżej wysokich funkcji w radzieckim kierownictwie miał on ze sprawami polskimi dość liczne kontakty aż do 1958 r. Jako minister obrony Bułganin zajmował się pod koniec lat czterdziestych m.in. sprawą uregulowania statusu obywateli radzieckich w WP. Główne rozstrzygnięcia w tej kwestii zapadły w latach 1949–1950, gdy 835 byłych oficerów AC oddelegowanych do WP zostało zwolnionych z radzieckiego obywatelstwa i pozostało w polskiej armii już jako obywatele polscy¹⁰⁵. Resortem wówczas (1949–1953) kierował – następca Bułgarina po śmierci Stalina – marszałek A. Wasilewski. Bułganin w okresie apogeum stalinizmu i rosnącej militaryzacji gospodarki Polski był jednym z nadzorców programu wojskowych inwestycji w Polsce. W lutym 1951 r. stanął na czele Komitetu Koordynacyjnego ds. Wojskowych państw socjalistycznych¹⁰⁶. Dodajmy, że zarówno jako premier, było to już w okresie, który nie jest szerzej ujęty w artykule, ale także jako wieloletni minister obrony Bułganin miał bardzo bliskie związki ze wszystkimi krajami satelickimi, gdyż to on wysyłał do tych państw doradców wojskowych. Przykładowo po zastąpieniu L. Svobody przez A. Čepičkę na stanowisku ministra obrony Czechosłowacji, w maju 1950 r. no-

¹⁰⁰ Zob. np. Notatka z rozmowy z E. Osóbką-Morawskim z 6 IX 1944 r., [w:] *Советский фактор*, t. I, 1944-48, s. 89-90.

¹⁰¹ Zob. np. Notatka z rozmowy W. Jakowlewa z Bierutem z 24 XI 1945 r., [w:] *Восточная Европа*, t. I, 1944-48, s. 307-306; zob. także inne dokumenty, np. s. 198, 216-217 (Notatka z rozmów przeprowadzonej na polecenie W. Lebediewa, radcy W. Jakowlewa z sekretarzem generalnym PPS, później ministrem informacji i propagandy S. Matuszewskim, 25 V 1945 r.).

¹⁰² *Дипломатический Словарь*, t. III, P-Я, s. 501 ((tam dwa lata późniejsza data urodzenia – 1910, ale w dwóch innych pracach – 1908); *СССР и германский*, t. II, s. 864;

¹⁰³ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej cyt. AAN), KC PZPR, sygn. 237/XXII/620, Protokół posiedzenia WZ KC PZPR z 16 VI 1950 r.

¹⁰⁴ Karierę zawodową zakończył jako pracownik aparatu KC KPZR, gdzie pracował w l. 1961-1970, *Президиум ЦК КПСС*, s. 1292.

¹⁰⁵ Skrzypek, *Mechanizmy uzależnienia*, s. 172, 241

¹⁰⁶ Tamże, s. 198-199, 276-77. W Komitecie ze strony radzieckiej zasiadali także A. Wasilewski, D. Ustinow, I. Jumaszew i M. Chruciczew.

wy szef ministerstwa wraz z Gottwaldem zwrócił się do Bułganina o przysłanie 54 radzieckich wyższych oficerów i generałów jako doradców¹⁰⁷. Bułganin jako członek ścisłego kierownictwa WKP(b) uczestniczył także w innych akcjach, m.in. instruowaniu cywilnych doradców wysyłanych do Europy Środkowo-Wschodniej¹⁰⁸, czy wyłapywaniu poprzez wojskowych doradców w krajach regionu sygnałów o braku posłuszeństwa czy raczej maksymalnej uległości w poszczególnych krajach¹⁰⁹. Jednak przede wszystkim zarówno przed śmiercią Stalina, jak i po niej wchodził w skład wąskiego kręgu kierownictwa radzieckiej partii¹¹⁰. W tym gronie zapadały najczęściej ostateczne decyzje dotyczące zarówno generalnego kursu polityki wobec satelickich państw, jak i spraw bardziej szczegółowych, np. wyboru ofiar represji¹¹¹. Przykładem bezpośredniego uczestnictwa Bułganina w podejmowaniu decyzji dotyczących Polski był np. jego udział w powiedzeniu na Kremlu 28 XII 1954 r., gdy wraz z Malenkowem, Mołotowem i Chruszczowem przyjmował Bieruta i ambasadora G. Popowa¹¹². Także w następnych latach, aż do 1958 r., Bułganin miał kontakt ze sprawami polskimi¹¹³.

Po Bułganinie, na okres ponad sześciu lat, radzieckim ambasadorem w Polsce został Wiktor Zacharowicz Lebiediew (1900–1968)¹¹⁴. W 1922 r. ukończył Instytut

¹⁰⁷ W grupie pierwszych doradców był m.in. gen.-mjr T. J. Bielik, który został zastępcą ds. politycznego głównego doradcy wojskowego; Волокитина, Мурашко, Носкова, Покивайлова, *Москва и Восточная Европа*, s. 483, 634.

¹⁰⁸ Jesienią 1951 r. do Czechosłowacji; zob. Волокитина, Мурашко, Носкова, Покивайлова, *Москва и Восточная Европа*, s. 167.

¹⁰⁹ Przykładowo takie sygnały dostarczył Bułganinowi gen.-lejt. A. Pietruszewski, główny doradca wojskowy w Bułgarii, który o brak doceniania AC i jej roli "w wyzwoleniu Bułgarii" obwinił m.in. ministra spraw wewnętrznych A. Jugowa i sekretarza KC BPR(b) T. Kostowa; Волокитина, Мурашко, Носкова, Покивайлова, *Москва и Восточная Европа*, s. 499-500.

¹¹⁰ Za Stalina wraz Berią, Mołotowem i Malenkowem, a później wraz z Chruszczowem, Malenkowem i Mołotowem; Волокитина, Мурашко, Носкова, Покивайлова, *Москва и Восточная Европа*, s. 455, 458.

¹¹¹ Przykładowo w sierpniu 1949 r. z udziałem Rákosiego liderzy WKP(b) debatowali nad losem L. Rajka; Волокитина, Мурашко, Носкова, Покивайлова, *Москва и Восточная Европа*, s. 526.

¹¹² Skrzypek, *Mechanizmy uzależnienia*, s. 322.

¹¹³ W lipcu 1956 r. Bułganin, wówczas już premier, wraz z Żukowem odwiedził Polskę w związku z XII rocznicą PKWN, a w listopadzie tego roku wraz z Chruszczowem i pozostałym przywódcami ZSRR, przyjmował polską delegację partyjno-rządową z Gomułą na czele. Jednym z ciekawszych wydarzeń tej wizyty był udział w uroczystościach oficjalnej rocznicy powstania PKWN, 22 lipca, który to dzień w "Polsce Ludowej" uczyniono oficjalnym świętem państwowym. W okresie trwającej w Polsce "odwilży" politycznej, Bułganin w swoim przemówieniu, bardzo ostro skrytykował "odwilżową" polską prasę, zob. wypowiedź W. Władyki w dyskusji: *Zabijanie słowa – o cenzurze w PRL*, z A. Pawlickim, T. Strzemboszem i W. Władyką rozmawiają W. Bulhak i B. Polak, „Biuletyn IPN”, nr 2 (37), luty 2004, s. 24; na temat rozmów w Moskwie w listopadzie 1956 r. zob. *PRL – ZSRR 1956-1970*, wst. A. Paczkowskiego (seria: *Tajne dokumenty Biura Politycznego*), Londyn 1998, s. 13.

¹¹⁴ Na marginesie stanu wiedzy o radzieckim ambasadorku można wspomnieć, że w dwóch wydanych ostatnio historiach dyplomacji nie podano daty śmierci radzieckiego ambasadora, *Historia dy-*

Pedagogiczny w Riazaniu, a w 1925 Uniwersytet Moskiewski. Następnie rozpoczął karierę naukową, w latach 1929–1940 był docentem i kierownikiem katedry marksizmu-leninizmu we Wszechzwiązkowej Akademii Przemysłu Spożywczego im. Stalina¹¹⁵. W dyplomacji od 1940 roku, gdy mianowano go radcą poselstwa w Jugosławii. Wyjeżdżając tam był już „na drugim etapie” pracownikiem Zarządu Wywiadu SG AC, pod pseudonimem „Błok”¹¹⁶. W latach 1941–1943 pracował w centralnym aparacie NKID, w 1943 r. pełnił także funkcję eksperta-konsultanta komisji ds. wyboru dokumentów dyplomatycznych LKSZ ZSRR do oficjalnych publikacji¹¹⁷. W latach 1943–1945 ambasador ZSRR przy państwach sojusznicych w Londynie¹¹⁸. W tym okresie – formalnie w latach 1943–1945 akredytowany był przy rządzie czeskim na uchodźstwie, z którym ZSRR utrzymywał stosunki – zapoznał się bardzo dobrze m.in. ze sprawami polskimi. Odbył m.in. szereg rozmów politycznych z polskimi politykami¹¹⁹. W okresie londyńskim blisko współpracował z radzieckim ambasadorem w Londynie F. Gusiewem (1943–1946), który w okresie pełnienia przez Lebediewa misji w Polsce był jednym z wiceministrów w MID (1946–1952)¹²⁰. Z Londynu Lebediew został przysłany do Polski. Formalne procedury akredytacyjne dopełniono 1 III 1945 r.¹²¹ Ale już 5 I 1945 r. W. Mołotow poinformował E. Osóbkę-Morawskiego o nominowaniu Lebediewa na ambasadora¹²². 24 I 1945 r. przybył on do Lublina,

plomacji polskiej, t. V., 1939-1945, pod red. W. Michowicza, Warszawa 1999, w tym przede wszystkim dotyczące m.in. działalności Lebediewa rozdziały: K. Kersten, *Dyplomacja polska w poszukiwaniu kompromisu polsko-sowieckiego (kwiecień–listopad 1944)* i *Dyplomacja rządu narodowego protestu oraz rozdział J. Kukulki w Historii dyplomacji polskiej X-XX w.*, pod red. G. Labudy i W. Michowicza, Warszawa 2002. Można dodać, że brak pełniejszego opracowania problemu sprawia także kłopoty rosyjskim historykom, przykładowo w jednej z podstawowych prac dla analizy tytułowego zagadnienia pomyłono pełniącego przez A. Ławrientiewa w połowie 1950 r. funkcję, gdyż stwierdzono, że był wówczas ambasadorem w Rumunii. W rzeczywistości był wówczas wiceministrem. Волокитина, Мурашко, Носкова, Покивайлова, *Москва и Восточная*, s. 456.

¹¹⁵ Залесский, *Империя Сталина*, s.271.

¹¹⁶ В. Лурье, В. Кочик, *ГРУ дела и люди* (серия: *Россия в лицах*), Москва–Санкт-Петербург 2003, s. 421.

¹¹⁷ *Дипломатический Словар*, t. II, К-П, s. 173

¹¹⁸ Tamże; Залесский, *Империя Сталина*, s.271.

¹¹⁹ E. Raczyński, *W sojusznicych Londynie. Dziennik ambasadora Edwarda Raczyńskiego 1939-1945*, Londyn 1997, s. 267-269, 361; K. Kersten, *Dyplomacja polska w poszukiwaniu kompromisu polsko-sowieckiego. (kwiecień – listopad 1944)* i *Dyplomacja rządu narodowego protestu*, w: *Historia dyplomacji*, t. V, s. 502-505, 514-516, 518, 523, 567, 589; Michowicz, *Dyplomacja polska w okresie II wojny światowej*, w: *Historia dyplomacji polskiej X-XX*, s. 539-540.

¹²⁰ Z Gusiewem współpracował także w drugiej połowie lat pięćdziesiątych, pełniąc misję w Finlandii, gdyż Gusiew był w l. 1956–62 ambasadorem w Szwecji, *Дипломатический Словар*, t. I, s. 417; *Советско-Норвежские*, s. 603.

¹²¹ *Informator o stosunkach Polska–Związek Radziecki. 1944-91*, opr. W. Daszkiewicz, Warszawa 1994, s. 6-7.

¹²² Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie (dalej cyt. AMSZ), Zespół 6 (Departament Polityczny 1945-1948), wiązka 29,teczka 443, List W. Mołotowa do E. Osóbkę-Morawskiego, 5 I 1945 r.

a od 21 II 1945 r. wraz z szefem radzieckiej Misji Wojskowej w Polsce, wpływowym gen. Siergiejem Szatilowem¹²³, przeniósł się do Warszawy¹²⁴. Wcześniej zdążył być jeszcze w Moskwie, gdzie 20 lutego na Kremlu Mołotow przyjął Osóbkę-Morawskiego i Z. Modzelewskiego. Lebidiew pełnił podczas tej rozmowy, dotyczącej m.in. UNRRA i spraw handlowych, rolę protokolanta¹²⁵. Oczywiście wraz z nim z Lublina do Warszawy pojechał dobrze zorientowany już w polskich sprawach radca W. Jakowlew. Według oficjalnego wykazu korpusu dyplomatycznego sporządzonego na potrzeby MSZ, radziecka ambasada, zlokalizowana wtedy przy ul. Wileńskiej nr 13, zatrudniała jesienią 1945 r. 15 pracowników ze statusem dyplomatycznym, USA i Wielka Brytania po ośmiu, a Francja siedmiu¹²⁶. Ponad dwa lata później na ważniejszych stanowiskach zmiany nie były zbyt duże¹²⁷. Do grupy radzieckich przedstawicieli o znacznej randze należałoby także zaliczyć przedstawiciela handlowego M. Łoszakowa¹²⁸. Fakt, że ambasador ZSRR w Warszawie był jednocześnie pracownikiem wywiadu, nie był czymś nadzwyczajnym. Rosyjscy historycy omawiając problem radzieckiej polityki zagranicznej w latach czterdziestych podkreślali, że „spełniło się

¹²³ S. Szatilow (1901-1972). Do nielicznej grupy osób o wyższej pozycji od Szatilowa należeli Iwan Sierow, jako pełnocznik GOKO, i jego zastępca w okresie wojny gen. NKWD Gieorgij Siergiejewicz Żukow. Wspomnieć należy także następcę Sierowa od maja 1945 r. gen. N. Sieliwanowskiego. W czasie wojny znaczące miejsce w zarządzaniu Polską zajmował także Paweł Mieszik, doradca przy Ministerstwie Administracji Publicznej.

¹²⁴ J. Kukulka, *Dyplomacja polska w latach 1944-1989*, w: *Historia dyplomacji polskiej X-XX*, s. 559.

¹²⁵ АВП РФ, ф. 07, оп. 39, п. 706, д. 585, Notatka ze spotkania Mołotowa z E. Osóbką-Morawskim i Z. Modzelewskim, 20 II 1945 r.

¹²⁶ Radzieccy dyplomaci akredytowani wówczas w Warszawie to: ambasador W. Z. Lebidiew; radcy – W. G. Jakowlew i P. N. Laszenko; I sekretarz – A. S. Kudriawcew; I sekretarz konsula – T. Szklarenko; II sekretarz P. F. Mazurenko; III sekretarz – W. I. Pieutin; attaché – P. D. Pietrow, P. P. Bilyk, P. P. Turpitko, N. K. Tupicyn, N. N. Gusiew, P. J. Kosticzkin, W. F. Kuczlewicz, attaché wojskowy – gen. M. S. Masłow, AMSZ, zespół 15 (Gabinet Ministra 1945-1948, dalej cyt. z. 15), w. 4, t. 32, *Liste du corps diplomatique à Varsovie*, 28 IX 1945 r. Można dodać, że w rzeczywistości do grupy mundurowych należał także konsul T. T. Szklarenko, który w 1950 r. w randze pułkownika objął polskie przedstawicielstwo Komitetu Informacji, na ten temat zob. Skrzypek, *Mechanizmy uzależnienia*, s. 263.

¹²⁷ W styczniu 1948 r. według radzieckich dokumentów w skład personelu dyplomatycznego ambasady wchodził m.in.: ambasador W. Lebidiew, radca W. Jakowlew, radca P. Mazurenko, attaché wojskowy gen. M. Masłow, z-ca attaché wojskowego płk M. A. Własow, III sekretarz ambasady J. I. Dłużynskij (od III 1948 r. I sekretarz), attaché S. I. Pronin, attache F.S. Burianski, attache N. F. Kuszlewicz, II sekretarz ambasady Kuzniecowa I.S., АВП РФ, ф. 188 (Посольство СССР в Польше), оп. 34, п. 92, д. 5, Spis osób które otrzymały nowe legitymacje dyplomatyczne, 27 I 1948 r. W spisie zostały także uwzględnione małżonki dyplomatów: Lebidiewa T. L., Jakowlewa W. P., Mazurenko G. W., Masłowa A. D. Własowa N. T., Dłużinskaja L. S., Burianska A. M., Sprawiedliwa Z. K., Kuszlewicz D. A., Baszkanichina L. A., Małowa N. I.

¹²⁸ Zastępcą Łoszakowa był Konstantin M. Sawicki, a jego współpracownikami: A. Czernikowa i M. Siergiejew, АВП РФ, ф. 188, оп. 34, п. 92, д. 5, Dokumentacja wizowa radzieckiej ambasady.

marzenie Mołotowa – posiadania sieci dyplomatycznej, będącej jednocześnie agresywną siatką szpiegowską¹²⁹.

W pierwszym okresie po wojnie radziecki ambasador był stałym adresatem licznych pism związanych z interwencjami w sprawie konfliktów polsko-radzieckich dotyczących m.in. spraw ekonomicznych oraz ludności wywiezionej do ZSRR¹³⁰. Wśród problemów, którymi zajmował się Lebediew, była m.in. sprawa uprowadzenia przywódców Polskiego Państwa Podziemnego i tysięcy żołnierzy AK oraz cywilnej ludności polskiej wywiezionej do ZSRR¹³¹. W 1947 r. uczestniczył w rozmowach na temat przekazania władzom polskim portu w Szczecinie¹³². Podjęta przez A. Skrzyпка próba ustalenia mechanizmów podejmowania decyzji w Moskwie i przekazywania ich do Polski wskazywała, że Lebediew i kierowana przez niego ambasada była jednym z kilku kanałów, jakimi posługiwał się Stalin. Poza ambasadą korzystano ze służb wojskowych, policyjnych i aparatu partyjnego¹³³. Nie zmieniało to faktu, że poza większością spraw o charakterze wojskowym, większość innych kwestii we wzajemnych stosunkach, w mniejszym lub większym stopniu przechodziła także lub wyłącznie przez ambasadę. Lebediew jednak przede wszystkim był jednym z uważnych obserwatorów i konsultantem politycznych przemian w Polsce, w tym stopniowego przejmowania całości władzy przez PPR. Miał on też kontakty z opozycją, w tym z Mikołajczykiem¹³⁴ oraz z działaczami innych partii, ale najważniejsze były relacje z liderami PPR¹³⁵.

Urzędujący w Warszawie Lebediew miał pośrednio wpływ nawet na działalność ambasady RP w Moskwie. W 1947 r. J. Berman stwierdził, że władze radzieckie nie

¹²⁹ W dalszej części swojej pracy rosyjscy autorzy dodali, że Mołotow: „wcześniej zmusił radzieckich dyplomatów do noszenia pseudowojskowych mundurów; teraz zmuszał ich do pracy w charakterze szpiegów”; Zubok, Pleszakow, *Zimna wojna zza kulis*, s. 115-116. Na marginesie tej sprawy można dodać, że problem współpracy dyplomatów z wywiadem nie był typowy tylko dla epoki „zimnej wojny”. Przykładowo tylko w okresie 3 miesięcy 2004 r. na Łotwie szpiegostwo zarzucono sześciu rosyjskim dyplomatom, „Rzeczpospolita” 24-25 IV 2004 r., s. A4.

¹³⁰ Golon, *Polityka radzieckich władz*, s. 234;

¹³¹ Raport doradcy NKWD przy MBP N. Seliwanowskiego dla Berii, 10 VI 1945 r., w: *NKWD i polskie podziemie 1944-1945. Z „teczek specjalnych” Józefa W. Stalina*, Kraków 1998, s. 185-186. Warto dodać, że Lebediew był jednym z adresatów kopii odpowiedzi jaką Mołotow udzielił ambasadorowi brytyjskiemu w ZSRR, w której władze ZSRR kłamliwie zaprzęcały zarzutom dotyczącym uprowadzeniu polskich polityków, W. Mołotow do A. Clark-Kerra, 9 IV 1945 r., w: *Восточная Европа*, t. I, 1944-48., s. 198.

¹³² *Szczecin w dokumentach polskiej służby dyplomatycznej 1945-1950 (Materiały do dziejów Pomorza Zachodniego*, t. VII), wst., wyb. i opr. R. Techman, Szczecin 1996, s. 193-194.

¹³³ Skrzypek, *Mechanizmy uzależnienia*, s. 129.

¹³⁴ Przykładowo 29 sierpnia 1946 r. minister Kiernik zwrócił się do Lebediewa z prośbą o pomoc z zorganizowaniu wyjazdu Mikołajczyka na spotkanie ze Stalinem; *Восточная Европа*, t. I, 1944-48, s. 513; zob. też: Skrzypek, *Mechanizmy uzależnienia*, s. 136-137.

¹³⁵ Przykładami tych kontaktów są m.in. liczne dokumenty opublikowane w zbiorze: *Восточная Европа*, s. 189-190 (Telegram Gomulki dla Mołotowa przesłany 3 IV 1945 r.); s. 198, 216-217 (Notatka z rozmów przeprowadzonej na polecenie W. Lebediewa, radcy W. Jakowlewa z sekretarzem generalnym PPS, 25 V 1945 r.).

chciały przez ówczesnego ambasadora, socjalistę prof. Henryka Raabe, załatwić wiele spraw i woleli bezpośrednie – ale niezgodne z przyjętymi powszechnie na świecie zasadami – pośrednictwo swojego ambasadora w Warszawie¹³⁶. 21 IV 1947 r. nowym ambasadorem rządu warszawskiego w Moskwie został komunista M. Naszkowski, co zresztą niewiele zmieniło, jeżeli chodzi o sprawę traktowania polskiego ambasadora, chociaż niewątpliwie bliski ideologicznie komunista był ciepiej przyjmowany.

Lebiediewa należy uznać za jednego z tych radzieckich funkcjonariuszy, którzy pomogli w zmianie na szczytach władzy komunistycznej w Polsce, czyli w „wykryciu odchylenia prawicowo-nacjonalistycznego”. Już w marcu 1948 r. złożył on Mołotowowi raport, w którym oskarżał Gomułkę i generalnie polskie władze o brak wystarczającej gorliwości w propagandzie na rzecz ZSRR¹³⁷. Ważną funkcją radzieckiego ambasadora było towarzyszenie polskim delegacjom rządowym podczas rozmów w Moskwie¹³⁸. Zdaniem T. Marczaaka Lebiediew bezpośrednio wpłynął także na obsadzenie stanowiska ministra spraw zagranicznych po stopniowo odsuwającym Z. Modzelewskim. 19 IV 1950 r. w gmachu sejmu jednemu z polskich urzędników przekazał informację, że jakoby w Budapeszcie krążyły pogłoski, że nowym ministrem zostanie S. Skrzyszewski¹³⁹. Polityk ten w 1944 r., po powrocie z ZSRR, gdzie od 1943 r. działał w ZPP, został kierownikiem Resortu Oświaty PKWN, a potem ministrem. Od września 1945 r. do lutego 1947 był ambasadorem we Francji. W latach 1947–1950 ponownie był ministrem oświaty i na tej funkcji dał się poznać jako gorliwy stalinista, zwolennik jak najszerzej współpracy z ZSRR, aktywny organizator masowego kształcenia polskiej młodzieży w radzieckich uczelniach z jednoczesnym ograniczaniem kontaktów z Zachodem. W lutym 1949 r. odbył kilkutygodniową podróż do ZSRR, w której „zapoznawał się” z radziecką, socrealistyczną kulturą jako wzorcem dla Polski oraz z radzieckimi ośrodkami naukowymi¹⁴⁰. W lipcu 1950 r. został najpierw wiceministrem, a od marca 1951 r. pełnym już następcą Modzelewskiego w

¹³⁶ T. Marczak, *Granica zachodnia w polskiej polityce zagranicznej w latach 1944-1950*, Wrocław 1995, s. 271.

¹³⁷ *Восточная Европа*, t. I, 1944-48, s. 830; zob. też obszerne uwagi: Skrzypek, *Mechanizmy uzależnienia*, s. 212-214.

¹³⁸ Tak było np. w styczniu 1948 r., gdy Lebiediew wraz z Mołotowem asystowali Stalinowi w niektórych rozmowach; Skrzypek, *Mechanizmy uzależnienia*, s. 197.

¹³⁹ Marczak, *Granica zachodnia*, s. 217.

¹⁴⁰ AMSZ, zespół 7 (Departament I – Wydział Radziecki 1949-1960, dalej cyt. z. 7), w. 3, t. XXI, Raport nr II ambasady RP w Moskwie za miesiąc luty 12949, 5 III 1949 r. Już jako minister był jednym z aktywnych zwolenników zwiększania liczby młodzieży polskiej wysyłanej na uczelnie wyższe w ZSRR i to właśnie na okres sprawowania przez niego funkcji szefa MSZ przypadło największe natężenie wyjazdów młodzieży na studia w ZSRR, AMSZ, z. 7, w. 3, t. :29, Sprawozdania ambasady za rok 1950. W rozdzielniku dotyczącym wysyłania wyciągów Skrzyszewski miał przypisane ‘sprawy studenckie’, Ostap Dłuski ‘sprawy kultury’ (razem z Gottesmanem) a np. W. Sokorski ‘sprawy rolne’; zob. też M. Golon, *Młodzież polska na studiach cywilnych i wojskowych w ZSRR w okresie stalinowskim (1944-1950)*, *Młode pokolenia Polaków po II wojnie światowej*, pod red. R. Sudzińskiego, Włocławek 2004, s. 139-178.

MSZ, gdzie utrzymał się aż do 1956 r.¹⁴¹ Lebediewa należy uznać wyłącznie za przekazującego decyzje podjęte na Kremlu.

Zatarg z Bierutem był według niektórych historyków główną przyczyną odwołania Lebediewa z Warszawy¹⁴². Wspomniane wyżej określenie: „zatarg z Bierutem” jest nieco umowne, gdyż sprawa była bardziej skomplikowana. Lebediew w piśmie do ministra spraw zagranicznych Wyszyńskiego z lipca 1949 r. zaatakował przede wszystkim najbliższe otoczenie polityczne Bieruta, czyli Bermiana, Minca oraz Zambrowskiego. Podkreślił przy okazji, że wszyscy trzej byli narodowości żydowskiej i w polityce kadrowej preferowali Żydów. Samego Bieruta Lebediew chwalił stwierdzając, że: „jest to jedyna osoba w kierownictwie polskiej partii, w stosunku do której w ciągu czterech i pół roku mojej pracy tutaj nie miałem żadnych zastrzeżeń”. Ten tekst oznaczał dalszą krytykę wspomnianych członków ścisłego kierownictwa partii. Swoją krytyczną analizę Lebediew ostatecznie sprowadził do obrony członka KC i ministra administracji publicznej, powszechnie znanego ze swoich związków z radzieckimi służbami specjalnymi W. Wolskiego¹⁴³, który od lat znał radzieckiego ambasadora i skarżył się mu na Bermiana i Zambrowskiego o „separowanie Bieruta od nowych ludzi”. W obszernym liście Lebediew atak na wymienioną już grupę zakończył zarzutem, że „nie uwolnili się od nacjonalistycznych przesądów”, co w okresie

¹⁴¹ Kierując od marca 1947 r. Ministerstwem Oświaty Skrzyszewski aktywnie realizował przekształcenie szkolnictwa w kierunku upodobnienia go do modelu radzieckiego (formalnie na polecenie BP KC PZPR projekt reorganizacji ministerstwa na wzór radziecki przedstawił w czerwcu 1949 r.), rozpoczął także zwiększanie kontaktów polsko-radzieckich w dziedzinie oświaty, m.in. stanął na czele miesięcznej wycieczki pedagogów polskich do ZSRR w lutym i marcu 1949 r. Zob. A. Kochoński, *Skrzyszewski Stanisław (1901-1978)*, „Polski Słownik Biograficzny”, t. XXXVIII, Warszawa–Kraków 1997/98, s. 419-422; na temat wspomnianej wycieczki pedagogów polskich do ZSRR zob. też AAN, KC PZPR, sygn. mikrofilmu 2819, Protokół nr 9 z posiedzenia BP KC PZPR z 31 III 1949 r.

¹⁴² *Polska w dokumentach z archiwów rosyjskich 1949-1953*, wybór i opr. A. Kochoński, G. Muraszko, A. Noskova, A. Paczkowski, K. Persak (seria: *Dokumenty do dziejów PRL. Zeszyt 12*), Warszawa 2000, s. 12-13.

¹⁴³ W. Wolski, a właściwie Antoni Jan Piwowarczyk (1901-1976), już w 1916 r. członek SDKPiL, następnie w KPP. Od końca lat '20 przebywał w ZSRR gdzie był m.in. sekretarzem MOPR (Międzynarodowa Organizacja Pomocy Rewolucjonistom, powołana w Moskwie w 1922 r. i ściśle podporządkowana Kominternowi organizacja komunistyczna, której pierwszym przewodniczącym był J. Marchlewski). MOPR w latach 1927-1937, czyli także w okresie pracy Wolskiego kierowała J. Stasowa. Organizacja formalnie istniała do 1947 r. ale ostatnie 10 lat była praktycznie bierna. W 1933. Wolski został aresztowany przez NKWD i skazany na 10 lat, zwolniono go w 1941 r., a w l. 1943-1944 służył w radzieckich oddziałach partyzanckich. W 1944 został zastępcą kierownika resortu bezpieczeństwa publicznego (S. Radkiewicz) w PKWN, a od października 1944 r. aż do stycznia 1949 r. był dyrektorem Państwowego Urzędu Repatriacyjnego. W kwietniu 1945 r. obok funkcji szefa PUR zaczął także sprawować urząd wiceministra administracji publicznej, na który pozostał do stycznia 1949 r. gdy został ministrem, T. Mołdawa, *Ludzie władzy 1944-1991. Władze państwowe i polityczne Polski wg stanu na dzień 28 II 1991*, Warszawa 1991, s. 442; A. Czubiński, *Polska i Polacy po II wojnie światowej (1945-1989)*, Poznań 1998, s. 92, 109-113, 230.

trwania w ZSRR represji antysemickich, m.in. wobec członków Żydowskiego Komitetu Antyfaszystowskiego, sprawiało wrażenie chęci skorzystania z działań Kremla w ZSRR do wewnętrznej rozgrywki w Polsce. Ponad pół roku później, w lutym 1950, Lebediew przekazał Stalinowi na piśmie opinię K. Rokossowskiego, od 6 XI 1949 r. ministra obrony, o sytuacji w kierownictwie PZPR. Powtórzył w niej uwagi – podpierając się teraz tym, że „tak uważa Rokossowski” – z poprzedniego listu, tylko bardziej brutalnie, że: „w kierownictwie partii istnieje ściśle skumana grupa, składająca się z Minca, Bermiana i Zambrowskiego, faktycznie decydująca o wszystkich sprawach i kierująca Bierutem”. W liście przy okazji przekazał żale Rokossowskiego, że wspomniana „skumana grupa” ale razem z Bierutem, oponowała przeciwko projektom niektórych wydatków wojskowych. Swoją generalnie bardzo krytyczny list, m.in. za powolność kolektywizacji, zakończył konkluzją, w której wnioskował o uwolnienie Bieruta „z kotła, w którym się znalazł, oraz o nakłonienie Bieruta, aby: zbliżył do siebie dwóch, trzech Polaków i śmieiej oparł się na nich, pozbawiając stopniowo członków skupionej wokół niego trójki sławy, że są ‘niezastąpieni’; trzeba aby zrozumiał, że ani Bierut osobiście, ani polska klasa robotnicza nie powinni obawiać się Rokossowskiego”. Zakończył także propozycją zmian w kierownictwie MBP. Jak wynika z innych opublikowanych dokumentów, Bierut korzystając m.in. z pomocy pułkownika bezpieczeństwa państwowego z MGB M. Biezbordowa, wówczas głównego doradcy przy MBP, oraz zwracając się bezpośrednio do Stalina zakończył intrygancką działalność Wolskiego. Wolski, od dawna spiskujący przeciwko Bierutowi, podczas obrad IV Plenum KC PZPR w maju 1950 r. podjął publiczną krytykę rządzącej ekipy, głównie Bermiana i Zambrowskiego. W odpowiedzi na ten atak kierownictwo partii wystąpiło z wnioskiem o wydalenie go z partii i wnioski ten prawie jednogłośnie (1 głos przeciw) uchwalono 10 maja¹⁴⁴. Najpewniej dla tej rozprawy z Wolskim Bierut otrzymał zgodę z Moskwy, bezpośrednio lub pośrednio, np. przez Rokossowskiego¹⁴⁵. Dodać w tym miejscu warto, że atak na całą grupę najbliższych współpracowników Bieruta był niezwykle trudny, gdyż cieszyli się oni, szczególnie Berman, wysokim zaufaniem Kremla¹⁴⁶.

¹⁴⁴ W związku z tym, że następnego dnia zlikwidowano Ministerstwo Administracji Publicznej W. Wolski utracił też posadę w rządzie. Następnie Wolskiemu odebrano mandat poselski oraz nakazano opuścić Warszawę. Wolski dopiero w 1952 r. znalazł pracę (dyrektorską), w bibliotece w Krakowie. Do partii przywrócono go dopiero w 1960 r. Por. Czubiński, *Polska i Polacy po II wojnie światowej (1945-1989)*, s. 261; *Centrum władzy. Protokoły posiedzeń kierownictwa PZPR. Wybór z lat 1949-1970*, (seria: *Dokumenty do dziejów PRL*, z. 13), opr. A. Dudek, A. Kocharński, K. Persak, Warszawa 2000, s. 45;

¹⁴⁵ Zob. obszernie uwagi na ten temat: Skrzypek, *Mechanizmy uzależnienia*, s. 264; A. L. Sowa, *Od drugiej do trzeciej Rzeczypospolitej (1945-2001)*, Kraków 2001, s. 82.

¹⁴⁶ Wprawdzie J. Berman w rozmowach z T. Torąską wspominał o osobistych obawach w związku z antysemicką polityką Stalina, ale z drugiej strony niewątpliwie należał od początku nowego rozgrywania ‘polskiej karty’ przez Stalina, czyli od 1943 r. do najbardziej zaufanych ludzi Moskwy. Zob. *Polska – ZSRR. Struktury podległości. Dokumenty KC WKP(b) 1944-1949*, oprac. A. Kocharński, A. Koseski, A. Paczkowski, G. Matwiejew, G. Bordiugow, Warszawa 1995, s. 25, 27, 30. Na temat

Wracając do samego Lebidiewa należy stwierdzić, że mimo wspomnianych problemów z jego podopiecznym Wolskim, po kilku latach pobytu w Polsce miał zakres możliwości niezwykle szeroki, zapewne znacznie wzmocniony w latach 1948–1949, gdy z jednej strony odsunięto mniej lojalistycznie wobec Moskwy nastawionego Gomułkę, a z drugiej na szczytach władzy znalazł się radziecki marszałek K. Rokossowski. Jak odnotowali rosyjscy historycy, zdarzało się, że radziecka ambasada o niektórych krajowych sprawach dowiadywała się wcześniej niż centralne władze w Warszawie¹⁴⁷. W wypadku Lebidiewa niewątpliwie należy podkreślić, że był on w swojej pracy politycznej wsparty przez grono wysoko kwalifikowanych współpracowników, jakimi byli m.in. radcy: W. Jakowlew, do 1948, czy później Dymitr Zaikin. Oczywiście K. Rokossowski, ze względu na swoją marszałkowską pozycję wcześniej w radzieckich siłach zbrojnych, w tym w „pilnującej” Polaków Północnej Grupie Wojsk Armii Radzieckiej¹⁴⁸, a od 1949 r. także w polskiej armii, miał niewątpliwie znacznie większą pozycję niż ambasador i pracownik wywiadu Lebidiew. Dodatkowo Rokossowski poza resortem obrony narodowej objął także szereg innych znaczących funkcji. Już w listopadzie dokooptowano go do Komitetu Centralnego PZPR, w maju 1950 r. do Biura Politycznego, a w listopadzie 1951 r. do stanowiska ministra obrony dodano mu posadę wicepremiera¹⁴⁹.

Rok po wspomnianym konflikcie z Lebidiewem, w 1951 r. Bierutowi udało się, jak można domniemywać, doprowadzić do odwołania Lebidiewa. Ewidentnie go zdegradowano, gdyż nie otrzymał ani poważniejszej posady w aparacie centralnym, ani porównywalnej znaczeniem z Warszawą nowej placówki¹⁵⁰. W Finlandii przebywał dłużej niż w Polsce, bo aż siedem lat. Najpierw w latach 1951–1954 w randze posła, a od 1954 r. jako ambasador, do 1958 r.¹⁵¹ Z Helsinek Lebidiew powrócił do pracy dydaktyczno-naukowej, jednak tym razem już na wyższym szczeblu. Najpierw w latach 1958–1960 był jednym z ekspertów konsultantów zajmujących się przygotowaniem do wydania radzieckich dokumentów dyplomatycznych. W latach 1960–1965

aktywności J. Bermana w okresie 1941-1944 zob. P. Gontarczyk, *Polska Partia Robotnicza. Droga do władzy 1941-1944*, Warszawa 2003, s. 61, 73-76; H. Różański, *Śladem wspomnień i dokumentów (1943-1948)*, Warszawa 1988, s. 119; 127; Kumoś, *Geneza satelickiego*, s. 57, 101, 115, 120-128.

¹⁴⁷ Tak miało być z danymi dotyczącymi liczebności i analizy sytuacji w szeregach PZPR, gdy Lebidiewowi udało się do Moskwy przesłać bardzo szybko jakiś wstępny materiał, zanim otrzymały go centralne władze w Polsce. Волокитина, Мурашко, Носкова, Покивайлова, *Москва и Восточная*, s. 132.

¹⁴⁸ M. Golon, *Północna Grupa Wojsk Armii Radzieckiej w Polsce w latach 1945-1956. Okupant w roli sojusznika*, w: „Czasy Nowożytnie”, t. VI, Toruń 1999 r., s. 37-115.

¹⁴⁹ *Centrum władzy. Protokoły*, s. 32, 45; Mołdawa, *Ludzie władzy*, s. 417.

¹⁵⁰ Degradacja była jednak delikatna, gdyż skierowano go do Helsinek, a nie np. do Mongolii, czy jakiegoś nieznaczącego kraju latynoskiego lub afrykańskiego, gdzie czasami dyplomatów wysyłano krótko przed faktyczną już emeryturą.

¹⁵¹ *Советско-Норвежские*, s. 339-341, 603. Warto dodać, że Lebidiew miał już pewne kontakty z obszarem Skandynawii, ale akurat nie z Finlandią, tylko z Norwegią, przy której rządzie na uchodźstwie w Londynie był akredytowany, tamże, s. 339-341, 603.

był rektorem Wyższej Szkoły Dyplomatycznej MID¹⁵². Wspominając o okresie pełnienia funkcji ambasadora w Warszawie przez Lebediewa, warto dodać, że do grona znaczących dyplomatów w warszawskiej placówce należał także attaché wojskowy gen. M. Masłow, przez ponad pięć lat kierujący tym wojskowym działem radzieckiej ambasady¹⁵³.

Trzecim radzieckim przedstawicielem politycznym w Polsce został Arkadij Aleksandrowicz Sobolew (1903–1964). W dyplomacji pracował od 1939 r. W latach 1939–1942 był generalnym sekretarzem NKID, a w latach 1942–1945 radcą ambasady w Londynie¹⁵⁴. Od 6 VIII 1945 r. do maja 1946 r. Sobolew był radcą politycznym SWAG w Berlinie¹⁵⁵. W latach 1946–1949 po raz pierwszy został oddelegowany do pracy w ONZ, m.in. był pomocnikiem generalnego sekretarza ONZ. Po powrocie do Moskwy wykorzystano jego amerykańskie doświadczenia i w latach 1949–1950 był kierownikiem Wydziału USA w MID. 24 III 1951 r. rozpoczął oficjalnie pełnienie obowiązków ambasadora ZSRR w Warszawie. Już kilka dni później złożył pierwszy raport okresowy w IV EO MID¹⁵⁶. Pozostał na tym stanowisku ponad dwa lata. Po powrocie z Polski został w latach 1953–1954 kierownikiem Wydziału Krajów Ameryki. W 1954 r. został włączony do Kolegium MID i jeszcze w tym samym roku wysłany na posadę zastępcy stałego przedstawiciela ZSRR w ONZ. W kilka miesięcy od śmierci A. Wyszynskiego, w listopadzie 1954 r., został awansowany na przedstawiciela ZSRR przy ONZ. Przebywał na tej posadzie do 1960 r. W latach 1960–1964, czyli aż do śmierci, był zastępcą ministra w MID¹⁵⁷. Pełnienie przez Sobolewa funkcji ambasadora w Polsce przypadło na jeden z najbardziej ponurych, pod każdym względem, okresów w powojennej historii Polski. Życie polityczne, gospodarka i kultura podlegały wówczas dotkliwym stalinowskim przemianom, a wszystko to odbywało się w tle trwającej wojny koreańskiej i wzmoczonego wysiłku ekonomicznego

¹⁵² W 1965 r., trzy lata przed śmiercią został odesłany na emeryturę. Залесский, *Империя Сталина*, s. 271; *Дипломатический Словарь*, t. II, К-П, s. 173;

¹⁵³ Michaił Stiepanowicz Masłow (1901-1972) od 1920 służył w AC w jednostkach liniowych, od 1936 w wywiadzie, w okresie grudzień 1940 – czerwiec 1941 attaché wojskowy w Jugosławii, od czerwca 1941 attaché wojskowy w Iranie, od września 1941 do kwietnia 1945 kierował wywiadem na frontach Brańskim, i 1 oraz 2 Nadbałtyckich, od 1945 r. do 1950 r. attaché wojskowy w Polsce, karierę zagraniczną zakończył w 1961 r. w Paryżu, gdzie po przeniesieniu z Polski pełnił także funkcję attaché wojskowego ambasady ZSRR (do 1961). Po powrocie do Moskwy został Naczelnikiem Wydziału Stosunków Zagranicznych Ministerstwa Obrony (1961-1970), w 1965 r. awansowany na kolejny stopień generalski – generała-lejtnanta; Лурье, Кочик, *ГРУ – дела и люди*, s. 272.

¹⁵⁴ *Дипломатический Словарь*, t. III, Р-Я, s. 162; *СССР и германский вопрос*, t. I, s. 757;

¹⁵⁵ *СВАГ. Управление пропаганды (информации) и С. И. Тюльпанов. Сборник документов*, под ред. Б. Бонвеча, Г. Бордюгова, Н. Неймарка, Москва 1994, s. 142-142, 249.

¹⁵⁶ АВП РФ, ф. 0122, оп. 34, п. 275, д. 89, List Arkadiewa z IV EO do Sobolewa, 29 III 1951 r. Arkadiew narzekał, że raport był zbyt zwięzły. Zapewne wynikało to z dość gwałtownego przejęcia placówki po Lebediewa, który 10 III 1951 r. wysłał do MID najprawdopodobniej swój ostatni raport z Warszawy.

¹⁵⁷ *Дипломатический Словарь*, t. III, Р-Я, s. 162; *СССР и германский*, t. I, s. 757;

wszystkich krajów komunistycznych, w tym i Polski, aby lepiej przygotować się do ewentualnej wojny. Jednym z podstawowych zadań Sobolewa było obserwowanie, czy polskie władze nadal gorliwie realizują stalinowskie przemiany we wszystkich dziedzinach życia, od osłabiania pozycji Kościoła, przez kolektywizację po upowszechnianie socrealizmu. Kolejną kwestią było nadzorowanie wywiązywania się przez Polskę z narzuconych przez ZSRR zobowiązań gospodarczych, w tym z kontynuacji budowy przemysłu ciężkiego z wielkim sektorem zbrojeniowym. Jednym z ważniejszych zadań Sobolewa było także nakłonienie polskich władz do przyspieszenia kolektywizacji¹⁵⁸. Zdaniem A. Skrzyпка, powołującego się na opinię J. Światły, nowy ambasador wobec „skupienia kontroli nad wszystkimi dziedzinami życia w Polsce w nadzorowanym przez doradców radzieckich MBP i onnipotencji Rokossowskiego” musiał ograniczyć się do funkcji ściśle dyplomatycznych¹⁵⁹. Jednak należy dodać, że były to „funkcje dyplomatyczne” raczej o imperialnym charakterze, a więc gdy tylko pozwalały na to możliwości, radziecki dyplomata poważnie ingerował w wewnętrzne sprawy kraju urzędowania. Sobolew, wzorem swojego poprzednika, miał bardzo szeroki krąg kontaktów w warszawskich elitach politycznych. Już w pierwszych dwóch tygodniach swojego pobytu odbył formalne spotkania ze S. Skrzyszewskim, S. Wierbłowskim (od kwietnia 1951 r. wiceminister SZ), B. Bierutem i wicepremierami: J. Cyrankiewiczem, A. Zawadzkim, H. Mincem i A. Korzyckim¹⁶⁰. Dodajmy, że aktywność radzieckiego ambasadora i dostęp do najwyższych funkcjonariuszy państwowych były znacznie większe niż odpowiednika Sobolewa w Moskwie. Polscy ambasadorowie kontaktowali się przede wszystkim z wiceministrami w MID¹⁶¹. Pod koniec misji w Polsce aktywność osobista Sobolewa w kontaktach z polskimi politykami nieco osłabła¹⁶². Dodajmy, że wiele rozmów przeprowadzali jego podwładni. Okres pełnienia funkcji przez Sobolewa przypadł na czas ogromnego napięcia na terenie polskiej wsi, związanego z brutalnymi działaniami władz w celu zmuszenia chłopów do kolektywizacji. Jednym z działań kierownictwa PZPR, zmierzającym do

¹⁵⁸ ABPI PΦ, ф. 0122, оп. 34, п. 263, д. 12, Notatki z rozmów z polskimi politykami z okresu z 22 III – 23 V 1951 r., zob. też Skrzypek, *Mechanizmy uzależnienia*, s. 286-288, 299, 315-316.

¹⁵⁹ Skrzypek, *Mechanizmy uzależnienia*, s. 284.

¹⁶⁰ Do końca maja 1951 r. spotkał się także z Bermanem (dwukrotnie), E. Ochabem, S. Matyszewskim, działaczami TPPR oraz kolejne dwa razy z Bierutem i cztery razy ze Skrzyszewskim; ABPI PΦ, ф. 0122, оп. 34, п. 263, д. 12, Notatki z rozmów z polskimi politykami z okresu z 22 III – 23 V 1951 r.

¹⁶¹ Potwierdzeniem tych bardzo ograniczonych kontaktów polskich ambasadorów z radzieckimi ministrami mogą być np. raporty z ostatniego okresu urzędowania Mariana Naszkowskiego i początku urzędowania Kazimierza Jasińskiego (1 XI 1950 r.); AMSZ, z. 7, w. 4, t. XXIX i t. XXX: Raporty ambasady: za styczeń 1950 r., z 1 II 1950 r.; za I kwartał 1950 r., 1 IV 1950 r.; za sierpień 1950 r., 1 IX 1950 r.; za listopad 1950 r., 12 XII 1950 r.; za grudzień 1950 r., z 5 I 1951 r.

¹⁶² Przykładowo w okresie od końca stycznia do połowy czerwca 1953 r. spotkał się po pięć razy z ministrem Skrzyszewskim oraz Bermanem, cztery razy z wiceministrem M. Naszkowskim, a także po jednym razie z wicepremierami T. Gede i P. Jaroszewiczem; ABPI PΦ, ф. 0122, оп. 36, п. 296, д. 11, Notatki z rozmów A. Sobolewa z okresu 23 I – 12 VI 1953 r.

uspokojenia nastrojów, było pokazowe ukaranie wybranej grupy osób odpowiedzialnych za największe nadużycia w polityce rolnej. Działania kierownictwa partii w „sprawie gryfickiej”, czyli formalne potępienie przez kierownictwo partii niektórych nadużyć, były przez kierowaną przez Sobolewa ambasadę oceniane negatywnie, jako błąd polityczny¹⁶³.

Jednym z najbliższych współpracowników Sobolewa był radca D. Zaikin, który rozpoczął pracę w Warszawie w 1948 r. W 1951 r. Zaikin przygotował obszerny memoriał dla władz w Moskwie mocno krytykujący politykę kadrową kierownictwa PZPR. Wspominając o okresie kierowania ambasadą przez Sobolewa należy nadmienić, że zarówno w końcowym okresie pracy W. Lebediewa, jak i za czasów Sobolewa i jego następców, poważnie spadła rola attaché wojskowego¹⁶⁴. Wynikało to z nominacji Rokossowskiego na ministra obrony, wicepremiera i członka BP KC PZPR¹⁶⁵. Sobolew był, tak jak i jego poprzednik, pośrednikiem w przekazywaniu radzieckiego stanowiska w kwestii działań władz polskich na forum międzynarodowym, przykładowo w 1951 r. podczas polsko-francuskich rozmów gospodarczych¹⁶⁶. 20 VII 1953 r., a więc już w okresie bardzo poważnych zmian na Kremlu, nowym ambasadorem ZSRR w Polsce został radziecki działacz partyjny i administracyjny Georgij Popow, pierwszy od czasów Bułganina radziecki przedstawiciel, który nie był wcześniej dyplomata. Sobolew, zdaniem A. Skrzyпка, miał zostać odwołany, gdyż nie cieszył się zaufaniem Mołotowa¹⁶⁷. Przed przybyciem do Warszawy G. Popow był wysoko postawionym stalinowskim dygnitarzem, jeszcze w grudniu 1951 r. był ministrem, potem przez ponad półtora roku (grudzień 1951 – lipiec 1953) był dyrektorem zakładów lotniczych w Kujbyszewie (od 1991 i do 1935 r. – Samara)¹⁶⁸. Dyg-

¹⁶³ АБП РФ, ф. 0122, оп. 35, п. 291, д. 88, Pismo radca ambasady D. Zaikina do kierownika IV EO MID P. Strunnikowa, 13 X 1952 r.

¹⁶⁴ Nie oznaczało to jednak, że Masłow „nudził się”. W jego wypadku bowiem pierwszym etatem pozostawało stanowisko pracownika wywiadu; Лурье, Кочик, ГРУ дела, s. 272.

¹⁶⁵ А. Носкова, К. К. Рокоссовский в Польше. 1949-1956 гг.: неизвестные страницы биографии, [w:] *Studia Polonica. K 70-летию В. А. Хорева*, отв. ред. В. К. Волков, Петербург 2002, s. 80-83.

¹⁶⁶ D. Jarosz, M. Pasztor, *Robineau, Bassaler i inni. Z dziejów stosunków polsko-francuskich w latach 1948-1953*, Toruń 2001, s. 234-235.

¹⁶⁷ Wraz z Sobolewem odwołany został także doradca w MBP (następca gen. M. Biezbordowa) gen. Mikołaj Kowalczyk. Na jego miejsce przybył gen. Serafin Lalin; zob. Skrzypek, *Mechanizmy uzależnienia*, s. 318; Z. Błażyński, *Mówi Józef Światło. Za kulisami bezpieki i partii. 1940-1955*, bdmw, s. 23.

¹⁶⁸ Dla niego więc posada w Warszawie była w zasadzie, z krótkiej perspektywy jego kariery – awansem, G. Popow (1906-1968) w l. 1919-1928 działacz komsomolski w prowincjonalnych ośrodkach ZSRR. W 1928 został pracownikiem Centralnego Instytutu Pracy. W 1938 został instruktorem Wydziału kierowniczych organizacji partyjnych KC WKP(b). W listopadzie 1938 r. został 2. sekretarzem Moskiewskiego Komitetu Miejskiego WKP(b), jednocześnie z pełnieniem tej funkcji został od lutego 1944 r. przewodniczącym Komitetu Wykonawczego Rady Moskwy. Od 1939 r. kandydat na członka, a w l. 1941-1952 członek KC WKP(b). Od maja 1945 I sekretarz Komitetu Miejskiego i Obwodowego WKP(b) w Moskwie, od marca 1946 r. pozostając nadal I sekretarzem WKP(b) w Moskwie i przewodniczącym Rady Moskwy, został sekretarzem KC WKP(b) i członkiem Biura organizacyjnego KC. W grudniu 1949 r. moskiewska organizację partyjną przejął po nim Chruszczow,

nitarskie nawyki spowodowały bardzo szybko konflikt Popowa z Bierutem, który interweniował u Chruszczowa i ambasadora odwołano do Moskwy¹⁶⁹. Dodajmy, że już 10 miesięcy później Popowa zastąpił kolejny stalinowski aktywista, były szef Komсомоłu, Nikołaj Michajłow (od 22 IV 1954), a tego rok później zastąpił trzeci już „dyplomata” z przymusu – Pantalejmon Ponomarienko (od 11 V 1955 do X 1957 r.).

W Rumunii w okresie 1944–1953 funkcję ambasadora, bez uwzględnienia przedstawicieli politycznych w 1944 r. i w pierwszej połowie 1945 r., pełniło dwóch dyplomatów. Warto także wspomnieć o trzech przedstawicielach, bez statusu ambasadorów, którymi byli: A. Ławriszczew, A. Pawłow i I. Susajkow. Formalnie ambasadorami byli: Siergiej Kawtaradze w latach 1945–1952, a po nim wspominany już wyżej A. Ławrientiew (1952–1953). Warto dodać, że, podobnie jak w Polsce, w Rumunii w 1953 r., kilka miesięcy po śmierci Stalina, w sierpniu 1953 r. nastąpiła zmiana na stanowisku ambasadora. Został nim L. G. Mielnikow.

Rumunia, zajęta przez wojska radzieckie, w 1944 r. nie nawiązała z ZSRR stosunków na poziomie ambasad. Pierwszym radzieckim cywilnym przedstawicielem dyplomatycznym w tym kraju był w ostatnich miesiącach 1944 r. A. Ławriszczew, o którym kilka uwag zamieszczono dalej. Po jego wyjeździe kolejnym kierownikiem wydziału politycznego przy przewodniczącym Sojuszniczej Komisji Kontroli został Aleksiej Pawłow. W dyplomacji pracował od 1939 r. W latach 1939–1945 był zastępcą kierownika Wydziału Prawnego LKSZ i jeszcze w początkach 1945 r. objął kierownictwo wspomnianego wydziału przy SKK, gdy kierujący nim w 1944 r. Ławriszczew wyjechał do Bułgarii. Po wojnie, gdy ambasadę w Bukareszcie objął S. Kawtaradze, Pawłow wrócił do Moskwy. Do 20 VIII 1946 r. był kierownikiem IV EO. Następnie został ambasadorem w Belgii (1946–1950), a potem w Paryżu (1950–1953), gdzie zastąpił Bogomołowa¹⁷⁰. Pawłow w Bukareszcie współpracował przede wszystkim z radzieckim przedstawicielem w SKK Iwanem Susajkowem¹⁷¹. Tenże gen.-lejt. wojsk pancernych był w 1944 r. członkiem Rady Wojennej 2 Frontu Ukraińskiego¹⁷². W grudniu 1944 r. został zastępcą przewodniczącego SKK na Węgrzech, gdzie przez kilka miesięcy blisko współpracował z G. Puszkimem¹⁷³. W połowie 1945

został także odwołany z Biura organizacyjnego, w styczniu 1950 został odwołany także z władz administracyjnych Moskwy. Od grudnia 1949 do marca 1951 został ministrem gospodarki komunalnej ZSRR, a następnie, do grudnia 1951 r., ministrem przemysłu budowy maszyn rolniczych. Po powrocie z Polski ponownie pracował w przemyśle lotniczym, ostatnią jego posadą była dyrekcja fabryki we Władymirze w l. 1959–1965, gdy odszedł na emeryturę. Zob. Залесский, *Империя Сталина*, s. 367.

¹⁶⁹ M.in. Popow stwierdził w bezpośredniej rozmowie z liderem PZPR, że za błędy, jakie popełnił, to nie nadawałby się nawet na sekretarza komitetu rejonowego partii. Бернов, *Записки дипломата*, s. 17.

¹⁷⁰ Pawłow po powrocie do Moskwy, na trzy lata objął kierownictwo Wydziału Bliskowschodniego, potem pracował w centrali MSZ, a w 1961 jako radziecki przedstawiciel w UNESCO.

¹⁷¹ Bartoszewicz, *Polityka Związku Sowieckiego*, s. 203–205.

¹⁷² *Советский фактор*, t. I, s. 54.

¹⁷³ Informacja W. Diekanozowa dla Molotowa, 15 XII 1944 r., w: *Советский фактор*, s. 114–116.

wrócił do pracy w SKK w Rumunii, zastępując W. Winogradowa. Dodajmy, że w tym okresie w Rumunii faktycznie największe wpływy miało wojsko radzieckie, z którym SKK miała swoją „unię personalną”, gdyż na czele Komisji stał dowodzący II Frontem Ukraińskim marsz. R. Malinowski¹⁷⁴, a jego zastępcą, który faktycznie w latach 1944–1945 rezydował w Bukareszcie, był wspomniany Winogradow¹⁷⁵. Susajkow m.in. tuszował nadużycia polityczne rumuńskich komunistów represjonujących inne ugrupowania polityczne¹⁷⁶. Angażował się także, niewątpliwie za przyzwoleniem Moskwy, w wewnętrzne rozrywki wśród rumuńskich komunistów¹⁷⁷. Jednak radziecki funkcjonariusz powrócił na stanowisko zastępcy przewodniczącego SKK. Na początku 1947 r. nawiązał m.in. bliską współpracę z wicepremierem i ówczesnym ministrem spraw zagranicznych G. Tatarescu¹⁷⁸. Oczywiście Susajkow miał też stały kontakt z radziecką marionetką na stanowisku premiera, czyli z P. Grozą, który omawiał z nim nawet sprawę małżeństwa swojej córki¹⁷⁹.

Pierwszym radzieckim ambasadorem w Rumunii został Siergiej Kawtaradze (1885–1971). Był najstarszym ze stalinowskich dyplomatów skierowanych na ambadorską posadę w Europie Środkowo-Wschodniej po II wojnie światowej. W wyniku stalinowskich czystek prawie cały powojenny personel dyplomatyczny ZSRR był młody, gdyż większość starszych wymordowano¹⁸⁰. Potwierdzały to zresztą analizowane w niniejszym artykule biografie. Wyraźnie wynikało z nich, że poza Kawtaradze oraz S. Kirsanowem, który rozpoczął pracę w LKSZ w 1937 r., pozostali rozpoczęli pracę w dyplomacji w latach 1938–1940 lub później. S. Kawtaradze od 1903 r. rozpoczął działalność polityczną w RSDPR, w 1915 ukończył prawo w Petersburgu. Z młodości dobrze znał Stalina. W dyplomacji pracował od 1920 r., gdy do 1921 był radcą poselstwa bolszewickiego w Gruzji. Po jej podboju był przewodniczącym RKL Gruzińskiej SRR. W latach 1923–1924 był radcą przedstawicielstwa ZSRR w Turcji. Po powrocie po raz kolejny zmienił branżę i został w latach 1924–1928 pierwszym zastępcą Prokuratora Sądu Najwyższego ZSRR. W związku z udziałem

¹⁷⁴ R. Malinowski do końca wojny w Europie wraz z wojskami swojego frontu prowadził działania wojenne na terenie Węgier i Austrii, później został dowódcą Frontu Zabajkalskiego w wojnie przeciwko Japonii. B. Potyrała, H. Szczegółka, *Czerwoni marszałkowie. Elita Armii Radzieckiej 1935–1991*, Zielona Góra 1998, s. 346.

¹⁷⁵ Bartoszewicz, *Polityka Związku Sowieckiego*, s. 58–59, 81.

¹⁷⁶ *Советский фактор*, s. 288, 330

¹⁷⁷ Przykładowo gdy w grudniu 1946 r. Susajkow wyjechał do Moskwy. Komunistyczny działacz i sekretarz generalny Rady Ministrów E. Bodnarsz prosił wówczas w rozmowie z radcą ambasady w Bukareszcie D. Jakowlewem, aby Susajkow nie wracał do Rumunii, gdyż „wspierał rozłam w kierownictwie partii”. Zarzucano mu bliskie związki z A. Pauker i T. Georgescu. Notatka rady ambasady w Bukareszcie D. Jakowlewa z 2 I 1947 r., w: *Советский фактор*, s. 391–392.

¹⁷⁸ *Советский фактор*, s. 420–424

¹⁷⁹ Notatka z rozmowy Susajkowa z Grozą, 10 V 1947 r., w: *Советский фактор*, s. 443–444.

¹⁸⁰ Szerzej na temat represji w latach trzydziestych wobec radzieckiego korpusu dyplomatycznego, a przede wszystkim obszerna literatura rosyjska i francuska dotycząca tej tematyki; zob. M. Wołos, *Francja–ZSRR. Stosunki polityczne w latach 1924–1932*, Toruń 2004, s. 378, 424, 437, 620–621.

łem w trockistowskiej opozycji, w grudniu 1927 usunięto go z WKP(b). Był jednym z wyjątków wśród bolszewickich elit, który poparł Trockiego, gdyż Stalin darował mu życie, mordując prawie wszystkich innych trockistów¹⁸¹. W 1940 Kawtaradze przywrócono członkostwo w partii, a wkrótce w pełni odzyskał zaufanie Kremla. W latach 1941–1943 kierował Wydziałem Środkowego Wschodu NKID, a w latach 1943–1945 został jednym z czterech zastępców Mołotowa w NKID. Z tej funkcji w 1945 r. wysłano go na 7 lat do Rumunii¹⁸².

Uznany za faktycznego emisariusza ZSRR w Rumunii, jednego z twórców reżimu stalinowskiego typu w tym kraju. Przy pełnym poparciu władz radzieckich bardzo nieliczni rumuńscy komuniści brutalnie rozprawili się z miejscową opozycją, w tym z najpotężniejszą – jeżeli mierzyć siłę poparciem społecznym, a nie ilością wojsk – Partię Narodowo-Chłopską kierowaną przez Iuliu Maniu. Lider ludowców, doskonale zorientowany, w czyich rękach była faktyczna władza w Rumunii, właśnie na ręce Kawtaradze składał protesty dotyczące naruszania przez zdominowany przez komunistów rząd reguł demokratycznych¹⁸³. Nic to nie dało i w lipcu 1947 wraz z grupą współpracowników został aresztowany¹⁸⁴.

Po zakończeniu pierwszego etapu sowietyzacji Rumunii, Kawtaradze nadal aktywnie uczestniczył w życiu politycznym kraju. W 1949 r. bezpośrednio włączył się – formalnie na prośbę G. Gheorgiu-Deja, który prosił o wyrażenie stanowiska – w rozdzielanie przez kierownictwo partii resortów pomiędzy partyjnych działaczy, co związane było m.in. z tworzeniem prezydium rządu z przewodniczącym P. Grozą na czele, który był wyłącznie „bezpartyjnym” figurantem. Pierwszym wicepremierem był Dej, pozostałymi A. Pauker, V. Luca, T. Georgescu i J. Kiszyniewski. Powyższy podział władzy uzgodnił Deja bezpośrednio z Kawtaradze¹⁸⁵. Dyplomatyczną karierę zakończył, pełniąc w latach 1952–1954 obowiązki radcy MID w Moskwie, skąd odszedł na emeryturę¹⁸⁶. Ostatnim ambasadorem radzieckim w Bukareszcie za życia

¹⁸¹ Oczywiście jako opozycjonista został także uwięziony, w latach 1937-1939. Jak podkreślają rosyjscy historycy, ocalenie Kawtaradze, było jedynym wypadkiem w stalinowskich represjach wobec opozycjonistów, gdy Stalin nie rozkazał zamordować obwinionego. В. З. Роговин, *Партия расстрелянных*, Москва 1997, s. 34.

¹⁸² Formalnie w pierwszym okresie swej działalności w Rumunii był też doradcą politycznym SKK.

¹⁸³ Telefonogram Kawtaradze dla wiceministra Łozowskiego, 2 V 1946 r., w: *Советский фактор*, s. 287.

¹⁸⁴ Courtois, Bartosek, Paczkowski, Werth, Panne, Margolin, *Czarna Księga komunizmu*, s. 373-374; Bartoszewicz, *Polityka Związku Sowieckiego*, s. 300.

¹⁸⁵ Niektórzy z nich już wcześniej kierowali zresztą tymi ministerstwami. A. Pauker poza ministerstwem spraw zagarnicznych kontrolowała także – po linii partyjnej – resort rolnictwa, w tym sprawy kolektywizacji. V. Luca poza ministerstwem finansów kontrolował naftę i górnictwo, budownictwo oraz sprawy religii i mniejszości. T. Georgescu resort bezpieczeństwa oraz roboty publiczne, handel wewnętrzny i produkcję żywności. J. Kiszyniewski oświatę, sztukę i informację, naukę oraz sport. Sam Dej kontrolował bezpośrednio komisję planowania. Волокитина, Мурашко, Носкова, Покивайлова, *Москва и Восточная*, s. 258-259.

¹⁸⁶ *Дипломатический Словарь в трех томах*, ред. А. Громыко, С. Голунский, В. Хвостов и др., т. II, К-П, Москва 1961, s. 5; *Вокруг Сталина*, s. 236-237; Залесский, *Империя Сталина*, s. 197-198.

Stalina był charakteryzowany już wcześniej były ambasador w Czechosłowacji Ławrientiew, który, jak już wspomniano, pozostał w Rumunii do lipca 1953 r.

W Bułgarii w latach 1944–1953 radzieckimi przedstawicielami politycznymi było trzech dyplomatów, w tym dwóch formalnych ambasadorów. Pierwszym z nich był wspomniany już A. Ławriszczew (1944–1945), a ambasadorami: S. Kirsanow (1945–1948) i M. Bodrow (1948–1954). W Bułgarii, tak jak w Rumunii w pierwszym okresie po zajęciu tego kraju przez AC, główne znaczenie miało wojsko, a nie dyplomaci. Na podstawie układu rozejmowego z 28 X 1944 r. powołano SKK na czele z dowódcą III Frontu Ukraińskiego marsz. F. Tołbuchinem¹⁸⁷. Faktycznie w jego imieniu władzę sprawował zastępca przewodniczącego SKK gen. S. Biriuzow¹⁸⁸. W 1945 r. pierwszym dyplomatą, który formalnie reprezentował w Sofii ZSRR jako radca polityczny w SKK, był Aleksander Ławriszczew (1912–1979). Przypomnijmy, że najpierw był radcą politycznym przy SKK w Rumunii, a potem w Bułgarii do 1945 r. Po powrocie do Moskwy początkowo kierował IV EO, ale w związku z utworzeniem Wydziału Krajów Bałkańskich zajął się ostatecznie tylko tym obszarem i kierował nim do 1948 r., a więc m.in. faktycznie koordynacją prac ambasadorów w Rumunii, Bułgarii i Jugosławii. Dodajmy, że jako szef IV EO, jeszcze przed reorganizacją, a więc gdy obejmował m.in. i Polskę i Bułgarię, Ławriszczew zajmował się m.in. wnioskami obu państw w sprawie utworzenia w Moskwie oddzielnych od ambasad przedstawicielstw handlowych¹⁸⁹. Później m.in. koordynował pracę urzędującego od wiosny 1946 w Belgradzie A. Ławrientiewa – ambasadora w Jugosławii¹⁹⁰. W 1948 r. został ambasadorem w Turcji¹⁹¹.

Po krótkim urzędowaniu Ławriszczewa, do Bułgarii przybył Stiepan Pawłowicz Kirsanow (1908–1967). Pracował w dyplomacji od 1937 r. Karierę zagraniczną rozpo-

¹⁸⁷ Bartoszewicz, *Polityka Związku Sowieckiego*, s. 63–65. F. Tołbuchin podobnie jak Malinowski szybko wymaszerował z większością wojsk swojego frontu z Bułgarii na tereny Jugosławii, Węgier, a następnie w Austrii, m.in. zdobyły Wiedeń. Po zakończeniu działań w Europie III Front Białoruski przekształcono w lipcu 1945 r. w Południową Grupę Wojsk AC, na czele której stanął Tołbuchin i pozostał tam do końca 1946 r., gdy mianowano go dowódcą Zakaukaskiego OW. Zob. Potyrała, *Szczegół, Czerwoni marszałkowie. Elita*, s. 373.

¹⁸⁸ S. Biriuzow (1904–1964) do października 1944 szef sztabu III Frontu Białoruskiego, następnie do końca wojny dowódca 37 Armii pełniącej służbę garnizonową w Bułgarii, od lipca 1945 do końca 1946 zastępca dowódcy Południowej Grupy Wojsk. Potyrała, *Szczegół, Czerwoni marszałkowie. Elita*, s. 305.

¹⁸⁹ W obu wypadkach odpowiedź była negatywna, gdyż władze radzieckie tłumaczyły, że nie chciałby tworzyć precedensu na swoim terytorium i zgadzają się jedynie na zatrudnienie dodatkowej grupy specjalistów w ambasadach, АВП РФ, ф. 0122, оп. 26u, п. 308, д. 3, Notatka A. Ławriszczewa z 29 IV 1945 r.

¹⁹⁰ W jednym z raportów dla Wyszyńskiego z jesieni 1946 r. sytuację w Jugosławii przedstawiał w bardzo pozytywnym świetle. Волокитина, Мурашко, Носкова, Покивайлова, *Москва и Восточная*, s. 212.

¹⁹¹ W 1954 r. na kilka miesięcy wrócił na stanowisko kierownika I EO, ale wkrótce na ponad dwa lata został wysłany na ambasadora do DRW. Po powrocie z Hanoi do emerytury pracował jako wykładowca w Instytucie Międzynarodowej Gospodarki i Stosunków Politycznych. Залесский, *Империя Сталина*, s. 266.

czął w 1943 r. jako radcą poselstwa w Bułgarii, gdzie pozostał do 1944 r. W drugiej połowie 1944 r. został zastępcą naczelnika, czyli A. Ławriszczewa, a później naczelnikiem Wydziału Politycznego SKK w Rumunii¹⁹². S. Kirsanow wiosną 1945 r. przeniósł się do Sofii, obejmując po Ławriszczewie równorzędne stanowisko – kierownika Wydziału Politycznego przy przewodniczącym SKK. We wrześniu 1945 r. został formalnym posłem w Bułgarii¹⁹³ i pełnił tę funkcję do 1948 r. Na okres urzędowania Kirsanowa przypadło brutalne rozprawienie się komunistów bułgarskich, wspieranych przez radzieckie służby policyjne, z opozycją. Po wielkiej fali represji, przeprowadzonych wobec działaczy politycznych związanych z bułgarskimi władzami sprzed wkroczenia AC, co zrealizowano jeszcze w latach 1944–1945¹⁹⁴, nowe akcje represyjne kontynuowano już po zakończeniu wojny w Europie. Wśród najbardziej znaczących ofiar komunistycznych represji był m.in. lider ludowców Nikoła Petkow. Zagrożony represjami polityk bezskutecznie próbował prosić Kirsanowa o pomoc¹⁹⁵. Po powrocie do Moskwy, Kirsanow w latach 1948–1949 był zastępcą kierownika Wydziału Bałkańskiego MID po Ławriszczewie. Po powrocie krótko zajmował się jeszcze sprawami bułgarskimi¹⁹⁶. Następnie, od marca 1949 r.¹⁹⁷ do końca sierpnia 1950, był kierownikiem IV EO. W późniejszym okresie zajmował się głównie Europą Zachodnią, m.in. Holandią, gdzie po 1953 został ambasadorem, a pod koniec lat 50. w centrali radzieckiego MSZ powierzono mu sprawy skandynawskie¹⁹⁸.

Następcą Kirsanowa, ale już na znacznie dłuższy okres został Michaił Fiedorowicz Bodrow (1903–1988). W latach 1941–1945 pełnił funkcję zastępcy Ludowego Komisarza Finansów¹⁹⁹. W dyplomacji pracował od 1946 r., gdy wysłano go do ambasady w Pradze na stanowisko radcy²⁰⁰. Przebywał tam do 1948 r., gdy praktycznie tylko z tym stażem objął stanowisko ambasadora w Bułgarii. Pozostał w Sofii

¹⁹² J. Jackowicz, *Partie opozycyjne w Bułgarii w latach 1944-1948*, Warszawa 1998, s. 235; *Дипломатический Словар*, t. II, К-П, s. 53-54.

¹⁹³ Równocześnie władze radzieckie udzieliły agremnt na ambasadora bułgarskiego w ZSRR dla dotychczasowego przedstawiciela w Moskwie D. Michalczewa. Bartoszewicz, *Polityka Związku Sowieckiego*, s. 207.

¹⁹⁴ Jackowicz, *Partie opozycyjne*, s. 14-28; Bartoszewicz, *Polityka Związku Sowieckiego*, s. 87-88.

¹⁹⁵ Poza radzieckim ambasadorem było także dwóch miejscowych adresatów próśb Petkowa: wicepremier i minister spraw zagranicznych Wasil Kolarow oraz sekretarz generalny BPK i premier Georgi Dymitrow. Obaj bardzo mocno związani z Moskwą. Jackowicz, *Partie opozycyjne*, s. 179, 182, 223.

¹⁹⁶ *Восточная Европа*, t. II, 1949-53, s. 19.

¹⁹⁷ Tamże, s. 39, 41.

¹⁹⁸ Nie udało się ustalić co robił od końca sierpnia 1950 r., gdy w IV EO zastąpił go Siergiej Kudriawcew. S. Kirsanow w l. 1953-1958 był ambasadorem ZSRR w Holandii, a od 1959 r. do połowy lat sześćdziesiątych zastępcą kierownika V EO MID (krajów skandynawskich). *Дипломатический Словар*, t. II, К-П, s. 53-54.

¹⁹⁹ *СССР и германский*, t. II, s. 134, 831.

²⁰⁰ Wiosną 1947 r. M. Bodrow pełnił już funkcję charge d'affaires ambasady ZSRR w Pradze, czyli był drugim człowiekiem na tej placówce po Zorinie. Informacja Naczelnika 7-go Wydziału Za-

do 1954. Po powrocie do Moskwy został zastępcą naczelnika Zarządu Kadr MID, które pełnił do 1958 r., gdy wyjechał do Izraela jako radziecki ambasador²⁰¹. Warto dodać, że sprawami Bliskiego Wschodu Bodrow zajmował się już jako chargé d'affaires ambasady radzieckiej w Pradze; przykładowo w styczniu 1948 składał raporty na temat eksportu czechosłowackiej broni do Syrii²⁰². Podczas pełnienia przez Bodrowa misji w Bułgarii nastąpiła w tym kraju poważna zmiana na szczytach władzy. W lipcu 1949 r., podczas pobytu w ZSRR, zmarł sekretarz generalny BPR(k) i premier Georgi Dymitrow. Kierownictwo partii i państwa przejął po nim Wyłko Czerwenkow, który dopiero w 1954 r. oddał część władzy przyszłemu niepodzielnemu władcy państwa T. Żiwkowowi²⁰³. Na marginesie można wspomnieć, że następcą Bodrowa w Sofii został w 1954 r. Jurij Prichodow, dyplomata o skromnym doświadczeniu²⁰⁴. Co raczej świadczyło, że nie był potrzebny w wystarczająco już związanej z ZSRR Bułgarii jakiś większy rangą specjalista na stanowisku ambasadora.

Węgry w latach 1945–1953 miały dwóch radzieckich ambasadorów. Pierwszym został Georgij Maksimowicz Puszkina (1909–1963). Ukończył Instytut Planowania w Moskwie w 1931 r. oraz Instytut Pracowników Dyplomatyczno-Konsularnych w 1937 r. Po 1931 r. przez kilka lat pracował jako urzędnik na Syberii, a następnie w administracji centralnej RSFR. Wraz z ukończeniem wspomnianej szkoły dyplomatycznej na stałe związał się z nową dziedziną. W 1937 r. został pracownikiem II zachodniego oraz centralnoeuropejskiego Wydziału NKID. W latach 1940–1941 był przedstawicielem ZSRR na Słowacji²⁰⁵, a w latach 1941–1942 zastępcą kierownika IV EO. W 1942 r. został kierownikiem III EO, a w latach 1942–1944 konsulem generalnym w Urumczy, w północno-zachodnich Chinach²⁰⁶. 6 XII 1944 r. wziął w Moskwie udział w spotkaniu przedstawicieli węgierskiej armii i ugrupowań politycznych z radziecką delegacją na czele z ministrem Mołotowem i jednym z jego zastępców – W. Diekanozowem. Poza Puszkinem, który już wówczas został przed-

rządu Politycznego Centralnej Grupy Wojsk AC plk. Mudrikowa, 2 VI 1947 r., [w:] *Советский фактор*, t. II, 1949-53, s. 456-458.

²⁰¹ Pozostał w Izraelu do 1964 r., *Дипломатический Словарь*, t. I, s. 195.

²⁰² *Советско-Израильские отношения. Сборник документов*, t. I, 1941-1953, Книга 1. 1941-Май 1949, red. Б. Л. Колоколов, Э. Бенцур, Москва 2000, s. 280-281.

²⁰³ W. Roszkowski, *Półwiecze. Historia polityczna świata po 1945 roku*, Warszawa 1997, s. 110; *Europa Środkowo-Wschodnia XX wieku. Słownik biograficzny*, pod red. W. Roszkowskiego, Warszawa 2001, s. 187.

²⁰⁴ J. Prichodow ur. w 1906 r., od 1940 r. pracował w NKID. Przed przybyciem do Bułgarii zdążył pełnić funkcje dyplomatyczne tylko w jednym urzędzie zagranicznym – w Mongolii, gdzie był radcą w latach 1940-1946. Po powrocie do Moskwy objął kierownictwo Wydziału Azji Południowo-Wschodniej w l. 1947-1948 i powrócił do Mongolii ale już jako szef placówki, najpierw w randze posła w l. 1948-1950, a później do 1951 jako ambasador. Z Mongolii powrócił do Moskwy na stanowisko zastępcy Wydziału Kadr MID, a wkrótce kierownika (1952-1954). W Sofii pozostał ponad 6 lat. *Дипломатический Словарь*, t. II, К-П, s. 599.

²⁰⁵ *СССР и германский*, t. I, s. 492.

²⁰⁶ *Дипломатический Словарь*, t. II, К-П, s. 613-614.

stawiony Węgrom jako formalny poseł radziecki, w spotkaniu wziął także udział wspomniany już I. Susajkow, określony jako „najbliższy współpracownik marsz. Malinowskiego”, którego wojska właśnie walczyły na terenie Węgier²⁰⁷. Już w połowie grudnia Puszkin znalazł się na terenie wschodnich Węgier, w siedzibie Tymczasowego Rządu w Debreczynie²⁰⁸. W latach 1945–1948 był politycznym radcą SKK na Węgrzech. Puszkin uczestniczył w rokowaniach rozejmowych w styczniu 1945 r. Formalny status posła uzyskał 18 X 1945 r., a w latach 1948–1949 tytuł ambasadora. W tym właśnie okresie zakończono proces pełnej sowietyzacji Węgier. Mimo zwycięstwa sił niekomunistycznych, głównie Niezależnej Partii Drobnych Rolników, w wyborach parlamentarnych 4 XI 1945 r. władze radzieckie wymusiły powstanie rządu z silną pozycją komunistów, którym m.in. powierzono sprawy wewnętrzne. Resort ten objął, do 1948 r., Laszlo Rajk. Radzieckie władze nadzorowały okres przejściowy przed pełną stalinizacją²⁰⁹. Puszkin z racji pełnionej funkcji był stałym konsultantem węgierskich komunistów w ich działaniach zmierzających do wyeliminowania opozycji i przejęcia pełni władzy. W ostatnich miesiącach pobytu na Węgrzech ambasador zaangażował się w czystkę wśród komunistycznych elit. Był on bezpośrednim adresatem wniosku M. Rákosiego o przysłanie radzieckich doradców ds. bezpieczeństwa publicznego²¹⁰. Czołową ofiarą nowej fali komunistycznych represji był wieloletni bliski współpracownik Puszkina, w 1949 r. sprawujący funkcję ministra spraw zagranicznych, wspomniany już L. Rajk²¹¹.

G. Puszkin w latach 1949–1952 był szefem misji dyplomatycznej ZSRR w NRD (w 1954 r. misje dyplomatyczne oba państwa podniosły do rangi ambasad). Następnie, od wiosny 1952 do wiosny 1953, zastępcą ministra w MID. Na tej posadzie zajmował się m.in. niektórymi pozawojskowymi aspektami funkcjonowania Północnej Grupy Wojsk AR w Polsce²¹². Posadę wiceministra utracił po śmierci Stalina i w latach 1953–1954 był członkiem kolegium MID i kierownikiem wydziału Bliskiego i Środkowego Wschodu, w III EO²¹³. Po opuszczeniu przez Puszkiną Berlina Wschod-

²⁰⁷ W delegacji węgierskiej wziął udział m.in. gen. Bela Miklosz, G. Teleki i E. Gero. Protokół ze spotkania z delegacją węgierską, 6 XII 1944 r., w: *Советский фактор*, s. 110-111.

²⁰⁸ Informacja Diekanozowa dla Molotowa, 15 XII 1944 r., w: *Советский фактор*, t. I, 1944-48, s. 114-116.

²⁰⁹ J. Kochanowski, *Węgry. Ód ugody do ugody. 1867-1990*, Warszawa 1997, s. 122-123.

²¹⁰ Pismo M. Rákosiego do G. Puszkina, 12 VII 1949 r., w: *Советский фактор*, t. II, 1949-53, s. 135-136.

²¹¹ L. Rajkowi zarzucono m.in. współpracę z potępionym przez Stalina przywódcą Jugosławii Tito. Rajk został stracony 16 X 1949 r., a w wyniku represji związanych z jego procesem aresztowano ponad 90 osób, z których 15 stracono, a 11 zmarło w więzieniach. Najbardziej charakterystyczną cechą tych represji były jednak nie konkretne liczby represjonowanych, ale fakt, że wśród ofiar byli czołowi komuniści lub ludzie z nimi związani. Zob. Courtois, Bartosek, Paczkowski, Werth, Panne, Margolin, *Czarna Księga komunizmu*, s. 396-397; J. R. Nowak, *Węgry 1949-1953. Trudne lata*, Warszawa 1981, s. 6.

²¹² АБП РФ, ф. 0122, оп. 35, п. 291, д. 88, List G. Puszkina do W. Grigoriana w KC WKP(b) na temat sytuacji teatru PGW AR w Legnicy.

²¹³ *Дипломатический Словарь*, т. II, К-П, s. 613-614.

niego, jego miejsce zajął na niespełna rok, lipiec 1952–czerwiec 1953, kolejny dyplomata, a przede wszystkim wysokim funkcjonariusz wywiadu, Iwan Iliczew²¹⁴. Po Iliczewie radzieckie przedstawicielstwo objął jeden ze znawców spraw niemieckich za czasów rządów SWAG, polityczny doradca w latach 1946–1949 – Władimir Siemionow²¹⁵. Objął on swój urząd na początku czerwca 1953 r., w przeddzień wybuchu ludowego powstania w NRD, stłumionego przez wojska radzieckie²¹⁶. Warto dodać, że w swojej bogatej dyplomatyczno-politycznej karierze w okupowanych Niemczech Siemionow miał m.in. kontakt ze sprawami polskimi. W kwietniu 1945 r. w korespondencji z zastępcą ludowego komisarza spraw zagranicznych W. Diekanozowem zajmował się sprawą wykorzystywania sprawy eksportu polskiego węgla do Szwecji – do nacisku na to państwo²¹⁷. W okresie odwilży politycznej w 1954 r. Siemionow brał m.in. udział w rozmowach z politykami zachodnioniemieckimi²¹⁸. W 1955 wy-

²¹⁴ Iliczew Iwan Iwanowicz (1905-1983), od 1929 w Armii Czerwonej, w 1942 generał lejtnant, w latach 1942-1943 naczelnik, a następnie od marca 1943 do 1949 zastępca naczelnika GRU Sztabu Generalnego AC. Od 1948 r. w dyplomacji, w l. 1948-1949 z-ca kierownika III EO MSZ ZSRR. W l. 1949-1952 z-ca politycznego doradcy Radzieckiej Komisji Kontrolnej w Niemczech. W okresie lipiec 1952–czerwiec 1953 – szef dyplomatycznej misji ZSRR w Niemczech. W l. 1953-1955 Najwyższy Komisarz ZSRR w Austrii, jednocześnie od czerwca 1953 ambasador w Austrii (do marca 1956). W 1956 wrócił do Moskwy i został kierownikiem Wydziału Krajów Skandynawskich, a następnie III EO (do 1966 r.) W okresie luty 1966–listopad 1968 ambasador ZSRR w Danii. Po powrocie do Moskwy I z-ca Zarządu Polityki Zagranicznej MSZ. Od 1975 r. na emeryturze, *Дипломатический Словар*, t. I, *А-И*, s. 554; Лурье, Кочик, ГРУ – дела и люди, s. 110.

²¹⁵ Władimir Semenowicz Siemionow (1911-1992) w dyplomacji od 1939 r., w l. 1939-1940 radca misji ZSRR na Litwie, w l. 1940-1941 radca politycznego przedstawicielstwa ZSRR w Niemczech, w l. 1941-1942 kierownik III EO, w l. 1942-1945 radca misji radzieckiej w Szwecji. Po zakończeniu wojny w Europie, w l. 1945-1946 zastępca politycznego doradcy SWAG, w l. 1946-1949 polityczny doradca SWAG. Po utworzeniu NRD i urzędu Radzieckiego Komisji Kontrolnej w Niemczech pełnił w l. 1949-1953 funkcje radcy politycznego tej komisji, w 1953 wrócił na krótko do Moskwy, aby kierować III EO, a w l. 1953-1954 Wysoki Komisarz ZSRR i ambasador w NRD, w l. 1954-1955 ponownie kierował III EO, od 1955 r. wiceminister aż do 1978 r., czyli nieprzerwanie 23 lata, karierę zakończył pełniąc w l. 1978-1986 obowiązki ambasadora w RFN. Posiadał stopień doktora nauk historycznych, *Дипломатический Словар*, t. III, *Р-Я*, s. 143; М. И. Семиряга, *Как мы управляли Германией. Политика и жизнь*, Moskwa 1995, s. 34; *СВАГ. Управление пропаганды (информации) и С. И. Тольпанов. Сборник документов*, pod red. Б. Бонвеча, Г. Бордюгова, Н. Неймарка, Москва 1994, s. 142-142, 249.

²¹⁶ K. Ruchniewicz, *Powstanie ludowe w NRD w czerwcu 1953 r.*, w: *Powstanie czerwcowe w NRD w 1953 r. na tle innych wystąpień antykomunistycznych w krajach Europy Środk.-Wsch.*, pod red. K. Ruchniewicza, s. 28.

²¹⁷ АВП РФ, ф. 0122, оп. 26и, п. 308, л. 3, List W. Siemionowa do W. Diekanozowa, 20 IV 1945 r. Związek Siemionowa z eksportem polskiego węgla wynikał z faktu kontroli, jaką SWAG i jego agendy sprawowały nad szlakiem żegludowym Odry i portem w Szczecinie; szerzej na ten temat zob. R. Techman, *Armia Radziecka w gospodarce morskiej Pomorza Zachodniego w latach 1945-1956*, Poznań 2003, s. 74-79.

²¹⁸ K. Ruchniewicz, *Warszawa–Berlin–Bonn. Stosunki polityczne 1949-1958*, Wrocław 2003, s. 180-181.

jechał do Moskwy, gdzie został jednym z wiceministrów w MID²¹⁹. Po wyjeździe Siemionowa do NRD ponownie wrócił Puszkina i w latach 1954–1958 był ambasadorem w NRD, a jednocześnie – w latach 1954–1955 – kierował urzędem wysokiego komisarza w NRD, który to urząd na mocy radziecko-enerdowskiej umowy z września 1955 r. zniesiono, a jego obowiązki przejmował radziecki ambasador²²⁰.

Następcą Puszkina w Budapeszcie jesienią 1949 r. został Jewgienij Dmitrijewicz Kisielew (1908–1963). W dyplomacji pracował od 1937 r. W latach 1940–1941 był konsulem, a następnie konsulem generalnym w Królewcu. W latach 1942–1943 służył w AC. W latach 1943–1945 był konsulem generalny ZSRR w Nowym Jorku. Po zakończeniu wojny wrócił do Europy i w latach 1945–1948 był politycznym doradcą Najwyższego Komisarza ZSRR w SKK w Austrii i jednocześnie od 1946 r. politycznym przedstawicielem ZSRR przy rządzie Austrii w randze posła. W latach 1948–1949 Kisielew był kierownikiem Wydziału Krajów Bałkańskich MID. Prosto z tej posady, dobrze przygotowany do pełnienia nowej funkcji, został skierowany do Budapesztu i w latach 1949–1954 był radzieckim ambasadorem na Węgrzech²²¹. Następcą Kisielewa w Budapeszcie, do 1957 r., został wspomniany już J. Andropow.

Wyjątkową pozycję wśród sąsiadów ZSRR zachowała po wojnie Finlandia. Kraj ten uniknął radzieckiej okupacji i w 1944 r. zgodnie z warunkami rozejmu zmienił front i rozpoczął walkę z Niemcami. Podobnie jak na Bałkanach, ale bez radzieckich wojsk w kraju, największe znaczenie w okresie trwania działań wojennych miała SKK na czele z A. Żdanowem. Wśród nich był także pierwszy powojenny przedstawiciel polityczny w Finlandii, posiadający już duże doświadczenie w miejscowych sprawach – Paweł Dmitrowicz Orłow (1904–1989). Od 1938 r. pracował w dyplomacji. W latach 1939–1941 był kierownikiem wydziału krajów skandynawskich NKID. W 1941 r., do wybuchu wojny w czerwcu, został przedstawicielem dyplomatycznym w Finlandii. W latach 1941–1943 był kierownikiem I EO MID. W l. 1943–1944 ponownie za granicą, tym razem jako radca ambasady radzieckiej przy rządach sojusznicznych w Londynie. W 1944 r. na krótko ponownie został kierownikiem wydziału w MSZ; tym razem zgodnie ze swoim przygotowaniem objął V Wydział (Skandynawia). Jeszcze w tym samym roku, późną jesienią 1944 r., został radcą politycznym

²¹⁹ Wiosną 1956 r. prowadził m.in. rozmowy z polskim ambasadorem W. Lewikowskim na tematy międzynarodowe oraz na aktualny, w związku z kolejną falą 'odwilży', temat związany z powrotem do Polski byłych członków KPP i ich rodzin, którzy w latach 1937-1939 zostali poddani masowym represjom, АВП РФ, ф. 0122, оп. 40, п. 335, д. 3, Notatka z rozmowy wiceministra W. Siemionowa z W. Lewikowskim, 29 II 1956 r.

²²⁰ W 1959 r. powrócił do ZSRR i objął w Moskwie urząd wiceministra spraw zagranicznych i pełnił go do śmierci w 1963 r., *Дипломатический Словарь*, т. II, К-П, s. 613-614.

²²¹ Po powrocie z Dunaju, w l. 1954-1955 był kierownikiem Wydziału Protokółarnego MSZ. W l. 1955-1958, czyli także w gorącym okresie wojny sueskiej 1956 r., Kisielew został radzieckim ambasadorem w Egipcie. Od 1959 do 1962 był kierownikiem Wydziału Bliskowschodniego MSZ. W l. 1962-1963 zastępca sekretarza generalnego ONZ. Dalszą karierę przerwała mu śmierć, *Дипломатический Словарь*, т. II, К-П, s. 54; *Ближневосточный конфликт из документов Архива Внешней Политки РФ. 1947-1956*, Moskwa 2003, s. 669.

przy przewodniczącym SKK w Finlandii²²² i pełnił tę funkcję do jesieni 1945 r. W latach 1945–1946 nadal rezydował w Helsinkach, tym razem jako poseł ZSRR²²³. Po powrocie z Helsinek, w latach 1947–1948 był zastępcą kierownika III EO, a w latach 1948–1952 zastępcą, a następnie kierownikiem V EO. W 1952 r. został ekspertem-konsultantem Wydziału Archiwalnego MID. W następnych latach sprawami skandynawskimi bezpośrednio się już nie zajmował²²⁴. W pierwszym okresie swojej działalności w Finlandii w 1944 r. początkowo Orłow pracował wspólnie ze Żdanowem, który osobiście przybył do Helsinek w celu nadzorowania wypełniania przez Finów warunków rozejmu, w tym rozpoczęcia walki z Niemcami²²⁵. Ważnym zadaniem radzieckich przedstawicieli było także nawiązanie współpracy gospodarczej, co nastąpiło jeszcze na przełomie 1944 i 1945 r. gdy Finlandia zakupiła w ZSRR żywność, a w zamian dostarczała m.in. wyposażenie wojskowe, w tym torpedy. Znaczna część fińskiej produkcji wysyłanej do ZSRR była formą spłaty nałożonych na Finlandię ogromnych odszkodowań wojennych²²⁶. Radziecki aparat dyplomatyczny w Finlandii w drugiej połowie 1945 r. nadzorował rozwój proradzieckich organizacji, w tym utworzone w październiku Towarzystwo Finlandia–Związek Radziecki oraz Demokratyczny Związek Ludu Fińskiego²²⁷.

Drugim radzieckim posłem w Finlandii został Aleksander Nikiticz Abramow (1905–1973). W dyplomacji pracował od 1944 r. W latach 1945–1946 był kierownikiem V EO NKID. Prosto z tej funkcji, a więc przez dwa lata przygotowany do jej pełnienia, Abramow udał się do Helsinek i w latach 1946–1948 był posłem w Finlandii. Abramow w istocie powtórzył drogę kariery zawodowej Orłowa, czyli najpierw zapoznał się ze sprawami fińskimi w V EO, a potem na placówce. W 1948 r. został odwołany do centrali, gdzie ponownie, od 2 III 1948 r., objął kierownictwo V EO. W latach 1949–1950 był ambasadorem w Szwecji. W 1950 r. przeniesiono go na stanowisko eksperta-konsultanta i jednocześnie zastępcy kierownika V EO. Następnym stanowiskiem było kierownictwo w III EO, zajmującym się Austrią i za-

²²² Organ ten funkcjonował w Finlandii do marca 1947 r., gdy ZSRR ratyfikował traktat pokojowy z Finlandią, podpisany w lutym 1947 r. w Paryżu, O. Jusilla, S. Hentilä, J. Nevakivi, *Historia polityczna Finlandii: 1809-1999*, Kraków 2001, s. 260.

²²³ *Советско-Норвежские*, s. 623; *Дипломатический Словарь*, t. II, К-П, s. 453.

²²⁴ W l. 1953-1954 był członkiem radzieckiej delegacji politycznej w Iranie i pozostał na misji w Iranie do 1957. w l. 1957-1959 radcą ambasady w RFN. W l. 1960-1966 był specjalnym pomocnikiem generalnego sekretarza Międzynarodowej Organizacji Pracy i na tej funkcji zakończył swoją zawodową karierę, *Советско-Норвежские отношения*, s. 623; *Дипломатический Словарь*, t. II, К-П, s. 453.

²²⁵ Jusilla, Hentilä, Nevakivi, *Historia polityczna*, s. 239, 245-248.

²²⁶ Warto dodać, że z Finlandii do ZSRR wysyłano nie tylko towary, ale i ludzi. Wiosną 1945 r. Żdanow wymusił na nowym ministrze spraw wewnętrznych Y. Leino, członku partii komunistycznej, zgodę na wysłanie do ZSRR kilkudziesięciu emigrantów politycznych z ZSRR, którzy skryli się w Finlandii, O. Jusilla, S. Hentilä, J. Nevakivi, *Historia polityczna*, s. 245-248; Т. Вихавайнен, *Сталин и Финны*, Санкт-Петербург 2000, s. 210-211.

²²⁷ Jusilla, Hentilä, Nevakivi, *Historia polityczna*, s. 253-254.

chodnimi Niemcami. W 1953 r. zakończyła się aktywność Abramowa na odcinku europejskim, gdyż wysłano go na pięć lat do Izraela²²⁸.

Następcą Abramowa został w Helsinkach Grigorij Michajłowicz Sawonnekow (ur. 1898). Do służby dyplomatycznej przeszedł w 1944 r. z armii, w której doszedł do stopnia generała. W l. 1944–1947 był zastępcą przewodniczącego SKK w Finlandii, a więc jednym z najbliższych współpracowników Żdanowa i Orłowa. W latach 1948–1951 był radzieckim posłem w Helsinkach²²⁹. Na ten okres przypadło bardzo poważne zaostrenie stosunków fińsko-radzieckich. W lutym 1948 r. nowy radziecki ambasador przekazał prezydentowi Paasikivi osobiste zaproszenie od Stalina w celu odbycia rozmów na temat traktatu sojuszniczego. Po pewnych perturbacjach, związanych z niepokojem Finów co do radzieckich planów, negocjacje zakończono podpisaniem 6 IV 1948 r. „układu o przyjaźni, współpracy i pomocy wzajemnej”. Wiosną 1948 r. w Finlandii istniało bardzo poważne napięcie w związku z pogłoskami o groźbie komunistycznego przewrotu. Napięcie było związane także z problemem ratyfikacji traktatu z ZSRR oraz zbliżającymi się wyborami. Działo się to wszystko także w cieniu przeprowadzonego w lutym przewrotu komunistycznego w Czechosłowacji. ZSRR jednak nie podjął bezpośrednich agresywnych działań wobec państwa fińskiego, a pod koniec maja, chcąc wzmocnić wspierane przez siebie ugrupowania polityczne, zredukował o połowę sumę pozostałych jeszcze do spłaty odszkodowań, wynoszących w połowie 1948 r. – 147 mln dolarów²³⁰. W drugiej połowie roku, już po niepomyślnych dla ugrupowań bliskich ZSRR wyborach i utworzeniu przez socjaldemokratę Karla-Augusta Fagelhorna nowego rządu, sytuacja polityczna kraju ponownie się pogorszyła. Agresywne antyrządowe akcje strajkowe, podejmowane niewątpliwie pod wpływem radzieckich agentów, miały bardzo dramatyczny przebieg. Radziecki ambasador uzasadnione akcje władz państwowych potępiał i wnioskował do władz w Moskwie o formalne wystąpienie z protestem. Wraz ze swoimi współpracownikami słał do Moskwy liczne, sformułowane w alarmującym tonie raporty dotyczące sytuacji w Finlandii. Powodami niezadowolenia było coraz wyraźniejsze pogłębianie współpracy w dziedzinie gospodarczej i kulturalnej z krajami zachodnimi. Przykładowo w okresie roku niewielką Finlandię odwiedziło aż 40 tys. turystów z krajów nordyckich. Dla krajów za żelazną kurtyną, w tym także dla samego ZSRR, taka cyfra obcokrajowców była w tej epoce niewyobrażalna²³¹. Warto

²²⁸ W Izraelu karierę rozpoczął jako poseł, od 1954 r. jako ambasador. Po powrocie mianowano go zastępcą szefa Wydziału Bliskowschodniego MSZ (1958-1959). W 1959 r. został wysłany na placówkę w Kambodży, gdzie był do 1962. W l. 1962-1964 był ambasadorem w Algierii, a w l. 1966-1968 w Dahomeju na czym zakończył karierę. Zmarł w 1973 r., *Дипломатический Словар*, t. I, A-И, s. 8 (w pracy tej zupełnie pominięto pełnienie przez Abramowa funkcji ambasadora w Szwecji; *СССР и германский вопрос*, t. III, 6 октября 1946–15 июня 1948 г., сост. Г. Кынин и Ю. Лауффер, Москва 2003, s. 81; *Советско-Норвежские*, Москва 1997, s. 591.

²²⁹ *Дипломатический Словар*, t. III, P-Я, s. 110.

²³⁰ Jusilla, Hentilä, Nevakivi, *Historia polityczna*, s. 270-272.,

²³¹ Tamże, s. 276-279.

dodać, że wśród kilkunastu radzieckich ambasadorów w powojennej Europie Wschodniej Sawonnekow poważnie wyróżniał się. Był jedynym wśród nich zawodowym wojskowym i nie miał poza pracą w SKK żadnego wcześniejszego przygotowania dyplomatycznego²³². Wiosną 1951 r. Sawonnenkowa zastąpił, na ponad siedem lat, wspomniany już Lebediew. Za jego czasów Finlandia ostatecznie ustabilizowała swoją pozycję jako kraju z minimalnymi wpływami komunistów w polityce wewnętrznej, pomimo usilnych starań władz radzieckich²³³.

Kilka uwag warto poświęcić także Jugosławii. Pozycja radzieckich ambasadorów, a także innych radzieckich przedstawicieli czy doradców w tym kraju była specyficzna w porównaniu do pozostałych krajów wschodniej Europy. Faktycznie nie odegrali oni – chociaż próbowali – roli stalinowskich nadzorców, obserwatorów i ostatecznie w jakiejś formie namiestników czy przynajmniej pośredników w przekazywaniu niektórych decyzji z Moskwy i uzyskaniu ich wykonania. Z trzech polityków, którzy pełnili w latach 1945–1953 – z przerwą na okres największych napięć w latach 1949–1952 – funkcje ambasadorów, obszernie już wspomniano A. Ławrientiewa, drugiego po wojnie ambasadora ZSRR w Belgradzie. Jego poprzednikiem, a zarazem pierwszym radzieckim ambasadorem w tym kraju był Iwan Wasiliewicz Sadczikow (1906–1989). Pracował w dyplomacji od 1939 r. W 1942 został kierownikiem Środkowoschodniego Wydziału NKID. W 1945 r. wysłano go do Belgradu, gdzie jednym z jego działań było formalne złożenie w czerwcu 1945 r. raportu przełożonym w Moskwie, że marszałek Tito nie posiadał dostatecznej ochrony. Efektem tego pisma był formalny wniosek szefów NKWD i NKGB, czyli Ł. Berii i W. Mierkułowa do Stalina i Mołotowa o przydzielenie Tito radzieckiej ochrony²³⁴. Swoją misję w Belgradzie Sadczikow zakończył w marcu 1946 r. Został wówczas mianowany amba-

²³² Można skomentować, że Sawonnekow bardziej kwalifikował się na wojskowego gubernatora niż na politycznego przedstawiciela. Dodajmy, że kilka lat później, na stanowisku ambasadora w Danii pojawił się kolejny radziecki generał Nikołaj Sławin (1903-1958), od 1921 w AC, służył w wojskach powietrzno-desantowych i w wywiadzie, w l. 1941-1946 pomocnik naczelnika wydziału, a potem naczelnik Zarządu do zadań specjalnych, który sprawował kierownictwo nad misjami wojskowymi ZSRR w krajach sojuszniczych ze strony Zarządu Wywiadu Sztabu Generalnego, w l. 1946-1950 pomocnik naczelnika Sztabu Generalnego, w latach 1947-1952 naczelnik Zarządu Stosunków Zagranicznych Sztabu Gen. oraz naczelnik Wojskowo-dyplomatycznej Akademii, w dyplomacji od 1953 r.; w l. 1953-1955 kierownik II EO, w l. 1955-1958 ambasador w Danii. Zob. *Советско-Норвежские*, s. 630; *СССР и германский*, t. III, s. 829; Лурье, Кочик, *ГРУ дела и люди*, s. 302.

²³³ Jusilla, Hentilä, Nevakivi, *Historia polityczna*, s. 300-301.

²³⁴ Zgodnie z propozycją 'policyjnych' ministrów dla bezpośredniej ochrony Tito miano wysłać specjalną grupę 30 funkcjonariuszy dowodzonych przez pułkowników bezpieczeństwa D. N. Szadri-na i D. A. Gluchowcewa (*Советский фактор*, t. I, 1944-48, s. 209). To wydarzenie było wstępem do kolejnych faz konfliktu radziecko-jugosławińskiego. W 1946 r. rozpoczął się on już w poważniejszej skali, chociaż początkowo był mocno skrywany przez obie strony. Bezpośrednimi realizatorami tej ofensywnej polityki Stalina wobec Jugosławii byli radzieccy doradcy, m.in. Timofiejew, ale także i ambasadorowie ZSRR w Belgradzie, zob. Ch. Andrew, O. Gordijewski, *KGB*, Warszawa 1997, s. 318-320.

sadorem w Iranie, gdzie pozostał do 1953 r.²³⁵ Jak już wzmiankowano, po odwołaniu następcy Sadczikowa z Belgradu w 1949 r. aż do śmierci Stalina w Jugosławii nie było radzieckiego ambasadora. Po tej przerwie pierwszy radzieckim ambasadorem został Wasilij Wałkow (1904–1972). W dyplomacji pracował od 1939, gdy do 1941 kierował Wydziałem Krajów Południowej i Centralnej Ameryki w MID. W latach 1942–1945 był radcą przy sojuszniczych rządach w Londynie, a następnie przez pięć lat po wojnie ambasadorem w Holandii (1945–1949). Wałkow swoją misję rozpoczął w Belgradzie w 1953, ale wcześniej w latach 1949–1953 kierował Wydziałem Bałkańskim MSZ ZSRR. Ambasadorem w Belgradzie pozostał do czasu pełnej normalizacji stosunków, czyli do 1955 roku²³⁶.

W Albanii, tym najmniejszym z komunistycznych krajów Europy, urzędował w latach 1945–1952 wyjątkowo długo jeden tylko radziecki poseł Dmitrij Stiepanowicz Czuwachin (1903–1997). Rozpoczął pracę w dyplomacji w 1938 r. W latach 1943–1945 był zastępcą kierownika Wydziału USA w MID. W pierwszej połowie 1945 rozpoczął pracę na Bałkanach od stanowiska radcy w ambasadzie w Belgradzie i jeszcze w tym samym roku przeniósł się do Tirany²³⁷. Czuwachin do 1948 r. zgodnie z poleceniami z Moskwy aprobował rosnącą jugosłowiańską dominację w Albanii, chociaż miejscowi przywódcy z E. Hodżą na czele próbowali ograniczyć te wpływy. Przykładowo w lipcu 1947 r., podczas pierwszej wizyty w Moskwie E. Hodża wnioskował o zwiększenie liczby doradców radzieckich i krytykował wpływy Jugosławii²³⁸. Następcą Czuwachina w Tiranie został w latach 1952–1955 r. Kliment Daniłowicz Lewyczkin²³⁹. Miał już duże doświadczenie w pracy politycznej i dyplomatycznej

²³⁵ Po powrocie z Teheranu został z-cą kierownika Wydziału Krajów Bliskiego i Środkowego Wschodu, w latach 1953-1955 był zastępcą kierownika IV EO, w l. 1956-1959 został ekspertem-konsultantem Komisji ds. Wydania dokumentów dyplomatycznych MSZ ZSRR, w l. 1959-1970 kierował moskiewskim biurem Międzynarodowej Organizacji Pracy; *Дипломатический Словар*, t. III, *Р-Я*, s. 110; *СССР и германский*, t. I, s. 754.

²³⁶ W. Wałkow po powrocie do Moskwy przez rok pracował w centralnym aparacie MSZ, a następnie od 1956 przeszedł do pracy naukowej w Instytucie Gospodarki Światowej i Stosunków Międzynarodowych Akademii Nauk ZSRR, *Советско-Норвежские*, s. 598-599. Na miejsce Wałkova przybył do Belgradu Nikołaj Pawłowicz Firiubin (1908-1983), pracujący w dyplomacji od 1953, w l. 1953-1955 radca ambasady ZSRR w Pradze. W Belgradzie pracował w l. 1955-1957, w l. 1957-1973 był wiceministrem spraw zagranicznych ZSRR, *Дипломатический Словар*, t. III, *Р-Я*, s. 405; J. Pelikán, *Jugosłávie a východní blok. 1953-1958*, Praga 2001, s. 217.

²³⁷ D. Czuwachin po powrocie z Tirany, w l. 1952-1953 był zastępcą kierownika Wydziału Bałkańskiego, czyli bezpośrednim podwładnym wspomnianego wyżej W. Wałkova. W latach 1953-1958 Czuwachin był ambasadorem w Kanadzie, w latach 1958-1959 został zastępcą kierownika Wydziału Skandynawskiego MID, w l. 1961-1963 z-ca kierownika Wydziału Azji Południowo-Wschodniej, w 1964 ambasador w Zanzibarze, w l. 1964-1967 ambasador w Izraelu, *Дипломатический Словар*, t. III, *Р-Я*, s. 473; *Ближневосточный конфликт*, s. 674.

²³⁸ Dziak, *Albania między Belgradem*, s. 23.

²³⁹ K. Lewyczkin (ur. 1907) po zakończeniu misji w Albanii (najpierw jako poseł, od 1953 ambasador) przez ponad 3 lata kierował V EO (1955-1957), w l. 1957-1958 był zastępcą stałego

Tab. 2. Stanowiska zajmowane przez radzieckich ambasadorów w Europie Środkowo-Wschodniej z lat 1945-1953, po zakończeniu misji dyplomatycznych w stolicach regionu

Nazwisko, imię, lata życia dyplomaty	Ambasador w:	Lata pełnienia funkcji	Stanowiska po zakończeniu pracy na placówkach w Europie Środkowo-Wschodniej
Abramow Aleksander (1905-1973)	Finlandia	1946-1948	Ambasador w Szwecji (1949-1950); kierownik kilku wydziałów MID; ambasador w kilku krajach poza Europą.
Bogomolow Aleksander (1900-1969)	Czechosłowacja	1952-1954	Ambasador we Włoszech (1954-1957); pracownik centralnego aparatu MID.
Bodrow Michail (1903-1988)	Bułgaria	1948-1954	Naczelnik Wydziału Kadr MID; ambasador w Izraelu (1958-1964).
Czuwachin Dmitrij (1903-1997)	Albania	1945-1952	Ambasador w Kanadzie (1953-1958), kierownik kilku wydziałów MID; ambasador w kilku krajach poza Europą.
Kawtaradze Siergiej (1885-1971)	Rumunia	1945-1952	Radca MID (1952-1954).
Kisielew Jewgienij (1908-1963)	Węgry	1949-1954	Kierownik Wydziału Protokółarnego MID (1954-1955); ambasador w Egipcie (1955-1959); zastępca sekretarza generalnego ONZ (1962-1963).
Kirsanow Stiepan (1908-1967)	Bułgaria	1945-1948	Z-ca i kierownik kilku wydziałów MID; ambasador w Holandii (1953-1958).
Lebidiew Wiktor (1908-1968)	Polska Finlandia	1945-1951 1951-1958	Rektor Akademii Dyplomatycznej MID (1958-1965)
Lewyczkin Kliment (1903-)	Albania	1952-1955	Kierownik V EO MID (1955-1957), w l. 1957-1958 zastępca stałego przedstawiciela ZSRR w ONZ, 1959-1961 ambasador w Danii.
Lawientiew Anatolij (1904-1984)	Jugosławia Czechosłowacja Rumunia	1946-1949 1951-1952 1952-1953	Ambasador w Teheranie (1954-1956); pracownik centralnego aparatu MID.
Orlow Paweł (1904-1989)	Finlandia	1945-1946	Zastępca i kierownik kilku wydziałów MID; w l. 1953-1957 w misji w Iranie; 1957-1959 radca ambasady w RFN. W l. 1960-1966 pomocnik gen. sekretarza Międzynarodowej Organizacji Pracy.
Puszkina Grigorij (1909-1963)	Węgry NRD NRD	1945-1949 1949-1952 1954-1958	Wiceminister w MID w l. 1952-1953 i 1959-1963.
Sadczikow Iwan (1906-1989)	Jugosławia	1945-1946	Ambasador w Teheranie (1946-1953), kierownik wydziałów MID; w l. 1959-1964 kierownik moskiewskiego biura Międzynarodowej Org. Pracy.
Sawonnikow Grigorij (1898-)	Finlandia	1948-1951	Brak danych
Siemionow Władimir (1911-1992)	NRD	1952-1953	W l. 1954-1955 kierownik III EO, 1955-1978 – wice-minister; w l. 1978-1986 ambasador w RFN.
Silin Michail (1904-1980)	Czechosłowacja	1947-1951	Dyrektor Wyższej Dyplomatycznej Szkoły MID 1951-1960; ambasador w Sudanie (1960-1963).
Sobolew Arkadij (1903-1964)	Polska	1951-1953	Kierownik Wydziału Krajów Ameryki MID; zastępca stałego przedstawiciela ZSRR w ONZ, od 1954 przedstawiciel w ONZ (do 1960), w l. 1960-1964 wice-minister w MID.
Zorin Walerian (1902-1986)	Czechosłowacja	1945-1947	Wiceminister w MID w l. 1947-1955, 1956-1960 i 1963-1965; w l. 1952-1953 stały przedstawiciel ZSRR w ONZ; w l. 1955-1956 ambasador w RFN; w l. 1965-1971 ambasador we Francji.

Źródła: Opracowanie własne w oparciu o prace wskazane w przypisie do tabeli nr 1.

na Bałkanach. W latach 1944–1945 był jednym z zastępców politycznego doradcy przy SKK w Bułgarii. W styczniu 1945 r. nadzorował m.in. masowe represje polityczne realizowane w Bułgarii przez miejscowych komunistów²⁴⁰. Lewyczkin pozostał w Bułgarii jako radca ambasady do 1948 r., specjalizował się m.in. w analizie sytuacji miejscowych komunistów, których w 1944 chwalił za brutalną rozprawę z opozycją, a w styczniu 1948 r. ganił – zgodnie z zaleceniami płynącymi z Moskwy – za zbyt małą gorliwość w tropieniu wrogów we własnych szeregach²⁴¹. W marcu 1948, już po powrocie do Moskwy, Lewyczkin będący już w randze ministra pełnomocnego, otrzymał od Mołotowa zadanie prowadzenia sprawy zawarcia radziecko-bułgarskiego układu politycznego, co zwięźcono zawarciem polityczno-wojskowego porozumienia 18 III 1948 r.²⁴²

Jak już wcześniej wielokrotnie podkreślono, większość ambasadorów w Europie Środkowo-Wschodniej kontynuowała karierę na równorzędnych lub wyższych stanowiskach. Dalsze drogi stalinowskich ambasadorów zilustrowano w tabeli nr 2. Jak wyraźnie wskazują powyższe dane, radzieccy dyplomaci kontynuowali swoją służbę na równorzędnych stanowiskach albo awansowali. Zdobyte doświadczenia i wkład wniesiony w sowietyzację lub w próbę sowietyzacji krajów Europy Środkowo-Wschodniej został wyraźnie doceniony na Kremlu. Na swoich specyficznych stanowiskach, czyli posadach ambasadorów w krajach uzależnionych od ZSRR, zostali uznani za skutecznych i wartych dalszego wykorzystania w strukturach MID. Niewątpliwie czynnikiem ułatwiającym kontynuację kariery był także wiek dyplomatów. Z wyjątkiem S. Kawtaradze większość z nich była na tyle młoda, że jeszcze kilkanaście lat kontynuowali pracę zawodową.

Kończąc powyższe rozważania warto zwrócić uwagę na fakt, że pomimo wielkiej czystki w szeregach radzieckich kadr dyplomatycznych w drugiej połowie lat trzydziestych, już dziesięć lat później ZSRR dysponował wystarczającą grupą dyplomatów przygotowanych do zastąpienia wymordowanych kadr. W wypadku osób oddelegowanych do pracy w krajach satelickich ich faktyczne umiejętności dyplomatyczne miały znaczenie drugorzędne, ale w większości posiadali je lub nabyli odpowiedniego doświadczenia w trakcie pracy. Wykazali się jednak umiejętnością pracy w potężnej maszynie radzieckiego państwa. Niewątpliwie przedstawiona wyżej grupa dyplomatów w krajach regionu miała ważniejszą rolę do odegrania od ich następców w trzech następnych dekadach. W umocnionych i już mocno związanych z Moskwą komunis-

przedstawiciela ZSRR w ONZ oraz Radzie Bezpieczeństwa, a od 1959 był ambasadorem w Danii (co najmniej do 1961), *Дипломатический Словар*, t. II, s. 173.

²⁴⁰ Волокитина, Мурашко, Носкова, Покивайлова, *Москва и Восточная Европа*, s. 67-68;

²⁴¹ Т. В. Волокитина, „Холодная война” и социал-демократия в Восточной Европе. 1944-1948 гг., Москва 1998, s. 164-165, zob. też Волокитина, Мурашко, Носкова. Покивайлова, *Москва и Восточная Европа*, s. 84, 194, 197

²⁴² Bartoszewicz, *Polityka Związku Sowieckiego*, s. 334.

tycznych reżimach rola placówek dyplomatycznych nie była tak poważna. Wyjątkiem były okresy kryzysów politycznych, jak w Czechosłowacji w 1968 r. czy w Polsce, szczególnie w okresie 1980–1981*.

* Fragment niniejszego artykułu, dotyczący Polski i Czechosłowacji, poszerzony o lata 1953–1955, został wykorzystany do publikacji *Dyplomaci Stalina – radzieccy ambasadorowie w Polsce i Czechosłowacji w okresie stalinowskim (1945–55)*, w: *Nad Bałtykiem. Księga Pamiątkowa ku czci prof. M. Wojciechowskiego*, red. Z. Karpus, M. Wołos, J. Kłaczkow, która ukaże się w styczniu 2006 roku.